

Editörden / Editor

Değerli Okuyucular,

“Küresel Kapitalizm ve Kriz: Eleştirel Perspektifler” temalı özel sayı için hazırladığımız çağrı metninde, yaşanan küresel krizin iktisadi özelliklerinin ötesinde farklı boyutları bulunduğunu ve yaşanan süreci “insanlığın krizi” olarak nitelendirmenin yerinde olacağını dile getirmiştik. Çağrımız yerine ulaşmıştır çünkü krizi farklı boyutlarıyla inceleyen yazıların biraraya geldiği özel sayı, editörlerin beklentilerini karşılarken, yüzlerini de güldürmüştür.

Dergide ilk olarak eleştirel uluslararası/küresel politik iktisadın önde gelen temsilcilerinden Hollandalı akademisyen Kees van der Pijl ile gerçekleştirdiğimiz uzunca bir söyleşi yer alıyor. Kendisiyle derin devlet, gladyo ve örtülü CIA operasyonlarından Afrika, Türkiye ve Ukrayna’daki halk isyanlarına; kısıtlanmak istenen internet özgürlüklerinden Türkiye’deki “paralel devlet” ve AKP-Cemaat çatışmasının küresel rekabetler açısından değerlendirilmesine kadar oldukça geniş bir perspektifte güncel ve kuramsal ekonomi politik meseleleri konuştuk. Batı akademiyası içerisinde saygın yerleri olan Sussex Üniversitesi ve Amsterdam Üniversitesi gibi kurumlarda çalışmış, dersler vermiş olan Van der Pijl’in Marksist uluslararası politik iktisat yazımına yaptığı çok önemli kuramsal katkıların niteliği düşünüldüğünde Türkiye’nin politik iktisadına gösterdiği yakın ilgi şaşırtıcı olmaktan çıkmaktadır.

Duygu Dersan Orhan’ın “Ortadoğu’nun Krizi: Arap Baharı ve Demokrasinin Geleceği” başlıklı çalışması ise dergide yer alan ikinci yazıdır. Dersan Orhan burada Arap Baharı adıyla anılan sürecin Ortadoğu’da yarattığı dinamikleri ortaya koymayı amaçlıyor. Çalışma Arap coğrafyasındaki isyan dalgasını Tunus’dan Suriye’ye ülke ülke, iç ve dış faktörleri birarada ele almak suretiyle, incelemekte ve bu ülkelerde demokrasinin geleceğini tartışmaktadır. Hayriye Özen ve Özgür Avcı’nın ortak çalışmaları “Her Yer Taksim Her Yer Direniş: Kentsel Bir Hareketin Ulusal Yayılımı” başlığını taşıyor ve adından da anlaşılacağı üzere 2013 yılının Mayıs ayının son günlerinde patlak veren Türkiye tarihinin en önemli halk hareketlerinden bir tanesi etrafında cereyan eden siyasal gelişmeleri Ernesto Laclau’nun sunduğu kavramsal araçlar çerçevesinde irdeliyor. Yazarlar makalede spesifik bir kent mekânının neoliberal politikalar doğrultusunda ekonomik kazançlara tahvil edilmesine karşı çıkan bir kent protestosu olarak gördükleri Taksim Gezi Parkı hareketinin hangi yollarla ulusal ölçekte pek çok toplumsal grubu kucaklayan bir çağrıya dönüştüğünü ve bunun sonuçlarını inceliyorlar.

Ali Rıza Güngen’in “Devletin Finansallaşması: Avro Bölgesi Krizi ve Yunanistan Örneği” ve Aysel Arıkboğa’nın “Impacts of the Crises on Fiscal Policies in Turkey: A Comparison between 2001 Crisis and 2007-2009 Global Crisis” başlıklı makaleleri krizin bölgesel ve ulusal ekonomik boyutlarına odaklanan içerikleriyle iki önemli çalışma olarak dikkat çekiyor. Güngen’in makalesi Avro Bölgesi ve Yunanistan’daki borç krizi sırasında finansal sektörün kayıplarının toplumsallaştırılması ve kurallara bağlı bir mali yönetim anlayışı doğrultusunda yapılan yasal değişiklikleri “devletin finansallaşması” kavramı dolayısıyla inceliyor. Güngen’in devletin finansallaşması sürecinin sınıf siyasetini ve alternatif politik önermeleri zayıflatarak neoliberalizmin radikalleşmesine destek olduğu iddiası kanımızca özellikle dikkate değer. Arıkboğa’nın makalesi ise, krizlerin Türkiye’de uygulanan mali politikalara etkilerini, 2001 kriziyle 2007-2009 küresel krizi örnek olayları üzerinden incelemektedir. Yazarın ana argümanı, Güngen’in önermesine paralel şekilde, gerek kriz öncesinde ve gerekse sonrasında geliştirilen mali politikaların ortak noktasının sermaye birikim sürecini desteklemek olduğudur.

Eylem Çamuroğlu Çığ ve Ünsal Çığ, “Neoliberal Akılsallığın Bir Semptomu Olarak Kriz İletişimi ve Yönetimi” başlıklı ortak çalışmalarında kriz yönetimi ve iletişimi yazınının günümüzdeki yükselişini neoliberal dönüşümün bir yansıması, diğer bir ifadeyle, neoliberal akılsallığın ve iktidar ilişkilerinin bir semptomu olarak görüyorlar. Nitekim “krizi fırsata çevirmek” ve “krizi yönetmek” gibi kavramların gündelik dile yerleşmişlik derecesi, yazarlara göre, neoliberal söylemin günümüzdeki yaygınlığının bir göstergesi olmaktadır. Bu yeni akılsallığın ifşa edilmesi ortaklık ve demokrasi kültürünün yeniden inşası için gereklidir. Dosyamızın son yazısı Emel Akın’a ait ve “Neo-Liberal Politikaların Kent Mekânına Yansıması: Türkiye’de Kentsel Dönüşüm” başlığını taşıyor. Çalışma, Türkiye’de neoliberal politikaların mekânın üretimindeki yeniden yapılanma sürecini kentsel uygulamalar aracılığıyla irdelemeyi amaçlıyor. Burada devlet müdahalesinin bir aracı olarak “mezuaat” ve devlet kurumu olarak TOKİ örneği üzerinden kentsel dönüşüm uygulamaları eleştirel bir perspektiften ele alınıyor.

Özel sayıda krizin hararetli gündemine uygun bir de kitap incelemesi bulunmaktadır. Carmen M. Reinhart ve Kenneth S. Rogoff’un Bu Defa Farklı: Finansal Çılgınlığın 800 Yıllık Tarihi adlı kitapları M. Gürsan Şenalp tarafından eleştirel bir değerlendirmeye konu ediliyor. Ayrıca bu sayıda dosya dışı bir yazıya daha ver verdik. Tarık Ak’ın hazırlamakta olduğu doktora tezinden derlediği çalışmasının başlığı ise “Çevre ve Güvenlik İlişkisi Bağlamında Çevresel Güvenlik Kavramı.”

Son olarak bu özel sayının yayına hazırlanması sürecinde bizlere destek olan Nil Demet Güngör, Ayadım Güngör ve Esra Şengör Şenalp’a teşekkürlerimizi sunuyor ve hepimize iyi okumalar diliyoruz.

Prof. Dr. Sinan Sönmez
Yrd. Doç. Dr. M. Gürsan Şenalp

İçindekiler / Contents

"Küresel Kapitalizm ve Kriz: Eleştirel Perspektifler" Özel Sayısı

- **Dünden Bugüne Küresel Rekabetler: Kees van der Pijl ile Söyleşi**.....5-15
Örsan Şenalp
Mehmet Gürsan Şenalp
- **Ortadoğu'nun Krizi: Arap Baharı ve Demokrasinin Geleceği**17-29
Duygu Dersan Orhan
- **Her Yer Taksim Her Yer Direniş: Kentsel Bir Hareketin Ulusal Yayılımı**31-45
Hayriye Özen
Özgür Avcı
- **Devletin Finansallaşması: Avro Bölgesi Krizi ve Yunanistan Örneği**.....47-62
Ali Rıza Güngen
- **Impacts of the Crises on Fiscal Policies in Turkey: A Comparison
between 2001 Crisis and 2007-2009 Global Crisis**.....63-79
Aysel Arıkboğa
- **Neoliberal Akılsallığın Bir Semptomu Olarak Kriz İletişimi ve Yönetimi**79-97
Eylem Çamuroğlu Çiğ
Ünsal Çiğ
- **Çevre ve Güvenlik İlişkisi Bağlamında Çevresel Güvenlik Kavramı**99-115
Tarık Ak
- KİTAP İNCELEMESİ**
- **Carmen M. Reinhart ve Kenneth S. Rogoff, Bu Defa Farklı:
Finansal Çılgınlığın 800 Yıllık Tarihi**117-121
İnceleyen, M. Gürsan Şenalp

Dünden Bugüne Küresel Rekabetler: Kees van der Pijl ile Söyleşi*

Örsan Şenalp

Bağımsız Araştırmacı, Hollanda

Mehmet Gürsan Şenalp

Atılım Üniversitesi İktisat Bölümü

Giriş Kees van der Pijl, Amsterdam ve Sussex üniversitelerinde uzun yıllar uluslararası ilişkiler ve küresel siyasal iktisat alanlarında dersler vermiş günümüzün önde gelen çok yönlü Marksist siyasal iktisatçılarından. Neoliberal saldırının başladığı 1970'lerden bugüne Atlantik yönetici sınıfının oluşumu, uluslararası düzeye kapitalist sınıf oluşumu, ulusötesi sınıflar ve uluslararası ilişkiler, kapitalist sınıflar arası küresel ölçekli mücadeleler gibi konularda oldukça geniş kapsamlı araştırmaları ve nitelikli kuramsal katkıları bulunmaktadır. Van der Pijl, *New Left Review*, *Capital&Class* ve *Historical Materialism* gibi dergilerde yayımlanan makalelerinin yanı sıra 2012 yılında ikinci baskısını yapan *Making of Atlantic Ruling Class* (1984), *Transnational Classes and International Relations* (1998) ve *Global Rivalries: From the Cold War to Iraq* (2006) ile küresel siyasal iktisat yazınında itibarlı bir yer edinmiştir. 2007'de üç ciltlik Dış İlişkiler Tarzları ve Siyasal İktisat (Modes of Foreign Relations and Political Economy) çalışmasının ilk cildi *Nomads, Empires and States* yayımlanmıştır. Serinin ikinci ve geçtiğimiz günlerde çıkan son cildi sırasıyla *The Foreign Encounter in Myth and Religion* (2010) ve *The Discipline of Western Supremacy* (2014)

*2014 yılının henüz ilk günlerinde gerçekleşen söyleşinin İngilizce'den çevirisi tarafımızca yapılmıştır.

başlıklarını taşıyor. Aşağıda Van der Pijl ile Atılım Sosyal Bilimler Dergisi'nin elinizdeki "Küresel Kapitalizm ve Kriz" özel sayısı için gerçekleştirdiğimiz ve Arap İsyanları'ndan Gezi Direnişi'ne, Ukrayna'daki olaylardan Türkiye'deki "paralel yapı" tartışmalarına uzanan söyleşiyi sunuyoruz.

- *Merhaba Kees. Global Rivalries'in basımından aşağı yukarı yedi yıl geçtikten sonra ve özellikle 2008 küresel krizini izleyen süreçte, dünyanın farklı bölgelerinde farklı türdeki devlet-toplum kompleksleri içerisinde cereyan eden halk isyanlarını da göz önüne alarak, yönetici sınıflar arasındaki güncel küresel rekabetlerin durumu hakkında bizlere neler söyleyebilirsiniz? Sence de bu isyanlar 11 Eylül saldırılarının hemen öncesinde 1990'ların sonları ve 2000'li yılların başlarında açığa çıkan Pentagon raporları ve Ulusal Güvenlik belgelerinde ifade edildiği üzere beklenen olaylar mıydı? Atlantik yönetici sınıfları bu raporlara yansayan erken uyarılar ışığında olaylara karşı hazırlıklı mıydı?*

Böylesine tarihsel olaylar asla tam anlamıyla öngörülemediği gibi planlandıklarında dahi, Irak'ın işgalinde de görüldü, kimsenin önceden kestiremeyeceği bazı sonuçlar ortaya çıkarır. Elbette "olay" bir defa meydana geldiğinde bir takım istihbarat faaliyetler devreye girer. İzleyen süreçte planlayıcıların olayların akışı üzerinde hâkimiyet kurup kuramayacağı ise teorik kavrayışlarının kalitesi, beklenmedik durumlar karşısındaki planlama becerileri ve ilgili araçları devreye sokabilme noktasındaki çabuklukları belirler.

Örneğin, Kuzey Afrika ve Ortadoğu'daki halk ayaklanmalarında eşitsizlik ve benzeri yığınla soruna karşı adeta dizginlerinden boşalan kitlesel öfkenin ardında birtakım "başka etkenleri" aramak anlamsızdır. Dolayısıyla, Tunus'ta kendisini daha başka yerlerde de tekrar edebilecek olan kendine özgü bir kalıp ortaya çıkmıştır: Yönetici sınıflar neoliberal zenginleştirme stratejileri izleme konusunda bütün sınırları sonuna kadar zorlarken, daha az şanslı olan kesimlerin üzerine baskıcı devlet aygıtını sürmekten geri durmamışlardır. Yaşamak için işportacılık yapmak zorunda olan üniversite mezunu bir gencin, bu işi bile yapmasına izin vermeyen zabıta memurlarını protesto etmek için kendini ateşe vermesi ülkede çok uzunca bir süredir biriktiği belli olan toplumsal tepkiyi/öfkeyi harekete geçiren o ilk kıvılcımı çakmış oldu.

İşte ancak böyle bir noktada hazırlık ve planlamanın bir rolünün olduğunu düşünebiliriz. Atlantik Batı söz konusu olduğunda 1946-47'de ABD'nin dışında, özellikle Politika Esgüdüm Ofisi (OPC) içerisinde örgütlenen, yoğun bir provakasyon ve baskı mekanizması mevcuttu. Bu birim CIA'nın dışında birtakım gizli operasyonlar ve psikolojik savaşlar yürütmek için kurulmuştu. Ofis, 1950'lerde CIA bünyesine geçti ancak bu geçiş Allan Dulles'in (OPC'nin mimarlarından birisi) CIA'nın başına geçmesi ile birlikte gerçekleşmişti. Bu, kimilerine göre CIA'nın OPC'nin örtülü operasyonlar portföyünü devraldığı anlamına gelmekteydi. Ancak konuyu çok iyi bilen gözlemcilerden Peter Dale Scott'a göre durum tam tersiydi ve gerçekte OPC tarafından ele geçirilen CIA olmuştu.

Daha sonraları "Gladyo hücreleri" diye anılacak olan bu örtülü yapı bütün NATO sathına yayıldı. Gizli silah ve mühimmata erişim sahibi olan sağcı militanlar ise küçük bağlantı

hücrelerini oluşturmaktaydı. Bunlar olası bir Sovyet işgali durumunda direniş hareketlerinin etraflarında organize olacağı, tabiri cazise, “geride bırakılacak” birimlerdi. Elbette gerçekte ne planlanan ne de beklenen bir Sovyet işgali söz konusuydu ve bu şebekeler uygulamada NATO’nun yönlendirdiği gerilim siyasetinin sınır devriye ekipleri gibi iş görmeye başladılar. Dolayısıyla ne zaman bir ülkede sol hareketler tehdit haline gelmeye başlasa, istihbarat servisleriyle el ele vererek siyasal süreçleri şiddet, sızma ve provakasyon faaliyetleri yoluyla istikrarsızlaştırma görevi bu birimlere düşmüştür. İtalya ve Türkiye, bu gerilim stratejilerinin normal siyasal mekanizmalarla kontrol altına alınamayan solun önünü kesmek için başarıyla kullanıldığı iki örnek ülkedir. Bu nedendir ki “derin devlet”in (kavramın Türkiye’de aldığı isim bu) gerçekte nasıl işlediği hakkında en değerli incelemelerin bazıları bu ülkelerden gelmektedir. 1980’lerde bu hücreler kısmen de olsa dönüşerek George Soros ve benzeri finansçıları kendisine çeken “demokrasi teşviği”nin yapıları haline gelmiştir. Ancak özleri itibarıyla hala örtülü operasyonlar yapmayı sürdürmektedirler.

De Gaulle Fransası’nın, 1960’ların ortalarında, Fransız siyasetinde sömürgelerdeki bağımsızlıkçı hareketlere karşı gelişen (Fransa’daki OAS ve Portekiz’de 1974’teki Karanfil Devrimi’nden sonra tepeden tırnağa NATO’ya entegre olan faşist gizli polis kalıntısı, PIDE, benzeri) neo-faşist unsurların Batı tarafından kullanılması gibi sayısız gizli Amerikan faaliyetlerine cevaben NATO’nun askeri organizasyonuna üyeliğini askıya alması bu noktada istisnai bir durum teşkil eder.

Bugün baktığımızda, 1968 Mayısı’nın, NATO himayesindeki bu örtülü operasyon ağlarının geçirdiği evrimleşme süreci içerisinde çok önemli bir dönüm noktası olduğu anlaşılıyor. De Gaulle’ün bir yıl içerisinde başkanlıktan çekilmesine yol açan öğrenci ve işçi isyanları, sokaklara dökülen gençliğin sandıkla seçilmiş ancak, Atlantik bakış açısından, çok istenmeyen hükümetlere karşı harekete geçirilebilecek bir potansiyel taşıdığını göstermiştir. Öğrenci ve işçilerin sadece kapitalizme değil aynı zamanda Sovyet-tarzı devlet sosyalizme de içtenlikle eleştirel yaklaşımları zamanın İngiltere ve Birleşik Devletler’deki psikolojik harp uzmanlarının bir hayli ilgisini çekmiştir. Kitabım *Discipline of Western Supremacy*’de Sovyet bloğunun parçalanmaya başladığında Vatikan ve Reagan yönetimlerinin Polonya’daki işçi isyanlarına verdikleri desteğin demokrasi teşviği sürecine geçişi nasıl ilerlettiğini detaylı olarak anlattım. Dün Sırbistan’da Miloseviç’ten bugün, henüz başarılı olunmasa da, Ukrayna’da Yanukovich’e kadar gençlik hareketleri, istenmeyen liderleri koltuklarından etmek için kullanılıyor.

Büyük kent meydanlarında kurulan çadırlar ve hükümet binalarına yürüten öfkeli kalabalık herhangi birisinin dışarıdan organize edebileceği şeyler değildir. Ancak bir protesto varsa bu andan itibaren bütün gün kesintisiz pop konserleri düzenlemesi ve yazılı/basılı materyaller hazırlanması için para ve Batılı politikacıların ziyaretleri (Kiev’de bir Amerikan Dışişleri yetkilisinin sandviç dağıtırken görüntülenmesi) türünden örgütlenme desteği/beceri tedarik eden gelişkin bir mekanizmanın varolduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Benim görüşüme göre bu yöntemlerin Kiev’de şu ana değin tutmamış olması, Irak meselesinde ABD ve İngiltere’nin peşinden gitmeyi reddettikten sonra aynı şekilde Kaddafi’nin devrildiği Libya macerasına da mesafeli duran ve Ukrayna’da kısmen ABD ile çelişen amaçları olan hisımlarını büyüten Alman yönetici bloğunun giderek daha bağımsız hareket ediyorsa ilgilidir.

1970'ler ve 80'ler boyunca Harvard'lı akademisyen Gene Sharp'ın şiddetsiz (kansız) darbeler üzerine fikirleri Filipinler'den eski Sovyetler Birliği ve dağılan Sovyet Bloğu'na değin birçok yerde demokrasi teşviği ve gençlik hareketlerinin entelektüel dayanağı oldu. Yukarıda sözünü ettiğim kitabımda bu düşünce dizgesinin evrimi ve bunun ABD ve NATO'nun kıdemli yetkilileri tarafından nasıl uyarlandığı detaylı olarak anlatılıyor. Gençlik hareketleri elbette her zaman olacaktır; her öğrenci kuşağı ilkesel olarak 68 Mayıs gibi bir dönemi deneyimlemeye eğilimlidir; bunun hayalini kurar ve ortamı kollar. Ancak değişen koşullarda bu eğilim araçsallaştırılmıştır. Bu konu şu ana kadar teorik olarak belli bir ölçüde tartışılmış ve bazı fikirleri uygulamaya geçiren bir mekanizmanın mevcudiyetinden söz edilmiştir. Bu mekanizma ne zamanki bir yerde öğrenci hareketi potansiyeli taşıyan bir kıpırdanma algılasa anında orada karşımıza çıkmaktadır.

Sussex'te öğrencilerden farklı ülkelerdeki hükümet karşıtı gençlik hareketleriyle bağlantılı dayanışma gruplarının birer parçası olarak Arnavutluk ve eski Yugoslavya gibi ülkeleri nasıl ziyaret ettiklerini dinledim. Elbette her ne kadar siyasal olarak naif ve jeopolitik olarak hatalarla dolu olsa da bu türden hareketlerin anlak ve orijinal doğası hiç küçümsenmemeli. O halde, Yanukovich gibi bir adam hakkında da konuşmak gerekmez mi?

Belarus'taki gençlik hareketi karşısındaki güçlerin farkında olan otoriter bir hükümet tarafından engellenmişti. Putin, Kızıl Meydan'da kamp kuracak beklenmedik bir pop konseri devrimi karşısında harekete geçmek üzere kendi gençlik hareketini örgütlemişti. Venezuela'da Chávez de hedefteydi; ancak o kendisini orta sınıf temelli bir gençlik isyanından koruyacak kitle tabanına sahipti. Ayrıca ABD'nin tüm dikkatini bir süreliğine de olsa Latin Amerika'dan çok uzaklara götüren Irak'ın işgali Chávez'in işine yararmıştı.

Sorunuza dönecek olursak. 11 Eylül bu bağlamda yani şiddetin tekrar revaç bulduğu bir döneme girmek anlamında bir tür dönüm noktası olmuştur. Yerel kitlesel hareketleri etkilemeye çalışmak gibi incelikli yöntemlerden uzaklaşılan ve bir tür açık savaş, sızma ve provakasyon haline geri dönülen bir sürecin içindeyiz. Bu görüş ayaklanan kitleleri etkilemek için sarfedilen onca dolambaçlı girişimden sonra Arap Baharı'nı izleyen süreçte Müslüman Kardeşler'in tekrar yeraltına yani bir şiddet sarmalına itilmesi türünden gelişmelerle desteklenmektedir. Ayrıca önce Libya'da ardından Suriye'de ve daha sonra Mısır'da işleri tamamen tersine çeviren ve General Sissi'yi Mübarek'in yerine başa geçiren darbe ile birlikte yıllık 1.5 milyar dolarlık Amerikan yardımı kesintiye uğramaksızın devam etmektedir.

- *Türkiye Balkanlar, Kafkaslar, Ortadoğu ve Kuzey Afrika gibi emperyalist mücadelelerin şiddetli yaşandığı bölgelerin tam da ortasında yer alıyor. Dolayısıyla ulusötesi ve sistemik mücadeleler senin deyimle "ikincil" bir hasım devlet-toplum kompleksi olan Türkiye'nin içerisinde yer aldığı toplumsal mekana kaçınılmaz bir biçimde hızla nüfuz ediyor. Geçtiğimiz yıllarda AKP ve Gülen Cemaati ittifakındaki gerilimler dersanelerin kapatılması ve MİT ya da Hakan Fidan krizi ile ayyuka çıkmıştı. Son olarak doğrudan hükümeti hedef alan 17 Aralık yolsuzluk operasyonu ile birlikte Erdoğan'ın AKP'si ve Gülen Hareketi güçleri arasındaki mücadele adeta bir devlet krizine dönüştü. Son tahlilde Batı'nın güdümündeki bu iki gücün*

böylesine şiddetli bir kavgaya tutuşmuş olmasını daha geniş bir bağlamda, ulusötesi ve sistemik mücadeleler bağlamında, nasıl anlayabiliriz?

Atlantiğin emperyal perspektifinden bakınca Erdoğan'ın kullanım süresinin geçmiş olabileceğini düşünüyorum. Hâlbuki kendisi daha en başından neoliberalizm ve İslam'ın uyumlu bir bileşkesi olarak görüldü ki bu çok daha klasik bir hasım tutumu benimsemiş olan Erbakan'ın hazır olmadığı bir pozisyondu. Ancak Erdoğan'ın giderek Körfez'deki Arap ülkelerine ve bütün unsurlarıyla Müslüman Kardeşler'e yaklaşması ve içeride İslamlaşmanın şampiyonluğuna soyunması Türkiye içinde güçlü bir muhalafeti yükseltirken Batı'nın güvensizliğini iyice arttırdı. Gezi Parkı eylemlerine yönelik zalimce tutum giderek kişileşmiş iktidarının altında yatan ve iyi eğitilmiş kentli unsurların onaylamayacağı otoriter damarı ortaya çıkarttı. Tıpkı kendisini andıran Belarus'lu Lukashenko ve Putin gibi, Erdoğan bu durumun üstesinden gelebilmek için kırsal kesimdeki muhafazakârları ve yeni-kentli kitleleri devreye sokmak istedi. Ancak, kişisel itibarı kendisi ve çevresindekilerle ilgili yolsuzluk suçlamalarıyla büyük zarar gördü. Bu bağlamda Gezi hareketi tıpkı Bin Ali'yi ve Mübarek'i deviren ve aynı zamanda Esad'ı devirmeye çok yaklaşan azınlığın neoliberalizmine ve geniş kitlelerin bastırılmasına karşı uyanan geniş halk isyanının yankılanması oldu.

Erdoğan'ın Suriye'deki militan Sünniciliğe verdiği destek Türkiye'deki laik çevreleri kaygılandırırken; sınırın ötesindeki kanlı savaşta cihatçılara verilen destek de Kürtler ve Aleviler üzerinde hükümete karşı ciddi bir güvensizlik yaratmaktadır. Öte yandan, AKP'yi destekleyenler arasında bile Türk devletinde İslami bir dönüşümü arzu edenlerin oranı oldukça sınırlıdır (yakın tarihli bir araştırmanın bulgularına göre Türklerin sadece yüzde 12'si ülkenin hukuk sisteminin temeli olarak şeriatı görmek istediğini söylüyor. Bu rakam Ortadoğu ve Müslüman Asya ülkelerinde nüfusun dörtte üçünden yüksektir). Ekonomideki köpük ile ilgili olarak hükümet, Avrupa'nın diğer yerlerinde de aynı sonuçları veren kemer sıkma politikalarını uyguladı: Ekonomi küçülürken borçluluk görece arttı. Bu ise AKP hükümetinin ardındaki halk desteğini yavaş yavaş eritmektedir. Ülke, bugün kısa vadeli borçlarının çoğunu finanse eden Körfez'deki Arap ülkelerine çok daha fazla bağımlı hale geldi. Muhafazakâr Körfez ülkelerinin etkisiyle dozu giderek artan İslamlaşma hali hazırda varolan kaygıların derinleşmesine neden olmaktadır. Bunun tehlikeli bir sarmal olduğuna şüphe yoktur.

Erdoğan'ın İsrail'e yönelik tutumu, arkasındaki Anadolu sermayesi ve işadamlarının, İstanbul merkezli büyük sermaye gruplarının tam aksine, bu ülkeyle hiçbir tarihsel bağının olmadığı gerçeğiyle birlikte düşünüldüğünde, yurtiçinde ve yurtdışında militan Sünniliğe verilen bu desteğe dair kaygıları yükseltiyor. Mısır ordusunun İsrail kuşatması altındaki Filistinlilere sağlanan yaşam desteğini bir defa daha geri çekmesi ise Erdoğan'ın Gazze'de Hamas'a yönelik himayeci tutumunu işlevsizleştirmektedir.

Açıkçası, ilk etapta benim de paylaştığım, AKP-tarzı bir "ılımlı İslam"ın Arap Baharı'nı neoliberal ve Batı yanlısı bir çizgide pekiştiren bir model sunabileceği fikri, şiddetin, Batılı müdahaleciliğin hâkim uygulama biçimi olarak gündeme gelmesiyle birlikte geçerliliğini yitirdi. Gülen hareketinin ABD'deki merkezinden Türkiye'deki kitlesel eylemleri

hareket geçirmek noktasında, Başbakan'ın ima ettiği türden, bir rol oynayıp oynamadığını elbette bilmiyorum; ancak, Gezi Parkı'ndan benim anladığım bunun politik anlamda naïf bir gençlik festivali olmadığı; güçlü akademik bileşenleriyle seküler devleti savunan net tavrı olan bir siyasal direniş olduğudur. Ayrıca, Ankara'dan ODTÜ'nün o güzelim kampüsün en güzel kısımlarının ticari amaçlara nasıl kurban edildiğini anlatan çok sayıda mesaj aldım. Sanki, üniversiteler bir ülke geleceğinin en değerli varlıklarından biri değilmiş gibi.

- *Tıpkı Türkiye'deki gibi diğer bir çok ülke ve bölgede yönetici sınıflar ve iktidar blokları arasındaki mücadeleler kızışmakta. Kuzey Afrika, Ortadoğu ve Çin'i çevreleyen Asya Pasifik bölgesi için bu anlamda neler söylenebilir? Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin ortaya çıkarttığı yeni olanakları göz önünde bulundurarak yönetici sınıfın ya da bu sınıfın belirli bir diliminin askeri müdahale ve işgal yahut yumuşak güç tercihleri ile ilgili nasıl bir çözümleme getirilebilir? Ağ savaşları, siber savaşlar, Doğu Avrupa'da olduğu gibi teknik ve taktik temelli sivil ayaklanmalar ve belki Kadife devrimleri bugünkü isyan hareketleriyle mukayese etmek istersiniz...*

Burada küresel politik ekonomiye dair, tabii kaçınılmaz olarak şematik olan, kendi anlayışımı özetleyerek başlamak istiyorum. Bu yaklaşım sermayenin çoğunlukla beyaz olan İngilizce konuşulan Batı'da doğarak bir çok başka yerde ortaya çıkan birbiriyle bağlantılı kapitalist gelişme süreçleri üzerinden genişleyen bir Locke'cu merkez bölge fikri etrafında oluşmuştur. Fransız monarşisi ve ardından Napoleon'un denizcilik ve ticaretteki İngiliz-Britanya üstünlüğüne direnç gösterdiği uzun 18. yüzyıldan bu yana her dönem, böylesine bir hasım tutumu yeniden üreten anahtar önemdeki bir devleti ortaya çıkartmıştır. Günümüzde bu aynı rol Çin'in üzerindedir. Tıpkı 70'lerden itibaren Çin'in anti-Sovyet bir konum almaya teşvik edilmesine benzer şekilde bugün Hindistan, Japonya ve hatta Vietnam, Filipinler ve diğerleri birlikte, yine Batı tarafından, bizzat kendisine karşı harekete geçirilmektedir.

Şimdi, bu hat boyunca ortaya çıkan tarihsel yapılanmalar üzerine düşünmeye başlamak faydalı olmaktadır ve bir sonraki adım daima her bir merkez bölge/hasım devlet yapılanmasını birbirinden ayıran seküler eğilimleri tespit etmeyi gerektirir. Bugünkü Sovyetler-sonrası dünyanın günümüzdeki yapılanışının temel karakteristiğini Birleşik Devletler'deki kontrolden çıkmış ulusal güvenlik devleti ve onun NATO'ya bağımlılıkları ile kapitalist ekonominin en tepesindeki bir avuç milyarderden oluşan klik ve ekonomik gücünü giderek kaybeden orta sınıfları da kapsayan yoksullaşan yığınlarla kristalize olan oligarşik bir yapı biçiminde resmetmek mümkündür. İçerisinde oligarşilerin ulusal güvenlik aygıtlarıyla birbirlerini iktidarda tutmak kaygısıyla kurdukları hileli/kirli ortaklıkların yer aldığı bu yapılanmanın, biyosferin yok edilmesiyle yaşamı tehdit eden krizlerin gölgesinde, halkın taleplerini yerine getirmesi olanaksızdır.

ABD ile İngiltere ve Fransa gibi AB üyesi ülkeler açısından giderek artan şiddet bağımlılığını anlamak için bir diğer yaklaşım da şudur: Kriz anlarında güç kullanmaya hazır olduklarını sergilemek suretiyle, dünya ekonomisinde kaybettikleri ağırlığı telafi etmeyi amaçlamaktadırlar. Almanya, öte yandan, kapitalizmin krizinden dolayı zayıflamasına (ve Doğu ile yeniden birleşme sürecinde rantiyer gelirlerinin baskılanmasından ötürü gecik-

mesine) rağmen giderek daha fazla kendi çıkarlarının peşinde olmaktadır. Bu durum, ülkem Hollanda ve benzeri yerlerde tarihsel olarak liberal hat (ki Hollanda'nın onu İngilizce-konuşan dünyaya doğru yönlendiren denizcilikte üstün olduğu dönemlere kadar gider) ve 1870'lerden sonraki geç sanayileşme (bu da Hollanda'yı yarı-mamul mal tedarikçisi Almanya'ya doğru iteklemiştir) arasındaki eski bazı gerilimleri yeniden su yüzüne çıkartmıştır.

Militaristler birçok olayda ABD'nin 1970'lerde Sovyetler Birliği'ne "tanınan" türden bir dehşet dengesine (*balance of terror*) bir defa daha müsamaha göstermeyeceğini açıkça belirtiyorlar.¹ Kaldı ki bazı savunma yayınlarında Çin'in nükleer gücünün dayandığı yeraltı şebekesinin devre dışı bırakıldığı Amerikan savaş planlarını okuyabilirsiniz. Aynı zamanda, bazı hesaplamalara göre 11 Eylül saldırıları zamanında en fazla 200 eylemciden oluşan (ve böylesine büyük bir eylemi gerçekleştirmesi bu nedenle mümkün olmayan) El Kaide kurgusu, Kuzey Amerika, Ortadoğu ve Kafkaslardan bütün Müslüman Asya'ya uzanan bir hat üzerindeki cihatçı karışıklıkların adeta ortak paydası olmuştu. İngiliz Dışişleri Sekreteri Robin Cook'un bir zamanlar kabul etmediği Amerikan ulusal güvenlik veri bankası devasa bir savunma aygıtının varlığına meşruiyet sağlayabilmek için mantıklı gerekçeler üretmek adına orantısız biçimde genişletilmiştir. Jeremy Scahill'in kitaplarında gösterildiği gibi dünyanın pek çok bölgesindeki Amerikan örtülü operasyonları birtakım ihmal edilebilir tehdit unsurlarını daha fazla büyütme amaçlamaktadır.

Dolayısıyla yumuşak güçle ilgili sorunuza cevap olarak şunu söyleyebilirim: Batı, bölgedeki (Afrika'daki) Çin etkisini geriletmek üzere stratejisini bir dönem bunun üzerine kurmuştu. Günümüzde ise bu strateji Fransa'nın öncülüğünde –ancak arka planda ABD'nin Afrika Askeri Komutanlığı (US Africom) desteğiyle- artan doğrudan askeri müdahaleler sonrasında bir kenara itilmiş durumdadır. Mobil telefon teknolojisinin, (Bill) Gates Vakfı'nın burada çok merkezi bir rolü vardır, yayılmasına bağlı olan yumuşak güç seçeneği sürdürüldüğü sırada, Batı askeri seçeneği giderek daha fazla tercih etmeye başlamıştı.

- *Bir yanda WikiLeaks belgeleri ve politikleşen hackerların da dahil olduğu Anonymous veya LulzSec gibi grupların varlığı; diğer bir yanda NSA ve PRISM türünden devlet güvenliği gerekçe gösterilerek yapılan izlemelerin ifşasıyla ortaya saçılan skandallar düşünüldüğünde sanal alem ya da sosyal medya üzerinden yükselen politikleşme dalgasını nasıl değerlendirmek gerekir? Soros, Google, Facebook, Stratfor vb. kişi ve kurumlar arasındaki bazı kafa karıştırıcı ilişkilerin gerçek mahiyetini anlamak adına sınıfsal bir çözümleme çerçevesi içerisinde neler söylenebilir?*

Snowden ve Wikileaks, ortaya çıkarttıkları belgelerle, muazzam bir gözetleme sisteminin varlığını ifşa etmişlerdir. Her ne kadar "müttefik" hükümetler bundan dolayı büyük

¹ Kavram, soğuk savaş yıllarında karşısındaki süper gücün kendisini geçmesinden değil de nükleer silahlanmanın insanlığın topyekun sonunu getirebilecek bir düzeye ulaşmış olması korkusuyla tarafların birbirine doğrudan doğruya saldıramaması sonucunda oluşan bir denge halini anlatmaktadır.

şaşkınlığa uğradıklarını açıklamışlarsa da uzunca bir süredir onlar da bu işin içindedir. Soviet Bloğu'nun çöküşünden sonra Ulusal Güvenlik Teşkilatı (NSA) ve diğer Amerikan istihbarat örgütleri gözetleme faaliyetlerinin odağını komünist ülkelere alarak Avrupa ve Asya'daki bütün ülkelere doğru yöneltti. Bu durum 1990'lar boyunca AB içerisinde çok ciddi kaygılar yarattı. 1998'de Avrupa Parlamentosu için çalışan bir İngiliz araştırma ofisi ile ortaklaşa oluşturulmuş bir dosyada NSA tarafından gerçekleştirilen gizli dinlemeler detaylı olarak anlatılıyor ve AB hükümetlerine tüm bu uygulamalara direnme çağrısı yapılıyordu. Dolayısıyla, Merkel ve diğerlerinin bu konudaki "şaşkınlıkları" samimiyetten çok uzaktır. Kaldı ki sadece İngilizler değil aynı zamanda Alman ve Avrupalı diğer ulusal istihbarat birimleri de, çok uzun bir süredir, NSA ile işbirliği içerisindedir; çünkü derin devlet yönetici sınıfların iktidarını giderek daha fazla yasladığı ulusötesi bir yapıdır.

Bu arada büyük kapitalist firmalar internet gibi daha önce hiç olmadığı kadar büyük bir özgürleştirme potansiyeli taşıyan bu mecra üzerinde kontrolü yeniden elde etmek için mücadele vermekteydi. Bu mecra, ilkesel olarak, ne okuyacağımıza, ne kadar bileceğimize ve ne göreceğimize karar vermek suretiyle yaşamlarımıza hükmedenlerin iktidarına son veriyordu. İnternet sayesinde, hayata dair editöryal işlev, gerçekte bilinçli vatandaşlara geçmekteydi. Öte yandan Snowden, Assange ve diğer "mıhbir"ler (whistleblowers) sayesinde bizlerden saklanan pek çok konu artık halka malolmuş oldu.

İnternet özgürlüklerine yönelik sermaye saldırısı mülkiyet hakları temelinde yürütülüyor. İnsanların istedikleri bilgiye özgürce ulaşmasının yolu telif hakları üzerinden engelleniyor. Bu da bilimsel ve mesleki bilginin özelleştirilmesine karşı gelen insanların son derece tuhaf yaptırımlarla karşı karşıya gelmesine yol açıyor. Kamu üniversiteleri çalışanlarına genel bütçeden ödeme yapar; akademik çalışanlar da araştırmalarını çeşitli dergilerde yayımlarlar. Ancak bu dergiler özel şirketlere aittir. Dolayısıyla, bu şekilde entelektüel emek ürünleri adeta parmaklıklar ardına kapatılmış olur. Öyle ki bu ürünlerin bizatihi üreticisi olan akademik kurumlar bile bu araştırmalara yeniden erişebilmek için, çoğu zaman, ödeme yapmak zorundadır.

Bu duruma karşı gelenler çok ciddi sorunlarla karşı karşıya kalırlar. JSTOR'un akademik dergi makalelerinden oluşan sanal kütüphanesini hackleyen ve bunları halkın erişimine açan Aaron Swartz öylesine şiddetli bir yargısız infaz kampanyasıyla karşı karşıya kaldı ki neredeyse yaşamına son verecekti. İsveçli hacker kitap okumasına dahi izin verilmeden, ki bu hak onlarca insanı katleden neofaşist Anders Breivik'ten bile esirgenmemişti, metruk bir hücrede hapsedildi. Bunlar saldırının sadece bir boyutudur (burada Manning, Assange, Snowden ve pek az bilinen çok sayıda muhbirin akibetlerinden söz etmeye gerek duymuyorum).

Diğer bir adım interneti özelleştirmeye çalışmak suretiyle onun editöryal rolünü yeniden düzenlemektir. İnternetin, içinde hangi içeriklere erişilebileceğine sadece şirketlerin karar verdiği, kablolu televizyon yayınlarının bir uzantısı haline getirilmesi çabaları bunlara bir örnek olarak verilebilir. Bu girişim hali hazırda ABD'de yargı sürecine taşınmış durumdadır. Monsanto örneği bundan sonra bizi nelerin beklediği konusunda yol göstericidir. Verizon ve diğer büyük dev telekomünikasyon şirketlerinin işleri diledikleri gibi yönlendireceklerinden endişe duymak gerekir.

Günümüz dünyası bir yanda birbirileriyle kimi zaman iktisadi olarak kimi zaman ise baskı ve şiddet araçlarını kullanarak rekabet eden oligarşiler diğer bir yanda artık işlemeyen bir ekonomik sistemin, ekolojik yıkım ve genel olarak toplumsal yaşamın üzerine inşa edildiği sosyal ve doğal zeminin yok edilmişinin yarattığı sonuçlara katlanmak zorunda giderek zayıflayan halk kitleleri bulunmaktadır. Umutlu olmak için ise elimizde hala geçerli nedenler var. Bunlardan en önemlisi, kitlelerin, yeryüzünün hemen her kıtasında yönetici sınıflara karşı direnmeyi sürdürüyor oluşlarıdır.

- *Bütün bu değerli yorum ve çözümler için çok teşekkür ediyoruz.*

O

rtadođu'nun Krizi: Arap Baharı ve Demokrasinin Geleceği

Duygu Dersan Orhan

Atılım Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Özet

Bu çalışma, Arap Baharı adıyla anılan sürecin Ortadoğu'da yarattığı dinamikleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede, Arap dünyasındaki toplumsal hareketleri tetikleyen iç ve dış faktörler ele alınmaktadır. Uluslararası güçlerin bu gelişmelerin hangi noktasında durduğu değerlendirilmektedir. Bölgedeki gelişmeler genel bir dalganın parçası olarak ele alındıktan sonra, ülkeler bazındaki farklılıkları ortaya koymak adına, Tunus, Mısır, Libya ve Suriye'de bu süreçte yaşanan siyasi olaylar teker teker incelenmektedir. Tüm bu değerlendirmeler ışığında, Arap dünyasındaki olayların nasıl okunması gerektiği ve demokratik bir dönüşümün mümkün olup olmadığı tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Arap Baharı, ayaklanma, toplumsal hareket, demokratikleşme

Giriş

Arap coğrafyasında 2010 yılı sonunda başlayan yönetim karşıtı halk hareketleri, 21. yüzyılın en önemli tarihi olaylarından birisi olarak kabul görmektedir. Yıllardır baskıcı ve otoriter rejimler tarafından yönetilen Arap halkları, 2010 Aralık ayında, Tunus'ta başlayan isyan dalgası ile birlikte çeşitli değişimlere sürüklenmiştir. Tunus'ta işsizlik ve ekonomik sorunlardan ötürü pazarcılık yapan üniversite mezunu Muhammed Bouazizi isimli gencin kendini yakmasıyla başlayan isyan ve değişim talebi bölge ülkelerinin çoğunu etkilemiş, Tunus, Mısır, Libya ve Yemen'de yönetim değişiklikleri ile sonuçlanmış, bir çok Arap ülkesinde de halkın yönetime karşı protestolar başlatmasına sebep olmuştur. Suriye'de rejim, isyan hareketlerine karşı yaklaşık iki yıldır büyük bir direnç gösterirken, binlerce sivilin ölümüne neden olmuştur. Bölgede iç çatışma ve siyasi çekişmeler yoğun bir şekilde devam etmekte, beklenen demokratik ortam bir türlü yerleşmemektedir. Bu çalışma kapsamında, Ortadoğu'da meydana gelen yönetim karşıtı ayaklanmaların nedenleri, yönetim değişimleri sonrası mevcut durum ele alınacak, bölgede demokratik bir dönüşümün mümkün olup, olmadığı tartışılacaktır.

Ortadoğu'da yaşanan bu dönüşüm süreci, ağırlıklı olarak "Arap Baharı" adı ile anılmaktadır, ayrıca "Arap Devrimleri", "Arap İsyanları" ve "Arap Uyanışı" olarak da ifade edilmektedir. Genel nitelendirmelerin yanında, Tunus'ta gerçekleşen halk ayaklanmasına "Yasemin Devrimi", Mısır'dakine ise "Nilüfer Devrimi" gibi isimler verilmektedir. Bu durum basit bir adlandırma gibi gözükse de, arkasında çeşitli nedenlerin yattığı düşünülmektedir. "Arap Baharı" teriminin ortaya atılmasında, 1968'de Çekoslovakya'da ortaya çıkan Sovyetler Birliği karşıtı halk ayaklanmalarına verilen isim olan Prag Baharı'ndan esinlendiği düşünülmektedir (İnaç, 2011). Buna ek olarak, batılı devletlerin sürece olumlu yaklaşmasından ötürü, canlanma, uyanma gibi anlamları içerisinde barındıran "bahar" kelimesini kullandığı tahmin edilmektedir. Bu çerçevede "Arap Baharı" teriminin Batı menşeli olduğu ve yaşanan sürece pozitif anlamlar yüklemek maksadı taşıdığı düşünülmektedir. Ancak, halk hareketlerinin başlamasının ardından 2 yıla aşkın bir sürenin geçmiş olması ve Ortadoğu'da beklenen demokratik ve barışçıl yapının henüz inşa edilememiş olması, "Arap Baharı"nın "Arap Kışı"na döndüğü şeklindeki yorumlara neden olmaktadır. Diğer taraftan Arap halk hareketlerinin "Yasemin Devrimi", "Gül Devrimi" gibi isimlerle anılması, Orta Asya ve Kafkaslar'da, Batı'nın desteğiyle gerçekleşen "Gül Devrimi" (Gürcistan), "Turuncu Devrim" (Ukrayna) nitelendirmelerini çağrıştırmaktadır. Literatürde, halk hareketlerinin bir devrim olarak adlandırılıp adlandırılmayacağı konusunda da bir görüş birliği mevcut değildir. Araştırmacılar bu sürece "Devrim" adını verse de, kimi araştırmacılar ve akademisyenler, devrimlerin daha keskin kopuşları ifade ettiğini belirterek (Oğuzlu 2011, 16), daha ihtiyatlı bir dil kullanmayı tercih etmiş ve "Arap Ayaklanmaları" ya da "Arap Aydınlanması/Uyanışı" terimlerini uygun görmüştür.

Ayaklanmaların Nedenleri

Bölgeyi yakından takip eden araştırmacıların bile tahmin edemediği, büyük bir sürprizle karşılanan ayaklanma süreci şu soruları beraberinde getirmiştir: "Ortadoğu'da yaşanan değişim dalgasının arkasında yatan nedenler nedir?" ve "Değişim gerçekten içsel bir talebi mi yansıtmaktadır yoksa başta ABD olmak üzere batılı güçlerin yeni bir oyunu mudur?" Bu sorular karşısında, konuyu takip eden uzmanlar; bölgede yaşanan gelişmelerin, Ortadoğu'yu daha da istikrarlaştırıp, kolay manipüle edilebilir bir konuma sokmak adına

tasarlanmış bir dış kurgunun ürünü olduğuna inanlar ve yönetim karşıtı ayaklanmalarını, bölge halklarının iradesi dahilinde değerlendirenler olarak ikiye ayrılmaktadır.

Ortadoğu yıllar boyunca batılı güçlerin satranç tahtası olduğundan, Ortadoğu'daki herhangi bir gelişmede batının parmağı olduğuna inanmak bir gelenek halini almıştır. Bu düşünceden hareketle, bölgedeki son gelişmeler de batının bölgeye ilişkin bir senaryosu olarak algılanmaktadır. Bu inanışta haklılık payı yok değildir, bölgede hakim olan batılı güçler yıllarca Ortadoğu'yu çıkarları doğrultusunda şekillendirmiştir. Her ne kadar kendileri demokratik rejimlerle yönetilseler ve demokrasinin propagandasını yapsalar da, başta ABD ve Fransa olmak üzere batılı devletler, çıkarları doğrultusunda kendileri ile işbirliği yapan diktatörleri desteklemişlerdir. Diğer bir ifadeyle, istikrarı, demokrasiye tercih etmişlerdir. İzlenen bu politika ile bölgeye ilişkin ekonomik çıkarlarının devamlılığını sağlamışlardır. Bunun en tipik örneklerinden birisi, tüm dünyada demokratikleşmenin savunuculuğunu yapan ABD'nin, Ortadoğu'nun en otoriter rejimlerinden birisi olan Suudi Arabistan ile kurduğu yakın ilişkilerdir.

Ortadoğu'daki halk ayaklanmalarının dışsal faktörler tarafından tetiklendiği görüşünü savunanlar, batılı devletlerin son derece iyi ilişkiler içerisinde olduğu Tunus lideri Zeynel Abidin Bin Ali ve Mısır lideri Hüsnü Mübarek'in devrilmesinden ne gibi çıkarları olacağı sorusuna net bir cevap verememektedir. Olayların ilk olarak patlak verdiği Tunus'ta, Avrupa Birliği ile özellikle ekonomik anlamda yakın ilişkiler içerisinde olan, batının "ılımlı" bir politikacı olarak tanımladığı Bin Ali'nin iktidarının sona ermesi büyük bir şaşkınlık yaratmış. uzun bir süre batı bu konuyla ilgili olarak bir tepki vermekten kaçınmıştır. Gerek batı gerekse Arap medyası özellikle, Fransa Devlet Başkanı Nicolas Sarkozy'nin ve Avrupa Birliği'nin Tunus'ta gelişmeler karşısındaki sessizliğini eleştirmiştir (The Guardian, 17 Ocak 2011). Diğer taraftan 30 yıllık iktidarı süresince, batı ile işbirliği içerisinde olan, hatta Ortadoğu'nun kritik meseleleri karşısında bir Arap devletinden ziyade batılı bir duruş sergileyen ve en önemlisi İsrail ile 1979 yılında imzalanan Camp David Barış Antlaşması'nın devamlılığını sağlayan, Mübarek'in devrilmesi, başta ABD olmak üzere batılı devletler açısından büyük belirsizliklere ve endişelere yol açmıştır. Batının sürece ilişkin endişelerini arttıran diğer bir konu, gerek Tunus, gerekse Mısır'da iktidarların devrilmesi sonrasında yapılan ilk seçimelerde İslamcı partilerin kazanmasıdır. Bu ülkelerdeki İslami partiler modern söylemlerle barışık bir dil kullansalar ve direk karşı karşıya gelmekten kaçınırsalar da, özellikle 11 Eylül saldırıları sonra gelişen "İslamofobi" dahilinde, yükselişleri endişe yaratmaktadır.

Başta ABD olmak üzere batının bu olayların neresinde durduğuna baktığımızda; rejim değişiklikleri her ne kadar özellikle Mısır ve Tunus'ta içsel dinamikler tarafından tetiklenmiş olsa da, batılı güçlerin olayların dışında durmasını beklemek gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır. Kendileri ile işbirliği içerisinde olan diktatörleri desteklemek politikasının çöktüğü batılı devletler, ya Mısır'da olduğu gibi karşı devrimlere destek vererek kendileri ile işbirliği içerisinde olacak yeni oluşumlar yaratmakta ya da Tunus'ta olduğu gibi yeni iktidarlarla işbirliği geliştirme yollarını aramaktadır. Diğer taraftan, Tunus ve Mısır'la başlayan ayaklanma sürecinin, ABD tarafından, petrol kaynaklarını ele geçirmek amacıyla

Libya’da ve uzun süredir çatışma halinde olduğu Beşar Esad rejimini devirmek maksadıyla da Suriye’de yerel güçleri provoke etmek suretiyle başlatıldığına dair güçlü bir inanış bulunmaktadır. Bu sebepte ötürü, Arap ülkelerinde yaşanan halk isyanları genel bir dalganın parçası olsa da, birim düzeyinde analiz yapılması, ülkelerdeki gelişmeler ve olayların seyrinin tek tek ele alınması daha doğru olacaktır. Dalacoura’nın da ifade ettiği gibi, bu süreç, bir seri birbiriyle bağlantılı ancak farklı olayları kapsamaktadır (2011, 63).

İçsel faktörlere odaklanıldığında bölgedeki ayaklanmaları tetikleyen ilk konunun ekonomik problemler olduğu gözlemlenmiştir. Ortadoğu’daki iktidarlar izledikleri ekonomik politikalarla kelimenin tam anlamıyla “iflas” etmiştir. Rejimler, iktidara yakın gruplara iş olanakları yaratırken, çığ gibi artan genel nüfusa istihdam sağlayamamış ve ülkelerde büyük bir gelir adaletsizliği oluşmuştur. 1996-2006 yılları arasında Ortadoğu’da işgücü, yıllık olarak dünyanın diğer gelişmiş olan ülkelere kıyasla üç kat artmış ve dünyanın en yüksek işsizlik oranlarıyla karşı karşıya kalınmıştır (Malik, Awadallah 2011, 2). Bu rakamlarda, bölgedeki kadınların son yıllarda işgücüne katılmasında büyük bir pay vardır. Bölgede işsizlik %10’un altına düşmemekte, ülkelerde yaşayan halkların %20’sinden fazlası yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır (Çubukçu 2012, 65). Uzun yıllar korumacı, millî ekonomiler tarafından yönetilen ülkelerde liberalleşme politikaları bir ümit ışığı yaratsa da, bekleneni verememiştir. Küreselleşme politikaları Arap ekonomileri açısından olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Üretim küreselleşmesi ile birlikte yabancı sermayeyi ülkelere çekmek için ucuz işgücünü ön plana çıkaran Ortadoğu devletleri, ne istedikleri oranda bir sermaye yakalayabilmiş, ne de işsizlik oranlarını düşürebilmiştir. Aksine, ücretleri azalan kitleler, uygulamalar karşısında tepki göstermeye başlamıştır. Devletlerin asgari düzeyde de olsa halklarının ekonomik taleplerine karşılık verememesi, rejimlerin sorgulanmasına yol açmıştır. Mevcut ekonomik yapıdan pay alamayan halk, bu durum karşısında tepkisini dile getirmek istediğinde de siyasi baskı ile karşılaşmıştır. Bunun sonucu olarak da, yıllardır siyasi ve ekonomik talepleri karşılanmayan halk kitlesi durdurulamaz hale gelmiş ve son yaşanan olaylar patlak vermiştir. Ekonomik sorunlar özellikle Tunus ve Mısır örneğini açıklama noktasında önemli bir yer teşkil etmektedir.

Ayaklanmalar başlangıçta ekonomik gerekçelerle başlasa da, kısa süre içerisinde siyasi özgürlük talepleri ön plana çıkmıştır (Çubukçu 2012, 39). Tarihsel olarak Ortadoğu ülkelerindeki siyasi sistemler demokratik bir katılıma ve iktidar değişimine olanak tanımamıştır. Tek parti iktidarı ve tek adam yönetimi, bölgedeki siyasi yapıların genel karakteri olarak ortaya çıkmaktadır. Seçimler göstermelik olarak yapılmış, halka herhangi bir alternatif sunulmayarak, tek lidere “evet” mi “hayır” mı dedikleri sorulmuştur. Halkın baskı ve korkuyla sandıklara gittiği seçimlerden çıkan %99 gibi gerçek dışı oy oranlarıyla mevcut iktidarların devamlılığı sağlanmıştır. Babadan oğula iktidar devri, sadece kraliyet ailelerinin yönetiminde olduğu monarşilerde değil, kendilerini cumhuriyet olarak tanımlayan Suriye ve Mısır gibi ülkelerde de gerçekleşmiş ya da planlanmıştır. İzledikleri korku ve baskı politikaları ile iktidarların yönettikleri kitlelerle aralarındaki makas giderek açılmış, halklarından kopuk, demokrasi, bireysel özgürlükler ve insan hakları gibi kavramları dışlayan yönetimler varlığını sürdürmüştür. Otoriter rejimler siyasi muhalefetin gelişmesine izin vermemiştir. Muhalif olarak öne çıkan figürler sürgüne gönderilmiş, hapis cezasına çarp-

tırılmış ya da faili meçhul cinayetlere kurban gitmiştir. Ancak, Arap halkları son yıllarda çeşitli ortamlarda yeni liderler ve yeni söylemler beklentisi içerisinde olduğunu ortaya koymaya başlamıştır. Halkın reform veya ifade özgürlüğü talep ettiği noktada da baskı ile karşı karşıya kalması, toplumsal hareketleri tetikleyen diğer unsur olmuştur.

Bölgedeki olayların toplumsal yapısını anlamak için tarihe bakmak gerekmektedir. 400 yıla yakın Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde yer alan bu bölge, 1. Dünya Savaşı sırasında İngiliz ve Fransızlar tarafından işgal edilmiş ve 1940'lara kadar "manda" rejimleri adı altında sömürgeleştirilmiştir. Bu süreçte, işgalci batılı devletler, bölge devletlerinin sınırlarını, etnik ve dini unsurları dikkate alınmaksızın yapay bir şekilde belirlemiştir. Bu durum, bölge ülkelerinin bağımsızlık sonrası dönemde, anayasal yapılarını oldukça istikrarsız, etnik ve toplumsal unsurlar üzerine kurmalarına neden olmuştur. Bu çerçevede, bölgede "ulus-devlet" projesi başarılı olamamış, bölge halkları bağlılıklarını devletlerine karşı değil, etnik dini, mezhepsel veya aşirete dayalı unsurlara karşı göstermiştir (Hinnebusch 2005, 153). Bazı, Arap ülkelerinde, yönetsel yapılanmaların etnik, dini, mezhepsel veya kabilesel unsurlara göre belirlenmesi, bazı kesimlerin temsil edilememesi veya yönetimde söz sahibi olamaması sorununu ortaya çıkarmıştır ki, bu durum bölgede yaşanan son ayaklanmaların diğer bir boyutudur. Suriye'de nüfusun çoğunluğunu Sünni Müslümanlar oluşturmasına rağmen, ülke, 1970 yılından bu yana Nusayri azınlığa mensup olan Esad ailesi ve onların yakınları tarafından yönetilmektedir. Aynı şekilde Bahreyn'de 2011 yılı Şubat ayında başlayan ayaklanmanın temelinde de Şii-Sünni çatışması yatmaktadır. Bahreyn nüfusunun çoğunluğunu Şiilerin oluşturmasına rağmen ülke yönetiminde Sünnilerin bulunması, Şii nüfus tarafından protesto edilmekte, Şiiler yönetimde ağırlıklı bir rol almak istemektedirler. Diğer bir taraftan, Libya'yı bir "aşiretler ülkesi" olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır. Libya'nın devrik lideri Kaddafi, çok küçük bir aşirete mensup olmasına karşın tüm devlet mekanizmasını aşiretleri birbirine düşürmek üzerine kurmuş, önemli kilit görevlere kendi yakınlarını ve aşiret üyelerini getirmiştir.

Arap bölgesindeki halk hareketleri ekonomik, siyasi ve toplumsal temellerle açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak, bu noktada, "Bölgede yoksulluk, işsizlik, genç nüfusun varlığı ve anti-demokratik yönetimler yeni bir olgu değil. Bu unsurlar hep vardı, ancak isyan yoktu, bu olaylar neden 2011 yılında patlak verdi?" sorusu akıllara gelmektedir. Bu sorunun cevabını 21. yüzyılda Arap dünyasında artan okuma yazma oranlarında ve başta internet olmak üzere iletişim kanallarının artmasında aramak gerekmektedir. Bu durum Ortadoğu'da halkların bilinçlenmesine ve dünyada nelerin olup bittiğini yakından takip etmesine fırsat tanımıştır. Arap dünyasındaki insanlar, dünyanın diğer bölgelerindeki olayları takip etmekte, farklı yaşam biçimlerinden etkilenmekte ve bu çerçevede beklentilerini arttırmaktadır. Diğer bir ifadeyle, gelişmiş ülkelerdeki yaşam standartlarını yakalamaya ilişkin güçlü bir istek oluşmaktadır. İletişim araçlarının özellikle değişim taleplerinin adeta "domino" etkisi yaratarak bir ülkeden diğerine sıçraması noktasında büyük bir etkisi olduğu şüphesizdir. Bu bağlamda bölgede yaşanan olayları "sosyal medya devrimi" olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır.

Tunus

Arap coğrafyasında 2010 yılında başlayan yönetim karşıtı halk hareketlerinin altında yatan nedenleri genel olarak grupladıktan ve ortak özelliklerini ortaya koyduktan sonra, her ülkenin kendi dinamiklerini incelemenin gerekli olduğu düşünülmektedir. Bu çerçevede, isyan dalgasını başlatan Tunus’la başlamak anlamlı olacaktır. Tunus’ta halkın, isyanlar öncesinde, ekonomik problemler ve işsizlikle boğuştuğu bilinmekteydi ve devletin ekonomik politikaları halk tarafından fazla görünür olmayan küçük ölçekteki protestolarla eleştirilmekteydi. İsyanı körükleyen olay ise, 18 Aralık 2010 tarihinde Muhammed Bua-zizi isimli gencin, pazar meydanında sebze meyve arabasına el koyulmasına karşın yaptığı protestoda kendini yakarak kurban etmesi olmuştur. Bu olayın ardından Tunus halkı işsizlik, enflasyon, siyasi yozlaşma ve kötü yaşam koşullarını protesto etmek amacıyla sokaklara dökülmüştür, Sidi bu Zeyd’de başlayan protestolar zamanla ülkenin geneline ve başkent Tunus’a da ulaşmıştır. Tunus otoritelerinin protestoları engellemek adına aldığı tüm önlemlere rağmen isyan dalgası durdurulamaz bir hal almış, 200’un üzerinde insan hayatını kaybetmiş ve halk devlet kurumlarını yağmalamaya başlamıştır. Bu olayların sonucunda, 23 yıldır ülkeyi yöneten Zeynel Abidin Bin Ali başkanlığı bırakıp 14 Ocak 2011’de ülkeden kaçmıştır. Halkın 23 yıldır süregelen iktidara dair memnuniyetsizliğinin aksine, bin Ali iktidarı batılı devletler tarafından desteklenmiş, Tunus’taki istikrarın ve laik yapının bir garantisi olarak görülmüştür. Nitekim, Bin Ali’nin devrilmesinin ardından Tunus’ta, uzun yıllardır baskı altında tutulan siyasal İslamcı yapılar güç kazanmıştır. Bin Ali yönetimi tarafından yasaklanan, “İslami Hareket” olarak da bilinen Nahda hareketinin sürgündeki lideri Raşid Gannuşi, Tunus’ta isyanların başlamasıyla ülkesine dönmüş ve büyük bir halk kitlesi tarafından karşılanmıştır. Zeynel Abidin Bin Ali yönetiminin çökmesinin ardından, Tunus Geçiş Hükümeti, Nahda’ya siyasi parti kurabilmesi için izin vermiş ve Ekim 2011’de yapılan kurucu meclis seçimlerinde, % 40 oy oranı ile seçimi diğer partileri açık ara geride bırakarak, kazanan parti olmuş ve Gannuşi başbakanlığa getirilmiştir. 217 sandalyeli Kurucu Meclis, Geçiş Yönetimine ait tüm yetkileri devralmış ve 1 yıl içerisinde yeni bir anayasa taslağı hazırlamakla görevlendirilmiştir (Ayhan 2012, 78)

Gannuşi’nin iktidara gelmesi ile birlikte İslam, Tunus siyasetine geri dönmüştür. Gannuşi iktidarı, Tunus’u “İslamileştirmek” ve devleti laik karakterinden uzaklaştırmak ile suçlanmış, ekonomi ve güvenlik konularında da ağır eleştiriler maruz kalmıştır. Bu durum ülke çapında yoğun protesto gösterilerine neden olmuştur. Diğer bir eleştiri konusu, muhalif isimlere uygulanan şiddettir. 2013 Şubat ayında muhalefetin önde gelen isimlerinden Şükür Belayid’in, Temmuz ayında da bir başka muhalif Muhammed Brahmi’nin öldürülmesi Nahda iktidarına yönelik yoğun tepkilere neden olmaktadır. Belayid suikasti siyasi anlamda da ciddi bir krize yol açmış ve Anayasa Komisyonu’nun Başkanı anayasa görüşmelerini tamamen durdurma kararı almıştır. Geçtiğimiz günlerde komisyon çalışmalarına tekrar başlansa da, 60 üye görüşmelere katılmayı reddetmektedir. Anayasa çalışmaları sırasında en çok tartışmaya neden olan konu dine nasıl referans verileceği konusuydu ilgilidir. İslamcı grupların şeriatı anayasal bir konum haline getirmeye çalışmış ancak yoğun tartışmalar sonucunda mevcut anayasada yer alan “İslam devletin dinidir” maddesinin korunması konusunda uzlaşmaya varılmıştır. Ancak, üzerinde halen uzlaşılammış pek çok madde bulunmaktadır. Seçimlerin 2014 yılının Bahar aylarında gerçekleşeceğine dair bir takım

iddialar bulunsa da, ülkeyi yakından takip eden analistler bunun gerçekçi olmadığını ifade etmektedir (Özkırımlı 2013).

Tunus, Arap halk hareketlerinin mihenk taşı niteliğindedir. Başta Tunus olmak üzere tüm Arap Ortadoğu'sunda yeni bir dönemin başlamasına yol açmıştır. Tunus'ta halk hareketini ekonomik eşitsizlikler ve siyasi baskılar tetiklemiş ve herhangi bir uluslararası müdahale olmaksızın, iktidar tamamen halkın protestoları sonucunda kendiliğinden devrilmiştir. Bu anlamda, Tunus'ta yaşananlar bir halk ayaklanması olarak adlandırılabilir. Ancak, ilk başlarda büyük bir heyecanla karşılanan Tunus'taki gelişmeler, ülkede beklenen demokratikleşme sürecini destekleyecek bir anayasanın halen hazırlanamamış olmasından ve seçimlere dair bir yol haritası çizilememesinden dolayı sorgulanmaya başlanmıştır.

Mısır

Tunus'taki ateş kısa bir süre sonra Mısır'a sıçramış, Mısır halkı 30 yıldır iktidarda olan Hüsnü Mübarek karşıtı gösterilere başlamıştır. Mısır'da halkın, 1981 yılından bu yana sürmekte olan Mübarek iktidarının izlediği politikalarından hoşnut olmadığı bilinmekteydi. Mübarek'in iktidarı oğlu Cemal'e devretmek için zemin hazırlaması, halkın iktidara olan öfkesini arttırmıştır (Barnes 2013, 66). Mısır'daki durum büyük ölçüde Tunus'taki ile benzerlikler taşımaktadır. Mısır, Tunus'tan sivil toplum olması ve muhalefet partilerinin her ne kadar yarı kontrol altında olsa da varlığını hissettirmesi anlamında farklılaşsa da, Mısır halkının hükümete ve yetkililere karşı duyguları, ekonomik eşitsizlik ve siyasi baskılar karşısındaki isyanı Tunuslularla örtüşmektedir. Bu anlamda, Tunus'ta yaşananlar Mısır'ı da tetiklemiştir. Tunus ve Mısır arasındaki diğer bir ortak nokta, Mübarek'in, Bin Ali gibi Batı ile son derece iyi ilişkiler içerisinde olmasıdır.

2011 Ocak ayında, ülke çapında protestoların, kamu alanlarının işgali, devlet ve polis binalarının yakılması, hapisane baskınlarına dönüşmesi geri döndürülemez bir hal almıştır. Mısır'da protestolar Kahire merkezindeki Tahrir meydanında yoğunlaşmış, halkın *Kefaya-yat* (Yeter!) sloganıyla bir araya geldiği bu meydan adeta Arap Baharı ile özdeşleşmiştir. Bu noktada vurgulanması gereken bir husus, Mısır yönetiminin tahmin edilen aksine protestolar karşısında son derece kısa bir sürede çözülmesidir. Yönetim ve ordu içerisinde de isyancılara yoğun bir katılım olmuş ve Ortadoğu siyasetinin en deneyimli siyasetçilerinden biri olan Mübarek, 15 gün içerisinde istifa etmiştir. Mübarek sonrası dönemde yeni bir seçim yapılana kadar yönetim, Mısır Silahlı Kuvvetler Komutanı Hüseyin Tantavi başkanlığında Askeri Konsey'e geçmiştir. Mısır'da Mübarek rejimini deviren protestolara çok farklı kesimden kişiler katılsa da, Mübarek sonrası dönemde Müslüman Kardeşler önderliğindeki İslami gruplar ön plana çıkmıştır. Üç turlu olarak yapılan meclis seçimleri sonucunda Müslüman Kardeşlerin kurduğu Hürriyet ve Adalet Partisi sandalyelerin %47'sini almıştır. Diğer bir İslamcı parti olan Nur Partisi ikinci olurken, Vafd ve Mısır Bloğu gibi laik yapıda olan partiler geri sıralarda kalmıştır (Habertürk, 22 Ocak 2012). Meclis seçimlerinin ardından yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde de, Müslüman Kardeşlerin aday gösterdiği Muhammed Mursi kazanarak, Mısır'ın yeni Cumhurbaşkanı olmuştur.

Mısır'da Mübarek'in büyük bir halk hareketi ile devrilmesi ve yapılan seçimler sonucunda Mursi'nin iktidara gelmesi, Mısır halkının beklentilerini karşılayamamıştır. Mursi'nin

Cumhurbaşkanlığı görevine gelmesinin kısa bir süre ardından, bu sefer de Tahrir meydanı Mursi karşıtı gösterilere sahne olmuştur. Mursi'nin, Mübarek iktidarını deviren Mısır halkının desteğini aramak yerine devlet başkanlığı yetkilerini sonuna kadar kullanarak aldığı tartışmalı kararlar büyük tepki toplamış, halk "Firavun Devlet Başkanı İstemiyoruz!" çığlıklarıyla sokaklara dökülmüştür. Halkın tepkisinin artmasında, Mursi'nin orduyu ve yargıyı pasifize etmesi, kendisine süper yetkiler tanıyan bir kararname çıkartması (yargıdan muaf) ve anayasa yazım çalışmalarında liberaller ve sol partileri dışlayarak, İslamcılarının domine etmesinin sağlaması rol oynamıştır. Mısır halkının giderek kutuplaşmasına yol açan bu süreç, 3 Temmuz 2013 tarihinde, Mısır Silahlı Kuvvetleri'nin darbe yaparak Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi'yi devirmesi ve yönetime el koymasıyla farklı bir boyuta taşınmıştır. Genel Kurmay Başkanı Abdülfettah El Sisi, yapılan darbe ile birlikte, anayasanın askıya alındığını ve yeni cumhurbaşkanlığı seçimlerinin en kısa zamanda gerçekleştirileceğini duyurmuş, Anayasa Mahkemesi Başkanı Adli Mansur, geçici cumhurbaşkanı olarak belirlenmiş ve geçici teknokrat bir hükümet kurmakla görevlendirilmiştir. Darbenin ilanı ile birlikte darbe karşıtları harekete geçmiş, yoğun protestolar başlatmıştır. Mısır'da askeri yönetim protestoları büyük bir katliamla bastırma politikasını gitmiş, binlerce insan hayatını kaybetmiştir.

Mısır'da gerçekleştirilen askeri darbe iki açıdan önem taşımaktadır. İlk olarak darbe, Ortadoğu'ya dair demokratik dönüşüm beklentilerinin zayıflamasına neden olmuştur. Tarihsel olarak anti-demokratik rejimler tarafından yönetilmiş, pek çok kez askeri darbelere sahne olmuş Ortadoğu'da demokratik bir kültürün yerleşmesinin son derece zor olduğuna dair iddiaları güçlendirmiştir. İkinci olarak ise, ABD'nin, Mısır'daki olaylar karşısında izlediği tutum dikkatleri çekmiştir. Ortadoğu'daki rejim değişiklikleri sonrası Müslüman Kardeşlerin yükselişinden büyük endişe duyan ABD Başkanı Obama, Mısır'daki siyasi gelişmelerin, ABD kanunlarına, darbe olarak tanımlanmasını gerektirecek bir yükümlük olmadığını belirterek Mısır'a yönelik yardımlarını devam ettirebileceğinde karar vermiştir (Habertürk, 27 Temmuz 2013). Ancak, Mısır yönetiminin darbe-karşıtlarına karşı uyguladığı şiddet karşısında, yoğun eliştirilere maruz kalan ABD, Mısır'a yönelik olarak uyguladığı yardımları geçici bir süre askıya aldığını açıklamıştır (Hürriyet, 20 Ağustos 2013). Bu durum, geleneksel olarak darbelere karşı çıkan ABD'nin, Ortadoğu'ya yönelik olarak uyguladığı "çifte standartlı" politikayı gözler önüne sermesi açısından önem taşımaktadır.

Libya

Mısır ve Tunus'un ardından ayaklanmalar iki ülkenin ortasında bulunan Libya'da ortaya çıkmış ve 40 yılı aşkın bir süredir ülkeyi yöneten Muammer Kaddafi'nin iktidarı sallanmaya başlamıştır. Libya'daki gelişmeler, Tunus ve Mısır'dan oldukça farklı bir şekilde seyretmiştir. Aşiret yapılarına dayanan ülke, ayaklanmalar sırasında, Kaddafi yanlıları ve karşıtları olmak üzere ikiye ayrılmış, ülke ikiye bölünmüş ve aşiretler arası bir iç savaş yaşanmaya başlamıştır (Ayhan 2011). Aşiretler arası yaşanan bu iç savaş sırasında, Kaddafi ve yanlılarının Bingazi'yi ele geçirerek, ayakta kalması sonucunda, devreye Fransa ve İngiltere bombardımanı girmiştir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi; uçuşa yasak bölge oluşturulması, silah ambargosu uygulanması ve sivillerin can güvenliğinin sağlanması maddelerini içeren 1973 sayılı kararı onaylamıştır (Williams ve Bellamy 2012, 275). Mart

2011’de Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kararı’nın çıkmasının ardından NATO, “insani müdahale” kapsamında Libya’ya yönelik hava harekati operasyonuna başlamıştır. Yaklaşık 8 ay süren ve NATO bombardımanın eşlik ettiği bu süreç sonunda Geçici Ulusal Konsey kesin zafer kazanmış, Muammer Kaddafi öldürülmüş, Kaddafi yandaşları bastırılmış, Libya’nın tamamı Geçici Konsey Güçleri’nin kontrolüne geçmiştir.

Libya’da Kaddafi sonrası dönemde istikrar henüz sağlanamamıştır. Bölgeler ve aşiretler arasındaki güç mücadelesi varlığını sürdürmektedir. Bu durum Barka bölgesinde özerklik yanlılarının kendi hükümetlerini kurmalarına kadar varmıştır (Sabah, 5 Kasım 2013). Petrol gelirlerinin paylaşımı bölgeler arasındaki mücadelenin en temel nedenlerinden bir tanesidir. Libya’daki ayrılıkçı tutumların varlığı, Libya’nın yeni bir “Somali” olabileceği şeklinde yorumlara neden olmaktadır (Van Genugten 2011, 61). Devlet geleneğinden yoksun olan ve aşiretler halinde yapılanmış bu ülkede, kurumsal ve bürokratik yapıların eksikliği, Libya’da demokratik bir geçiş sürecinin yaşanmasını engellemekte, ülkede iç çatışma sona ermemektedir.

Libya’da yaşananlar, Ortadoğu’daki isyanların arkasında sadece baskılardan bıkmış halkın yönetimlere karşı ayaklanmasını görmenin eksik olacağını ortaya koymuştur. Özellikle Libya örneğinde, ayaklanmaların başlamasında ve koordine edilmesinde dış güçlerin etkisinin olduğuna dair inanış kuvvet kazanmıştır. NATO’nun Libya’ya yönelik saldırılarında yüksek sivil kayıpların olması ve Kaddafi’nin öldürülme şekli dahi eleştirilere neden olmuştur. Petrol ve doğalgaz kaynakları açısından oldukça zengin olan Libya, Kaddafi sonrası dönemde batılı şirketler için bir fırsatlar ülkesi konumuna gelmiştir.

Suriye

Şu ana kadar incelenen ülkelerin hepsindeki ayaklanmalar iktidarların devrilmesi ile sonuçlanmıştır. Suriye ise yaklaşık olarak 2,5 yıldır, Beşar Esad yönetimine karşı sürdürülen isyanlar ve Esad yönetiminin bu hareketler karşısında uyguladığı şiddet politikası ile her geçen gün istikrarsızlığa sürüklenmektedir. Suriye’deki isyanların, Tunus’tan sonra ülkeye ulaşması üç ay gibi bir zaman almış ancak ilk zamanlarda iktidar muhalif sesleri kontrol altında tutmayı başarmıştır. Bu süreçte, Esad yönetimi, olağanüstü hali kaldırmak, siyasi tutukluları serbest bırakmak ve anayasal değişiklikler yapmak gibi hamlelerde bulunsa da halk tatmin olmamış, isyanı arttırarak devam ettirmiştir. Suriye’de dağınmış olan muhalefet, Suriye Ulusal Konseyi adı altında birleşmiştir. Özgür Suriye Ordusu, muhalefetin silahlı gücü olarak Esad güçleri ile savaşmaya başlamıştır. Ancak zamanla Suriye Ulusal Konseyi de kendi içerisinde bölünmüş, muhalifler birbirleriyle mücadele içerisine girmiştir. Bugün Suriye içerisinde muhalefetin çatı örgütü olan Suriye Devrimi Muhalefet Güçleri Koalisyonu, PYD, Suriye Kürt Ulusal Konseyi, Halkçı Koruma Birlikleri’nden oluşan Kürt Yüksek Komitesi, El-Nusra Cephesi, Fetah el-Islam, Ahrar el-Şeham, Şükür el-Islam gibi İslamcı gruplar ön plana çıkmaktadır.

Suriye’de Esad rejiminin kendiliğinden çözülmemesi, sorunun uluslararası bir krize dönüşmesine yol açmıştır. Suriye’deki isyan sürecine yönelik tepkiler uluslararası bir kampanyaya da dikkatleri çekmiştir. Batılı güçler ve Arap Devletleri Beşar Esad yönetiminin iktidarı devretmesi konusunda kesin bir tavır alırken, Rusya, İran ve Çin, Esad rejimine destek vermiştir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin daimi üyeleri olarak Rusya ve

Çin, Suriye'ye yönelik olarak alınabilecek herhangi bir yaptırım kararına ve dış müdahaleye karşı çıkmış ve oturumlarda veto yetkilerini kullanmışlardır. Diğer bir ifadeyle, Suriye, uluslararası güçlerin mücadele alanına dönüşmüştür. Suriye'ye yönelik olarak gerçekleştirilebilecek bir uluslararası müdahale kararının meşru zemininin oluşmamasına ek olarak, uluslararası güçler bu konuda herhangi bir inisiyatif sergileme eğiliminde gözükmemiştir. Batılı güçler, muhalefete açık olarak siyasi bir destek vermiştir.

2013 Ağustos ayında, Esad güçlerinin Şam'ın Doğu Guta bölgesinde düzenlediği saldırılarda aralarında çok sayıda kadın ve çocuğun bulunduğu 1,300 kişinin öldüğü ve saldırılarda kimyasal silah kullanıldığı öne sürülmüştür (Hürriyet, 21 Ağustos 2013). Kimyasal silah kullanımı iddiası karşısında ABD harekete geçmiş, Suriye'ye askeri müdahale konusunu gündeme getirmiştir. Askeri müdahale konusu tartışılırken, Rusya, ABD'ye diplomasi çağrısında bulunmuş ve taraflar Cenevre'de biraraya gelmiştir. ABD ve Rusya, Suriye yönetiminin ülkedeki kimyasal silah stokunun tam listesini vermesi ve bu silahların 2014'ün ilk yarısına kadar imha edilmesi kararında anlaşmıştır. Suriye'de bu öneriye sıcak bakmış, böylece Suriye'ye yönelik bir askeri operasyon seçeneği masadan kalkmış, konunun diplomasi yoluyla çözülmesi yönünde genel bir uzlaşma zemini sağlanmıştır. Suriye'de istikrarın sağlanması adına, Suriye yönetimi ve muhaliflerin de katılımıyla, Birleşmiş Milletler inisiyatifinde "Barış Görüşmesi" adı altında Cenevre'de ikinci bir konferans düzenlenmesine karar verilmiştir. Suriye'ye yönelik askeri operasyon konusunda isteksiz olan ve iki buçuk yıla aşkın bir süredir içeriden çökmesi bekleyen ABD'nin tavır değişikliğinin arkasında yatan nedenin, Suriye'de Esad'a alternatif oluşturacak, güvenilir bir muhalefetin yaratılamamış olmasının ve Suriye'nin giderek radikal İslamcı grupların merkez üssü haline gelmesi olduğu değerlendirilmektedir. Bu durum ABD'yi ve Avrupa ülkelerini, Esad rejimi ile diplomasi masasına oturmaya itmştir.

Suriye'de yaşananlardan en çok etkilenen ülke Türkiye olmuş, Suriye'deki istikrarsız siyasi yapı, Türkiye-Suriye arasında büyük bir siyasi krize dönüşmüştür. Türkiye, Suriye'deki isyan karşısında ilk günlerde ihtiyatlı bir politika izlemiş, sessiz kalmayı tercih etmiştir. Ancak ilerleyen günlerde, Suriye rejiminin sivil halka yönelik uyguladığı şiddetin artması ile birlikte, Türkiye, Esad yönetimini halkının taleplerine kulak vermesi konusunda uyarılmıştır. Bu uyarı zamanla şiddetini arttırmış, Türkiye büyükelçiliğinin Şam'dan geri çekilmesine ve Esad karşıtı muhalif oluşum Suriye Ulusal Konseyi'ne açık bir şekilde destek verilmesine yol açmıştır. Suriye Ulusal Konseyi'nin merkezi İstanbul olarak kabul edilmiş ve konseyin askeri kanadı olarak hareket eden Özgür Suriye Ordusu'na, Türkiye'nin askeri ve lojistik destek sağladığı iddia edilmiştir. Buna ek olarak, Türkiye, Hatay ve Şanlıurfa'da kurulan çadır kentlerle, rejimin uyguladığı şiddet politikasından kaçan Suriyelilere sığınak sağlamıştır.

Batının müdahale edemediği/etmekten kaçındığı Suriye hususunda, Türkiye, tampon bölge, insani koridor kurulması ve hatta askeri müdahale konularıyla gündeme gelmiştir. Türkiye'nin Akdeniz üzerinde keşif yapan F4 uçağının Suriye tarafından düşürülmesi ve Ekim ayında Esad güçleri tarafından atılan ve Türkiye sınırına geçip, 5 sivilin hayatını kaybetmesine yol açan havan topu saldırılarından sonra, TBMM, Türk Silahlı

Sonuç ve Değerlendirme

Kuvvetleri'ne, sınır ötesi operasyon yetkilendirilmesini içeren tezkereyi onaylamıştır. Bu noktada, Türkiye, bir üyesi olduğu NATO'dan yardım istemiş ancak örgüt, Suriye'ye yönelik herhangi bir uluslararası müdahale için şartların olgunlaşmadığını belirtmiştir. Türkiye'nin yoğun talepleri sonucunda, NATO, ülkeyi, Suriye karşısından gelebilecek herhangi bir saldırı karşısında koruyacak patriot füzelerinin yerleşmesine onay vermiştir. Türkiye'nin, Suriye'de muhalefete verdiği açık destek ve Esad yönetimine karşı sergilediği sert tutumu, iki ülke arasındaki tansiyonu arttırmıştır. Uluslararası toplumun değişen tavrı, Türkiye'nin de Suriye konusundaki tavrını değiştirmeye zorlamıştır. Suriye krizinin diplomasi yoluyla çözülmesi adına yürütülen inisiyatiflerde Türkiye de yerini almaktadır. Ancak, Suriye krizi, Türkiye için, Suriyeli sığınmacılar sorununu yaratmıştır. Resmi olarak rakamları 660.000 olan Suriyeli sığınmacılar, Türkiye'yi gerek siyasi gerek de ekonomik açıdan zorlamaktadır.

İncelenen ülkelere ek olarak, Yemen'de 2011 yılında baş gösteren Arap hareketlerinden etkilenmiş ve Yemen'deki ülke çapındaki protesto ve gösteriler, Devlet Başkanı Salih'in istifası ile son bulmuştur. Diğer taraftan, Ürdün, Bahreyn, Suudi Arabistan, Fas, Irak, İran, Kuveyt, Umman, Sudan, Moritanya, Cezayir ve Lübnan'da da genel hareketin bir parçası olarak yönetim karşıtı protesto ve gösteriler düzenlenmiş ancak yönetim değişikliklerine yol açacak boyuta ulaşmamıştır.

Tunus'taki İslami iktidarın farklı görüşleri kapsama noktasındaki isteksizliği, Mısır'da seçimle iktidara gelmiş Müslüman Kardeşlerin askeri bir darbeyle indirilmesi, Libya'ya uluslararası müdahale, büyük güçlerin ülke üzerindeki ekonomik paylaşım planları ve Suriye'de devam eden iç karışıklık, Ortadoğu'nun demokratik dönüşümüne ilişkin umutların yok olmasına neden olmuştur. Ortadoğu'da meydana gelen toplumsal hareketler her ne kadar istenilen sonuçları yaratmasa da, bölgeye ilişkin algılamalarda değişimlere neden olmuştur. Ortadoğu geleneksel olarak batılı güçlerin mücadele alanı olarak algılanmış, Ortadoğu'da meydana gelen siyasi olayların ana aktörleri olarak bölgesel devletler yerine uluslararası güçler görülmüştür. Bu süreç, batının güdümünde hareket eden "çaresiz Arap" imajının sorgulanmasına, Ortadoğu toplumlarının da "devrim" yapabileceğine dair bir inancın oluşmasına yol açmıştır (Hazran 2012, 116). Bu çerçevede, Bernard Lewis'in 1972 yılında yayınladığı bir makalede ortaya attığı "bir Batı doktrini olan kötü hükümetlere karşı direnme hakkı İslami düşünceye yabancıdır" tezi (1972, 33) Ortadoğu'daki hükümet karşıtı ayaklanmalarla birlikte tekrar gözden geçirilmeye başlanmıştır.

Ortadoğu bölgesi tarihi olarak bir dönüm noktasından geçmektedir. Bölgede ilk defa yöneticiler halk ayaklanması sonucu yönetimden uzaklaşmak zorunda kalmıştır. Bu durum Ortadoğu'daki tüm liderlerin koltuklarını kaybetme korkusunu beraberinde getirmiştir. Arap dünyasında siyasi iktidarların devrilmesi ile birlikte demokratikleşmenin önünün açıldığı düşünülmüştür. Ancak, bugün bölgede yaşananlar beklentilerin son derece gerisindedir. Bu durumda bölgede istikrarın henüz sağlanamamış olmasının ve taşların yerine oturmasının etkisinin büyük olduğu muhakkaktır. Ancak, iktidardaki isimler değişse de, Ortadoğu siyasetinin gerek yönetim anlayışı gerekse idari yapı anlamında ana hatlarıyla devam ettiği gözlemlenmektedir. Yapılan seçimler, bölgedeki iktidar devri sonrası ortaya çıkan

bir eğilime de dikkati çekmiştir. Uzun yıllardır laik yapılar tarafından yönetilen Tunus ve Mısır'da, Zeynel bin Abidin ve Hüsnü Mübarek'in devrilmesinden sonra yapılan seçimlerde İslamcı partiler zafer kazanmıştır. Din üzerinden siyaset yapan partilerin beklenen demokratikleşme taleplerini ne oranda karşılayacağı konusunda tartışmalar yürütülürken, Mısır askeri bir darbe ile sarsılmıştır. Demokrasinin yerleşmesi şüphesiz ki uzun soluklu bir süreçtir ve bu noktada Ortadoğu'ya demokrasinin yerleşip, yerleşemeyeceğine yönelik tartışmalarda işi zamana bırakmak gerekmektedir. Bölgenin, sivil toplumun zayıf olması, biat temeline dayalı siyasi kültür ve kurumsal yapıların eksikliği gibi demokrasinin gelişimini engelleyen yapısal sorunları olduğu muhakkaktır. Bu noktada, kritik olan Ortadoğu'daki yeni iktidarların izleyeceği tutumdur. Bölgede yeni kurulan iktidarların, bölge halklarının demokrasi, özgürlük, insan hakları ve ekonomik refah taleplerini karşılayabilmesi için halk nezdinde "rıza" üretmesi gerekmektedir. Aksi halde beklenen değişimin gerçekleşmesi mümkün olmayacaktır.

Kaynakça

- Ayhan, Veysel. 2011. Libya iç savaşı: kabileler arası güç mücadelesi, *Ortadoğu Analiz* 3 (27), 8-14.
- Ayhan, Veysel. 2012. Tunus isyanı: Arapların devrim ateşini yakması, *Ortadoğu Etütleri* 3 (2), 59-93.
- Barnes, Ashley. 2013. Creating democrats? Testing the Arab Spring, *Middle East Policy* 20 (2), 55-72.
- CNN. 2013. Morsy out in Egypt coup. 28 Haziran.
- Çubukçu, Mete. 2012. *Yıkılsın Bu Düzen! Fel Yaskut Ennizam! Arap Ayaklanmaları ve Sonrası*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dalacoura, Katerina. 2011. The 2011 uprisings in the arab middle east: political change and geopolitical implications, *International Affairs* 88 (1), 63-79.
- Habertürk. 2012. Mısır'da zafer Müslüman Kardeşler'in. 22 Ocak.
- Habertürk. 2013. ABD "darbe" demeyecek. 27 Temmuz.
- Hazran, Yusri. 2012. The Arab Revolutions: a preliminary reading, *Middle East Policy* 13 (3), 116-122.
- Hinnebusch, Raymond. 2005. The politics of identity in Middle East international relations, *International Relations of the Middle East* içerisinde, der. Louise Fawcett, Oxford: Oxford University Press.
- Hürriyet, 2013. Suriye'de kimyasal saldırı iddiası: 1300 ölü. 21 Ağustos.
- Hürriyet. 2013. ABD Mısır'a yardımı "geçici olarak" askıya aldı. 20 Ağustos.
- İnaç, Hüsamettin. 2011. Arap Baharı sürecinde Arap kimliğinin dönüşümü, *Ortadoğu Yılığ*. Sayı 7, Yıl 7, 487-501.
- Lewis, Bernard. 1972. Islamic concepts of revolution. *Revolution in the Middle East* içerisinde, der. P.S. Vatikiotis, London: George Allen & Unwin.
- Malik, Adeel ve Bassem Awadallah. 2011. The economics of Arab Spring, *CSAE Working Paper*, wps/2011-23.
- Oğuzlu, Tarık. 2011. Arap Baharı ve yansımaları, *Ortadoğu Analiz* 3 (36), 8-16.
- Özkırımlı, Umut. 2013. Nadia Marzouki anlatıyor: Tunus'ta neler oluyor?, <http://www.t24.com.tr>. [Erişim tarihi: 11 Ekim].
- Sabah. 2013. Libya'da bölünmeye doğru bir adım daha. 5 Kasım.
- The Guardian, 2011. Tunisian protests have caught Nicolas Sarkozy off guard, say opposition. 17 Ocak.
- Van Genugten, Saskia. 2011. Libya after Gaddafi, *Survival* 53 (3) Haziran-Temmuz, 61-74.

Williams, Paul D. ve Alex J. Bellamy. 2012. Principles, politics, and prudence Libya, the responsibility to protect, and the use of military force. *Global Governance* 18, 273-297.

Abstract

Arab Spring and the Future of Democracy

This study aims to outline the dynamics emerged in the Middle East by the process called as Arap Spring. Within this framework, internal and external factors triggering the social movements in the Arab World are analyzed. The positions of the international powers in these developments are evaluated. After analyzing the regional developments as a part of a general wave, in order to display the differences between different countries, political developments in Tunisia, Egypt, Libya and Syria are scrutinized one by one. In the light of all these evaluations, it is discussed how to analyze the political developments in the Arab World and if a democratic transformation is possible or not.

Keywords

Arab Spring, upheaval, social movement, democratization

Her Yer Taksim Her Yer Direniş: Kentsel Bir Hareketin Ulusal Yayılmı*

Hayriye Özen

Atılım Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Özgür Avcı

Atılım Üniversitesi, Halkla İlişkiler Bölümü

Özet

Gezi protestolarına odaklanan bu çalışmada bir yandan kentsel bir protesto hareketinin ulusal yayılımı, diğer yandan bu yayılımın kent ve çevre açısından sonuçları incelenmektedir. Çalışma, Ernesto Laclau tarafından geliştirilen kavramsal araçlar çerçevesinde, Gezi protestolarının mevcut kurumsal düzende karşılanmayan bir dizi toplumsal talep arasında bir eşdeğerlik ilişkisi kurduğunu tartışmaktadır. Böylece, toplumsal alan bir yanda toplumsal taleplere sırtını dönen 'iktidar' ve diğer yanda talepleri karşılanmayan 'mağdurlar' olarak iki kampa bölünmüş ve mağdur olduğunu düşünen pek çok toplumsal grup iktidara karşı harekete geçmiştir. Gezi protestolarının ulusal ölçekte yayılımı, bir yandan, siyaset alanının dışına itilmeye çalışılan 'kent ve çevre' eksenli toplumsal talepleri siyasetin ana gündemi haline getirirken, diğer yandan siyasi iktidarı Gezi Parkı'nın ticarileştirilmemesi yönündeki toplumsal talebi dikkate almak ve 'çevreci' grupların demokratik ve meşru talepleri dile getirebileceklerini ve demokratik protesto hakları olduğunu, gönülsüzce de olsa, kabul etmek durumunda bırakmıştır.

Anahtar Kelimeler

Gezi Parkı, Taksim, Gezi Protestoları, Gezi Hareketi, Kent ve Çevre Protestoları.

hozen@atilim.edu.tr - ozgavcii@gmail.com

* Bu çalışma 4. Kentsel ve Bölgesel Araştırmalar Ağı Sempozyumunda sunulmuş ve sempozyumun bildiri kitabında yer almıştır.

Giriş

Bu çalışma spesifik bir kent mekânının neo-liberal politikalar doğrultusunda ekonomik kazançlara tahvil edilmesine karşı çıkan bir kent protestosu olan Taksim Gezi Parkı hareketinin nasıl ulusal ölçekte pekçok toplumsal grubu kucaklayan bir çağrıya dönüştüğünü ve bunun sonuçlarını incelemektedir. Çalışmada Ernesto Laclau'nun siyasi mücadeleler üzerine geliştirdiği kavramlardan yola çıkarak, Gezi Parkı hareketinin kent mekânına ilişkin spesifik taleplerinin siyasi erk tarafından sert bir şekilde reddedilmesiyle birlikte bu spesifik talepler ile, mevcut sistem içinde halihazırda karşılanmayan pekçok farklı toplumsal talep arasında bir 'eşdeğerlik' ortaya çıktığı öne sürülmektedir. Ortak paydası 'karşılanmamak' olan birbirinden farklı toplumsal talepler arasında doğan bu eşdeğerlik, toplumsal bir yanda toplumsal taleplere sırtını dönen 'iktidar' ve diğer yanda talepleri karşılanmayan 'mağdurlar' olarak iki kampa bölmüş ve mağdur olduğunu düşünen grupları iktidara karşı harekete geçirmiştir. Böylece, "Taksim Gezi Parkı" oldukça heterojen toplumsal talepleri sembolize eden bir "gösteren"e dönüşmüş, ve bu taleplere sahip çok çeşitli grupları ulusal düzlemde mobilize etmiştir.¹

Taksim Gezi Parkı protestolarının mevcut sisteme alternatif bir söyleme tercüme edilip edilmeyeceği ve uzun vadeli toplumsal ve siyasi sonuçlar yaratıp yaratmayacağını kestirmek henüz mümkün olmamakla birlikte, kısa sürede önemli sonuçlar yaratmış olduğunu söyleyebiliriz. Bir yandan, siyasetin alanının dışına itilmeye çalışılan 'kent ve çevre' eksenli toplumsal talepler siyasetin ana gündemi haline gelmiştir. Diğer yandan ise kentsel bir protesto hareketinin taleplerinin farklı pekçok taleple eklemlenerek büyümesi karşısında siyasi erk, kentsel mekâna ilişkin taleplerin bir kısmını bireysel ve böylece karşılayarak bu talepler ile diğer talepler arasındaki eşdeğerlik zincirini kırmaya ve böylece kısa sürede büyüyen muhalif hareketi kontrol altına almaya çalışmıştır. Bu siyasi manevra, Taksim Gezi Parkı protestolarının kentsel mekâna ilişkin taleplerin ötesinde temsil etmeye başladığı diğer talepleri bastırmaya yönelik bir çabayı içermekle birlikte, gerek kentsel hareketler, gerekse çevreci hareketler açısından oldukça önemli sonuçlar doğurmuştur. Neo-liberal politikalar ve otoriter siyaset anlayışı doğrultusunda kentsel ve çevreci protesto hareketlerinin taleplerini yok sayma ve bastırma ve protestocuları mücrimleştirerek itibarsızlaştırma ve stigmatize etme tutumunu benimsemiş olan siyasi erk, Taksim Gezi Parkı hareketinin kamusal mekânın ticarileştirilmemesi talebini dikkate almak ve "çevreci" grupların demokratik ve meşru talepleri dile getirebileceklerini ve demokratik protesto hakları olduğunu gönülsüzce de olsa kabul etmek durumunda kalmıştır.

Siyasal/Toplumsal Hareketler

Ernesto Laclau, siyasi veya toplumsal hareketler olarak adlandırılan toplumsal olguyu kapsamlı bir şekilde inceleyebileceğimiz radikal inşacı bir perspektif sunar. Ana akım toplumsal hareket teorilerinden farklı olarak, "toplumsal talep" kategorisini toplumsal/siyasal hareketlerin en temel analiz birimi olarak öneren bu perspektif, gerek hareketlerin doğuşuna zemin hazırlayan yapısal faktörleri, gerekse hareketlerin yeni bir özne olarak nasıl doğduklarını ve hegemonik toplumsal yapılara nasıl meydan okuyabildiklerini kapsamlı bir şekilde anlamamıza imkân verir.

¹AKP hükümeti döneminde büyük ekonomik projelerin genellikle aynı şirketler tarafından yürütüldüğünü gösteren bir çalışma için bkz. <http://mulksuzlestirme.org/>.

Hegemonya, Laclau (1990, 1996, 2005; ayrıca Laclau ve Mouffe 1985, 1990) tarafından geliştirilen yaklaşımın en merkezi kavramıdır. Laclau'ya göre toplumsal yapılar farklı siyasal güçlerin hegemonik mücadeleleri yoluyla şekillenirler. Hegemonik bir mücadeleye girilerek toplumsal olanı yeniden inşa etme imkânı, ancak mevcut hegemonik sistemin krize girmesi ile mümkün hale gelir. Hegemonik bir sistemin krize girmesi ise, çeşitli toplumsal taleplere cevap verebilme kapasitesi ile ilgilidir. Laclau'nun belirttiği üzere (2005,175-199) farklı toplumsal taleplere büyük ölçüde cevap verebilen ve toplumun farklı kesimlerini bütünleştiren bir hegemonik sistemin krize girme olasılığı oldukça düşüktür. Böyle bir sistemde doğan bir siyasal hareketin dile getirebileceği toplumsal talepler oldukça sınırlı olur. Bu nedenle hareket farklı talepleri kapsayacak şekilde genişleyemez ve yalnızca marjinal bir pozisyona sahip olur. Bu durumda ya hegemonik sistem karşılanmamış birkaç toplumsal talebi sisteme eklemeyerek nötralize eder ve böylece sisteme karşı bir muhalefetin örgütlenmesini engeller, veya bu talepler sistemde karşılanmamış bir şekilde kalır. Ancak, mevcut kurumsal düzen daha az toplumsal talebi karşılama yeteneğine sahipse, daha az toplumsal gruba hitap edecektir. Böyle bir sistemde doğan toplumsal bir hareketin dile getirebileceği talep sayısı daha fazla olur ve böylece hareketin karşı-hegemonik bir mücadele verme şansı daha fazla olur. Bununla birlikte böyle bir sistemde doğan bir toplumsal hareket, Laclau'nun işaret ettiği üzere, bir yandan sistemin içinde yer almakla birlikte diğer yandan sisteme meydan okuduğundan muğlâk bir pozisyona sahip olacaktır. Üçüncü bir olasılık ise mevcut kurumsal sistemin "organik kriz" yaşaması, diğer bir ifadeyle farklı toplumsal talepleri "kendi farklılıkları ve tikellikleriyle absorbe etme yeteneğini" giderek daha fazla yitirmesi durumudur (Laclau 2011, 139, 144). Yeniden yapılandırılma ihtiyacında olan böyle bir sistemde doğan toplumsal/siyasal hareketlerin dile getirebileceği pek çok toplumsal talep olacağından hareketin yayılma ve hegemonik olma şansı dikkate değer ölçüde yüksek olacaktır. Burada bütün bu olasılıkların yalnızca muhtemel yapısal potansiyellere işaret ettiğinin altını çizmek gerekir. Bu potansiyellerin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği ve ne ölçüde gerçekleşeceği hem toplumsal hareketlerin doğuşunu ve gelişimini hem de sürdürecekleri hegemonik mücadeleyi etkileyecek özgül tarihsel koşullara ve olumsuzluklara bağlıdır.

Buraya kadar genel hatları itibariyle verilen kavramsal araçların işaret ettiği üzere herhangi bir toplumsal hareket, mevcut kurumsal sistemlerce tatmin edilmeyen toplumsal taleplerin dile getirilmesi ve bu yolla farklı toplumsal grupların seferber edilmesi yoluyla doğar. Bu nedenle, Laclau'nun (2005) önerdiği gibi, herhangi bir toplumsal hareketin analizinde bu hareketi oluşturan toplumsal gruplardan değil hareketin dile getirdiği toplumsal taleplerden başlamak, yani toplumsal talepleri en temel analiz birimi olarak ele almak gerekir. Mevcut kurumsal sistemle bütünleşemeyen toplumsal taleplerin varlığı, toplumsal hareketler gibi parlamento dışı inisiyatiflerin bu toplumsal talepleri dile getiren bir söylem inşa ederek doğmasının zeminini hazırlar. Bir toplumsal hareket tek bir toplumsal talebi dile getirebileceği gibi farklı toplumsal talepleri de dile getirebilir. Laclau'nun da (2005) işaret ettiği gibi, toplumsal bir hareketin büyümesi ve güçlenmesi farklı toplumsal talepleri ifade edebilme yeteneğine bağlıdır. Diğer bir deyişle, bir toplumsal hareket mevcut kurumsal sistemle bütünleşemeyen farklı tikel talepleri seslendirdiği ölçüde farklı toplumsal grupları mobilize edebilir. Birbirinden farklı tikel toplumsal taleplerin bir söylemde ifade edilebilmesi ise ancak bu taleplerin "eşdeğer" bir biçimde bu talepleri karşılamayan sisteme karşı eklenmesi ile

Gezi Protestolarını Mümkün Kılan Yapısal Faktörler

mümkün olur (Laclau 2005). Aslında birbirinden farklı toplumsal talepleri eşdeğer kılan mevcut sistemin bu taleplere yüz çeviriyor oluşudur. Daha açık vermek gerekirse, farklı taleplerin bir araya gelmesini sağlayan hepsinde ortak olan pozitif içerikleri değil, hepsinde ortak olan reddedilme, dikkate alınmama, karşılanmama durumudur (Laclau 1996). Böylece toplumsal, bir yandan toplumsal talepleri karşılamayan “iktidar”, diğer yandan toplumsal talepleri karşılanmayan “mağdurlar” olarak iki kampa bölünür ve iktidar, mağdurlar için toplumsal taleplerinin karşısında duran bir “ortak hasım” ya da “ortak hedef” haline gelir. Laclau’ya (2011) göre bu durum, toplumsal taleplerin doğasını değiştirir: talepler karar verme yetkisi olan yüksek bir merciye yöneltilmiş basit ricalar olmanın ötesine geçerek mücadele eden taleplere dönüşür.

Dikkate alınmayan toplumsal taleplerin eşdeğer bir biçimde eklemelenmesi siyasal mücadelelerin doğması için gerekli olmakla birlikte yeterli değildir, zira taleplerin eşdeğer eklemelenmesi talep sahipleri arasında “gevşek bir dayanışma hissi” oluşturmanın ötesine gidemez (Laclau 2005, 93). Bunun ötesine geçerek farklı talepleri ve talep sahiplerini sembolik olarak bütünleştirmek için “kolektif bir kimlik” inşası gereklidir (Laclau 2005, 77). Böyle bir kolektif kimliğin inşası, eşdeğer bir biçimde eklemelenen taleplerden birinin merkezi bir konum edinerek diğer tüm talepleri sembolik olarak temsil eden bir “gösteren” haline gelmesiyle mümkün olur. Çevreci bir hareketin söyleminde, örneğin, çevreci talepler bir dizi ekonomik veya kültürel talebi temsil eder hale gelebilir. Bir toplumsal talep, pek çok başka talebi temsil eder hale geldiğinde, kendi literal anlamından ve içeriğinden belli ölçülerde sıyrılır ve “boş gösteren” haline gelir (Laclau 1996).

Gezi protestolarının niteliğine geçmeden önce bu protestoların doğuşunu mümkün kılan yapısal faktörleri dikkate almamız gerekir. Bu noktada mevcut kurumsal düzenin yapısı ve bu yapı çerçevesinde ya da doğrultusunda iktidarın işleyiş biçiminin çok büyük önem arz ettiğini belirtmemiz gerekir, zira Gezi hareketi kurumsal siyaseti etkilemeye çalışan basit bir protesto olmanın çok ötesine geçmiş ve, hareketin üyelerinin de vurguladığı biçimde, mevcut kurumsal düzene ve bu düzen üzerinden iktidarın işleyişine karşı çıkan bir “direniş” hareketine dönüşmüştür. Direniş kavramı hareketin bu temel niteliğini, yani mevcut düzene tepkisel veya reaktif niteliğini ortaya koymasından bakımdan isabetli bir kavramdır. Gezi hareketinde, yaklaşık dört aylık süreçten sonra geldiğimiz noktada henüz siyasi iktidarı ve kurumsal düzeni sorgulamamanın ve siyasi iktidarın bir takım somut tutum ve eylemlerine direnmenin (yani negatif bir tavrın) ötesinde bir iradeye geçiş söz konusu değildir. Bu noktada, iktidar-direniş diyalektiği ile ilgili olarak Scott’ın (1987, 299) yapmış olduğu temel bir saptamayı hatırlamak önemli: “Direnişin parametreleri, en azından kısmen, baskının kurumları tarafından oluşturulur.” Esasen Foucault’nun kavramsallaştırmalarından beslenen bu görüşü Sadan (1997, 60) biraz daha ayrıntılı bir biçimde şu şekilde dile getiriyor:

İktidarın nasıl, kurnazca denebilecek bir biçimde, direnişi şekillendirdiğini anlamak önemlidir. Direnişi [yani onun koşullarını] üreten, yerini belirleyen, ve onu yöneten güçtür iktidar. Bir başka deyişle, direniş, mücadele araçlarını, ve hatta gerçekte oluşturduğu toplumsal pozisyonun kendisini, mevcut iktidarın biçiminde bulur. Buradan hareketle, başarılı bir iktidar pratiği, direnişe karşı kullanacağı araçları geliştirmek kadar, direnişi belli formların içine sokmayı da içerir.

Burada, iktidarın gücünü mutlaklaştırıp, direnişi kendi eylemlilik gücünden yoksun bir türeve indirgememek gerektiğinin de altını çizmek gerekir. İktidarın direnişi biçimlendirme gücü kadar, elbette direnişin de iktidarı etkileme gücü vardır. Dolayısıyla, iktidar ile direniş arasındaki şekillendirici ilişki tek yönlü değil karşılıklıdır (Buntman 2004).

Bu çerçevede çeşitli iktidar ilişkileri doğrultusunda şekillendirilmiş ve şekillendirilmekte olan mevcut kurumsal düzeni ele aldığımızda, bu düzenin küresel ölçekte hegemonik olan neoliberalizm, Türkiye’de neredeyse gelenekselleşmiş otoriter devlet yönetimi ve mevcut siyasi iktidarın dindar/muhafazakâr ideolojik yönelimi çerçevesinde biçim almış bir düzen olduğunu görürüz. Siyasi iktidarın da toplumsal ve siyasi algısına ve dolayısıyla politika ve pratiklerine yön veren bu neoliberal-muhafazakâr-otoriter çerçeveye ilişkin olarak bazı hususların altını çizmek gerekte. Öncelikle, siyasi iktidarın neoliberal hegemonya doğrultusunda piyasa yönelimli bir ekonomik stratejiyi benimsemesine rağmen, bu stratejiden, siyasi ve ideolojik olarak kendisine yakın sermaye gruplarına birtakım ekonomik fırsatlar ve kolaylıklar sağlamak ve böylece kendi gücünü de konsolide etmek amacıyla saptığını görüyoruz (Buğra 2013). Böylece aslında AKP hükümeti belirlilik ve kurallılık isteyen kapitalist sisteme de tam olarak uyum sağlamamış ve eş dost kapitalizmi (crony capitalism) olarak adlandırılabilir türde politikalar izlemiştir. Siyasi iktidarın muhafazakârlığı ise daha çok din eksenli bir muhafazakârlık şeklini almıştır. Daha doğru bir ifadeyle, iktidarının ilk yıllarında bir takım liberal kaygıları da dikkate alan bir görüntü veren AKP, giderek artan bir oranda dini (Sünni İslam) referanslarla hareket etmeye başlamıştır. İktidar neoliberal ve muhafazakâr politikalarının gerek oluşturulmasında gerekse uygulanmasında ise yine giderek artan bir otoriter tarz benimsemiştir. Hükümetin otoriterliği kendisini özellikle çeşitli politikalarına yönelik itirazlara yönelik tahammülsüzlüğünde göstermektedir.

AKP hükümetinde, otoriter bir yönetim tarzı benimsemenin yanında, tüm temsil gücünü ve iradeyi şahsında toplayan bir lider figürünün yıllar içinde çok belirgin bir hale geldiğinin de altını çizmemiz gerekir. Bu anlayışın yakın dönemdeki en önemli, AKP yöneticilerinin de büyük oranda etkilendiği, kaynağı Necip Fazıl Kısakürek’in ilk defa 1960’ların sonlarında basılan *İdeolocya Örgüsü* kitabında tarif ettiği “Başyüce” ütopyasıdır. Bu eserin “Devlet ve İdare Mefkuremiz” başlıklı 8. bölümünden birkaç alıntı, Kısakürek’in tariflediği “Başyüce” ile bugünkü yönetim anlayışı arasındaki benzerlikleri görmeye yetecektir. Başyüce, “bütün salahiyetler [yetkiler] (...) eline teslim edilmiş bir kamil ferd” olarak, “Allah’ı, vicdanı ve milleti arasında terkibleştirmeye [birleştirmeye] memur” edilmiştir; onun “her edası ve işi, ‘ben milletimin, görünürde en ahlaklı, en bilgili ve en akıllı ferdiyim!’ diye ilan edecektir”; onun “her emri, kanunu tamamlayıcı ve belirtici ayrı bir kanundur. Kanunun bir şey söylemediği yerde ‘Başyüce’nin emri, kat’idir”; “‘Başyüce’, temsil ettiği iman ve hakikat kutbunun, en ileri hürriyet içinde her şeyi ve herkesi köleleştiren manasına karşı mukaddes mizan [terazi] önünde, bizzat, her şeyden ve herkesten fazla köleleşecektir.” Her ne kadar idealize edilen “Başyüce” nefisinden arınmış ve “ileri hürriyet” içinde yaşayan kölelerden biri ise de, bu idealin ete kemiğe bürünmüş hali gibi duran yönetim anlayışının özellikle “ustalık dönemi” diye adlandırılan son seçimlerden bu yana geçen süreçte kibirli bir surette karşımıza çıktı. Böylelikle, AKP hükümetinde lider figürü neredeyse mutlak bir iktidarın ve anti-demokratik yönetim tarzının cisimleştiği bir figür haline dönüştü.

Gezi Protestolarının Doğuşu ve Yayılımı: Toplumsal Talepler/ Toplumsal Gruplar

Siyasi iktidarın politikalarını belirleyen neoliberal-muhafazakâr-otoriter çerçeve ve lider figürünün mutlak egemenliğine dayalı anti-demokratik yönetim tarzı, toplumun bazı kesimlerine hitap etmekle birlikte, pek çok toplumsal talebi dışlamakta ve çeşitli toplumsal gruplar nezdinde memnuniyetsizlik yaratmaktadır. Ranciére'in (1999) kelimeleriyle ifade edersek, mevcut neoliberal-muhafazakâr-otoriter düzen, bazı gruplara belli toplumsal yerler ve pozisyonlar tahsis eder ve bu grupları görülebilir ve işitilebilir kılarken, bazılarını hiçbir yer tahsis etmemekte ve bu grupları ne görülebilir ne de işitilebilir kılmaktadır. Diğer bir ifadeyle, neoliberal politikalara toplumu otoriter bir şekilde muhafazakârlaştırma politikalarının eklenmesiyle oluşmuş mevcut hegemonik yapı, farklı toplumsal, siyasi ve ekonomik talepleri absorbe etme yeteneğinden uzaktır. Bu durumun tüm temsilcilerin sorgulandığı bir "organik krize" işaret etmemekle birlikte, bir dizi toplumsal huzursuzluk ve memnuniyetsizliğe yol açtığını söyleyebiliriz. Ancak, Türkiye'de devletin toplumsal memnuniyetsizliklere ve taleplere karşı geleneksel birtakım refleksler geliştirmiş olması, AKP hükümetine de çeşitli talep ve itirazları bloke etme ve böylece mevcut sistemi olduğu gibi muhafaza etme ve dayatma yönünde önemli araçlar sunmaktadır. Hükümet özellikle, mevcut düzenin kapsamadığı ve bu nedenle olarak örgütleyemediği ve/veya örgütleyemeyeceği toplumsal talep ve gruplara yönelik ısrak otoriter bir tavır takınma ve bu doğrultuda çeşitli politikalarını zaman zaman zor kullanarak empoze etme ve politika ve uygulamalarına anlamlı bir itirazı ve muhalefeti mümkün kılacak siyasi kanalları kapatma yoluna başvurmaktadır.

Taksim Gezi Parkı'nın ticarileştirilmesine ve özelleştirilmesine karşı başlayan, ancak İstanbul'un dışında 78 ile yayılan ve yaklaşık 5 milyon insanı mobilize eden protestolar (Akinhay 2013; Günce 2013), çok genel olarak konuşmak gerekirse, Zizek'in (2013) belirttiği üzere "vahşi neo-liberal ekonomi ile dini-milliyetçi otoriterliğin" şekillendirdiği politikalara tepkidir. Ancak, bu tepkinin protestolara nasıl dönüştüğünü anlamak için protestoları tetikleyen gelişmelere kısaca bir göz atmamız gerekir. Öncelikle, protestoların Gezi Parkı gibi kamusal bir mekânın özelleştirilmeye teşebbüs edilmesinin ardından patlak vermesinin, diğer bir deyişle, protestolara mekâna ilişkin bir hareketin öncülük yapmasının pek şaşırtıcı olmadığını belirtmemiz gerekir. Son on yılda AKP hükümetinin neoliberal politikalar çerçevesinde kentsel olan ve olmayan pekçok kamusal mekânı, herhangi bir toplumsal katılım olmadan dönüştürmeye çalışması, daha doğru bir ifadeyle, ticarileştirerek sermayeye tahsis etmesi ile Gezi parkına benzer pek çok protesto ortaya çıktı ve böylece mekâna ilişkin protestolar, Benlisoy'un da (2013) belirttiği gibi, toplumsal muhalefetin önemli bir parçası haline geldi.

Gezi protestoları, HES, termik santral, madencilik, baraj, kentsel dönüşüm gibi projelerin mekâna yönelik tehditlerine karşı çıkarak doğan protesto hareketlerine oldukça benzer bir şekilde, Taksim yayalaştırma projesinin kamusal mekâna yönelik tehditlerine karşı çıkarak doğdu. Taksim yayalaştırma projesine itirazlar temel olarak, Mimarlar Odası'nın çağrısı üzerine Şubat 2012'de biraraya gelen onlarca kurum, platform ve örgüt tarafından oluşturulan Taksim Dayanışma adlı oluşum tarafından bir yılı aşkın bir süredir dile getirilmekteydi (Yapıcı, *Radikal* 18 Ağustos 2013). Taksim Dayanışma, kuruluşundan Gezi protestolarının doğduğu zamana kadar itiraz dilekçeleri toplama, imza toplama, dava açma,

Taksim’de nöbet tutma gibi eylemler yürüterek konuya dikkat çekti. Ancak, siyasi iktidar, tıpkı yukarıda bahsedilen diğer protestolarda olduğu gibi, Taksim Dayanışma tarafından dile getirilen talepleri hiçbir biçimde dikkate almadı herhangi bir toplumsal katılım olmadan geliştirdiği Taksim yayalaştırma projesini uygulamaya başladı. Bu proje kapsamında, 27 Mayıs 2013 tarihinde Gezi Parkında başlayan yıkım çalışmalarını durdurma çabalarına karşı polis giderek yükselen dozda şiddet kullanması ve protestocuların bir kısmını yaralaması önce İstanbul ve çok kısa bir sürede diğer illerde kitlesel protestoların doğmasına giden yolu döşedi. Dolayısıyla, Taksim Dayanışma liderliğinde Gezi Parkı’ndaki yıkım çalışmalarına itiraz edilmesine, siyasi erkin bu tür itirazlara yönelik olarak neredeyse kurumsallaştırdığı, itirazları yok sayan ve itiraz edenlere zor uygulayan bir tepki vermesi protestoların yayılımına giden yolun başlangıcı oldu.

Taksim Dayanışma’nın onlarca farklı platform, oda, sendika ve siyasi parti gibi örgütlerden oluşması, ana akım medyanın dikkate almadığı polis şiddetinin bu örgütlerin ve üyelerinin iletişim ağları kullanılarak kısa sürede geniş bir kitleye duyurulmasında kritik bir rol oynadı. Protestocular arasında Gezi Parkı’ndaki protesto eylemlerini ve bu eylemlere yönelik polis şiddetini ilk olarak “arkadaş, tanıdık” veya “sosyal medya”dan duyanların oranı yüzde 84,4’tür (Konda Araştırması 2013). Parktaki gelişmelerden haberdar olan çeşitli grupların mobilize olmasında ise, siyasi iktidarın, Başbakan’ın 29 Mayıs’ta protestoculara karşı “siz ne dersiniz deyin, biz kararımızı verdik” sözleri ile ifade ettiği üzere, protestocuların taleplerini hiçbir biçimde dikkate almayacağını belirtmesi ve bunun da ötesinde protestoları bastırmak üzere giderek artan bir polis şiddetine başvurması özellikle etkili oldu. Gezi parkına gelerek protestolara katılanların yüzde 49,1’i polis şiddeti nedeniyle katıldığını belirtirken, yüzde 14,2’si Başbakan’ın yukarıdaki sözleri de dâhil olmak üzere çeşitli sözleri nedeniyle katıldığını belirtmektedir (Konda Araştırması 2013). Dolayısıyla, siyasi iktidarın “otoriter” yönetim tarzını ortaya koyan Başbakan’ın sözleri ve polis şiddeti, Gezi protestolarına katılımın ilk birkaç gün içinde hızla artmasının en önemli nedenlerini teşkil etmektedir.

İktidarın, Gezi Parkı’ndaki protestocuların kent mekanına ilişkin spesifik taleplerini sert bir şekilde reddetmesi ve bu reddin özellikle sosyal medya ve alternatif medya kuruluşları üzerinden izlenmesi, reddedilen çeşitli toplumsal taleplere sahip grupları harekete geçirdi. Gezi parkına yönelik talepler ile mevcut neoliberal-muhafazakar-otoriter düzende bloke edilen diğer toplumsal talepler, reddedilmelerinden veya karşılanmamalarından kaynaklanan bir “negatifi boyutu” paylaştıkları için “eşdeğer” hale geldiler ve bu eşdeğerlik bütün bu taleplerin bir araya gelmesinin önünü açtı. Diğer bir deyişle, siyasi erkin dikkate almadığı, hatta dışladığı ve dile getirilmesine dahi tahammül etmediği pek çok toplumsal talep, Gezi Parkı özelinde dile getirilen taleplere hızla eklemelendi ve böylece Gezi protestoları Gezi Parkı’ni korumaya yönelik taleplerin yanı sıra birbirinden oldukça farklı bir dizi toplumsal talebi ifade eden protestolara dönüştü. Gezi Parkı bu anlamda siyasi iktidarın, çeşitli toplumsal talepleri otoriter bir tarzda bloke etmesini temsil eden bir sembole dönüştü. Böylece, önce İstanbul’da yayılan protestolar, 1 Haziran’dan itibaren ulusal düzlemde hızla yayıldı ve kitlesel bir hal aldı.

Protestolar üzerinden ifade edilen toplumsal talepler, Gezi Parkı özelinde mekâna ilişkin spesifik taleplerin yanı sıra hak ve özgürlüklerin kısıtlanmaması, farklı tercih ve yaşam

tarzlarına alan açılması, belli ideolojiler doğrultusunda toplumsal mühendislik yapılmaması, toplumun karar alma mekanizmalarına katılımının sağlanması ve otoriter yönetim tarzına son verilmesi, kent mekanlarının rant yaratma amaçlı müdahalelere konu olmaması, sermayenin çıkarlarına mutlak öncelik verilmesinden vazgeçilmesi ve çevre tahribatının önlenmesi gibi talepler oldu (Konda 2013; Taksim Dayanışma 2013). Böylelikle, Gezi parkı protestoları yalnızca Gezi Parkı'nın tahrip edilmesine karşı bir itirazı içermedi; bunun çok ötesine geçerek, kentsel mekâna ilişkin problem ve rahatsızlıkları da kapsayan bir dizi toplumsal memnuniyetsizliği doğuran daha geniş yapıları sorguladı. Bu geniş yapılar, çok genel olarak vermek gerekirse, neoliberal kapitalizmi, otoriter yönetim tarzını ve muhafazakâr/dindar bir toplum tahayyülü çerçevesinde benimsenen politikaları içerdi. Gezi hareketi bütün bunlara karşı bir direniş, ya da diğer bir ifadeyle karşı-hegemonik bir mücadele, ortaya koydu. Bu genel başlıkların her birini açmak gerekirse, neoliberal yapıya yönelik itirazlar arasında sermayenin çıkarlarına neredeyse mutlak bir öncelik tanınması; sermayeye yeni yatırım alanları açma çabası doğrultusunda yol açılan çevre tahribatı ve kentsel mekân ve kimlik tahribatı; kamu politikalarının girişimci bir mantıkla geliştirilmesi sayılabilir. Diğer yandan, muhafazakâr ideoloji ve dini referanslar çerçevesinde hem toplumu dönüştürme (dindar nesil yetiştirme, ahlak kuralları dayatma ve kadının rolünü tanımlama çabaları gibi), hem de gündelik yaşamı organize etme çabaları (alkol düzenlemesi, eğlence mekânlarına yönelik düzenlemeler gibi) toplumsal memnuniyetsizlik ve itirazlara yol açtı. Son olarak ise, demokratikleşme beklentilerinin tersine siyasi iktidarın özellikle lider figüründe somutlaşan otoriter, anti-demokratik ve kibirli bir yönetim tarzını benimsemesi ve bu doğrultuda toplumun çeşitli karar alma mekanizmalarından dışlaması, farklılıklara ve çeşitli toplumsal itirazlara alan açmaması bu konuda yıllardır süregelen mağduriyetlerin daha da derinleşmesine yol açtı. Gezi protestoları hem neoliberal politikalara hem de toplumun muhafazakâr kodlar doğrultusunda şekillendirilmesine yönelik politikalara ve otoriter yönetim tarzına yönelik bir itiraz ve direnç olması itibarıyla oldukça heterojen talep ve kimliklere sahip bir kitleyi mobilize etti. Diğer bir ifadeyle, hegemonik sistemin dışladığı çeşitli taleplerin ifade edilebileceği bir alan yaratması nedeniyle, bu taleplere sahip çok çeşitli toplumsal grupları seferber eden bir harekete dönüştü. Bu kitle, siyasi iktidarın politikalarını belirleyen neoliberal/muhafazakâr çerçeveden veya otoriter yönetim tarzının herhangi birinden veya hepsinden rahatsız olan çeşitli toplumsal gruplardan oluştu. Böylece, ulusalcı/milliyetçilerin yanında Kürtler, laiklerin yanında dindarlar, Alevilerin yanında Sünniler, gayrimüslimlerin yanında müslümanlar, liberallerin yanında sosyalistler, radikal sol grupların yanında aşırı sağ gruplar ve bunların dışında kadınlar, LGBT bireyler, kent yoksulları, genç profesyoneller, öğrenciler gibi çok çeşitli ve hatta birbirine rakip veya zaman zaman hasım gruplar Gezi Parkı protestolarını sergileyen popüler iradeyi oluşturdu.

Gezi protestoları, katılanların sınıfsal konumları açısından da çok heterojen bir hareket oldu, zira bir yandan büyük sermaye gruplarının belli bir katılımının, en azından sempatisinin, olduğunu, diğer yandan hem beyaz yakalılarından oluşan orta sınıfın hem de kent çeperlerinde kümelenen işçi sınıfının yoğun bir katılımının olduğunu görüyoruz. Özellikle orta sınıfın kültürel, profesyonel (mesleki) ve sosyal sermayelerinin, veya toplumsal hareket terminolojisi ile ifade etmek gerekirse “kaynaklarının” (McCarthy ve Zald 1977), hareketin

yayılmasında ve kolluk kuvvetlerinin şiddetine direnmesinde kritik bir rol oynadığı açık bir biçimde ortaya çıktı. Ancak bu durumun Gezi protestolarını, bazı iddiaların tersine, orta sınıfin (bkz. Keyder 2013) veya “yeni proletarya”nın (bkz. Yıldızoğlu 2013, 62) biçimlendirdiği bir hareket yapmadığını belirtmemiz gerekir. Esasında, belli sınıfların katılımı, harekete direkt bir sınıfsal karakter vermez, zira harekete rengini veren katılımcıların sınıfsal aidiyetleri değil dile getirdikleri toplumsal taleplerdir. Gezi hareketinde herhangi bir sınıfa ait taleplerin ağır basmadığını ve sınıfsal taleplerin, mekânsal, etnik, dini ve cinsel kimlikle ilgili pek çok talebin yanı sıra dile getirilen talepler olduğunu görüyoruz.

Birbirinden oldukça farklı bu grupları bir araya getiren, öncelikle, dile getirdikleri toplumsal taleplerin mevcut sistem içinde karşılanmıyor oluşudur. Bu durum, Laclau'nun (2011) belirttiği gibi, toplumsal gruplar arasında, tüm farklılıklarına rağmen, bir çeşit dayanışmaya yol açar: taleplerinin karşılanmamasının yarattığı ortak hayal kırıklığından kaynaklanan bir dayanışma. Dolayısıyla, farklı toplumsal grupların Gezi Parkı protestolarında buluşmasına yol açan dile getirdikleri taleplerin pozitif içerikleri değil, bu taleplerin mevcut sistem tarafından reddedilmesi, yok sayılması ve karşılanmamasından kaynaklanan “negatif” bir boyut olmuştur. Gezi Parkı protestoları negatifik temelde buluşan, diğer bir deyişle birbirine eklenen, bir dizi toplumsal talebin ifade edildiği protestolardır. Bu negatif boyut, farklı, hatta zaman zaman çelişen, karakterlere sahip talepleri birbirine eşdeğer kılmış ve çok çeşitli talepler arasında bir eşdeğerlik zinciri kurmuştur.

Ortak paydası “karşılanmamak” olan birbirinden farklı toplumsal talepler arasında doğan bu eşdeğerlik, toplumsal bir yanda toplumsal taleplere sırtını dönen “iktidar” ve diğer yanda talepleri karşılanmayan “mağdurlar” olarak iki kampa bölmüş ve mağdur olduğunu düşünen grupları iktidara karşı harekete geçirmiştir. Toplumun iktidar ve mağdurlar olarak iki kampa bölünmesiyle birlikte toplumsal talepler, iktidardan çeşitli beklentileri içeren basit talepler olmaktan çıkarak iktidara karşı mücadele eden taleplere dönüşmüştür. Nitekim, Gezi Parkı protestolarında sıklıkla kullanılan sloganlardan birisi “Hükümet istifa!” sloganı olmuştur. Bunun yanı sıra, iktidarın lider figüründe cisimleşiyor olması nedeniyle “Tayyip istifa!” sloganı da sık kullanılan sloganlar arasında olmuştur. Burada üzerinde durulması gereken bir nokta, bazı toplumsal taleplerin siyasi iktidarın da ötesinde sistemde değişiklik hedefleyen içeriklere sahip olmasına karşın sistemin değil siyasi iktidarın karşı kampta konumlandırılmasıdır. Bunda hem siyasi iktidarın protestolara karşı gösterdiği tepki, hem de daha geniş ölçekte hâkimiyet kurmuş yapıların, örneğin neoliberal yapı gibi, bir parçası olarak görülmesinin ve bu nedenle mevcut toplumsal hoşnutsuzlukların kaynağı olarak algılanmasının etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Gezi Parkı protestolarında dikkat çeken önemli bir husus, farklı toplumsal taleplerin dile getirilmesine ve bu talepler arasında bir eşdeğerlik oluşmasına rağmen, Gezi Parkına ilişkin spesifik taleplerin hep merkezi bir konumda kalmış olmasıdır. Bu, hem protestoların Gezi Parkı özelinde başlamış olması hem de aşağıda ele alınacağı gibi protestoların seyri ve siyasi iktidarın tepkileri ile ilgilidir. Ancak burada gözden kaçırılmaması gereken çok önemli bir nokta, Gezi Parkı'nın korunması talebinin yalnızca Gezi Parkı'nın korunmasını değil, protestolar yoluyla dile getirilen diğer bütün talepleri de bir ölçüde temsil etmeye başladığıdır. Dolayısıyla, Gezi Parkı'na ilişkin talepler “mağdurlar ve iktidar” dikotomisinde mağdurlar tarafını tüm itiraz ve talepleriyle temsil eden bir “gösteren”e dönüşmüştür.

Gezi'nin kendi literal anlamının ötesine geçip protestolarda dile getirilen farklı toplumsal talepleri temsil etmeye başlamış olmasının ötesinde bütün talepleri sembolik olarak birleştiren ortak bir kimlik haline dönüştüğünü söyleyebilir miyiz? Bu nokta, siyasal bir hareketin doğuşunda olmasa bile konsolide olmasında son derece önemlidir. Bir hareketin siyasal bir iddiaya sahip olacak hale gelmesi için çeşitli toplumsal talepleri eşdeğer biçimde kümelenen ötesinde bütün bu taleplere sahip farklı toplumsal grupları birleştirecek bir kolektif kimlik inşa etmesi gerekir. Böyle bir kimliğin üretilmediği durumda, farklı toplumsal taleplere sahip gruplar arasında bir bağlılık doğmaz, bunun yerine toplumsal talepleri arasındaki eşdeğerlikten kaynaklanan zayıf ve "muğlak bir dayanışma" doğar (Laclau 2005, 93). Gezi protestolarının böyle bir kolektif kimliği henüz inşa etmediğini görmekteyiz.

Bu durum üzerinde bir yandan iktidarın Gezi protestolarına karşı yürüttüğü mücadele, diğer yandan ise Gezi hareketinin içsel mücadelelerinin ve karşılaştığı yapısal güçlüklerin etkili olmaktadır. Siyasi iktidar, protestoların ivme kazanması ve zamansal ve mekânsal yayılımı karşısında, Gezi Parkı'na ilişkin spesifik talepleri dikkate alma eğilimine girmiştir. Gezi protestolarının dile getirdiği diğer taleplerin yok sayılarak yalnızca Gezi Parkı ile ilgili taleplerin bireysel olarak karşılanmaya çalışılması, Gezi etrafında bir kolektif kimliğin örülemedesinde iki açıdan etkili olur. Birincisi, Gezi protestoları böylece sadece Gezi Parkı'na ilişkin spesifik taleplere indirgenir, diğer bir deyişle Gezi'nin içerdiği literal anlamın altı kalınca çizilir ve böylece Gezi diğer talepleri temsil edemez hale gelebilir. İkincisi, Gezi parkına ilişkin taleplerin karşılanma ihtimalinin doğması ile bu talepler ile protestoların dile getirdiği diğer tüm toplumsal talepler arasındaki, karşılanmamış talepler olmalarından kaynaklanan, eşdeğerlik bağının kopma ihtimali ortaya çıkar. İktidarın tavır ve tepkisinin yanında, tüm siyasal hareketlerde olduğu gibi Gezi hareketinde de çeşitli toplumsal gruplar arasında devam eden birtakım içsel mücadeleler ortak bir kimliğin inşasını ertelemektedir. Gezi hareketinde özellikle örgütlü ulusalcı ve radikal sol grupların hareketi çeşitli sokak mücadeleleri ile domine etme çabaları oldu, ancak Özkırmılı'nın da (T24, 10 Ağustos 2013) belirttiği gibi bu gruplar örgütlü olmalarından ötürü fazla görünürlüğe sahip olmakla birlikte hareketin liderliğini alamadılar. Diğer gruplar bu tür girişimlere başarıyla karşı koyarak mücadeleyi çeşitli parklarda yapılan ve daha çok demokrasi ve özgürlük taleplerinin öne çıktığı forumlar üzerinden inşa etme yönünde dikkate değer bir irade sergiledi. Hareketin herhangi bir kolektif kimlik geliştirip geliştiremeyeceği veya ne tür bir kimlik geliştireceği, sonucu önceden kestirilemeyen, bu tür içsel mücadelelere bağlı olacaktır. Son olarak hareketin karşılaştığı yapısal zorluklara gelince, Gezi protestoları yukarıda da belirttiğimiz gibi birbirinden hayli farklı hatta birbirine hasım çeşitli grupları bir araya getirmeyi başarmış bir harekettir. Ancak, bu birlikteliğin devam edip etmeyeceği henüz belli değil. Bu grupların yapısal farklılıkları uzun dönemde iktidara karşı ortak hareket etme çağrısından daha baskın çıkararak kolektif bir kimliğin inşasını zorlaştırabilir.

Diğer taraftan, Gezi hareketinin doğmasına yol açan toplumsal memnuniyetsizliklerin alternatif bir siyasi söyleme tercüme edilip edilmeyeceğine ilişkin bir öngöründe bulunmak da henüz mümkün değil. Gezi direnişinin her şeyden önce duygusal bir enerjiden beslenmiş olması, böyle bir söylemin inşasını oldukça zorlaştıran bir etmen. Burada "duygusal"

olanı, “rasyonel” olanın karşıtı olarak kullanıyor ve “rasyonel” olanı da belli bazı düşünsel öncüllerden (örneğin, bir ideolojinin mantığından veya bir parti ya da örgütün genel politik çizgisinden) beslenen olarak tanımlıyoruz. Yukarıda değindiğimiz üzere, direnişçilerin bir araya gelmesinde önemli rol oynayan çeşitli rasyonel kaynaklar mevcut (neoliberal-muhafazakar- otoriter yönetime karşı çıkmak gibi). Fakat bunun ötesinde direnişi hayata geçiren, diğer bir deyişle tüm bu “rasyonel” damarlara kan pompalayan, duygusal bir kaynaktan söz etmek mümkün. Protestoların en başından beri bir arada düşünülmemeyecek çok çeşitli grupları yan yana getiren şey, kimsenin bir diğerinin taleplerini sorgulamadan, toplumsal taleplerini karşılamayan ve toplumsal kimliklerini tehdit eden iktidara karşı hissettikleri ortak “öfke” oldu. Yani, toplumsal gruplar sorgulayarak (diğer bir ifadeyle, kontrol edilebilir bir biçimde) değil hissederek (“rasyonel”in tabi olduğu kontrol mekanizmalarına uğramadan) sokaklara indiler. Hemen belirtelim ki, burada direnişin bir “akıl”dan mahrum olduğunu söylemıyoruz. Aksine, “akıl” (reason) yoluyla, yani makul (reasonable) bir biçimde geliştirilmiş taktikler (en önemlisi de elbette fiziksel şiddetten uzak durmak konusundaki ortak çaba) sayesinde direniş tahmin edilemez bir yaygınlık kazandı. Fakat, taktik geliştirirken çok başarılı biçimlerde devreye giren bu akıl ve buna eşlik eden zeka, örgütlü bir stratejinin gerektirdiği “rasyonel” bir çerçeve içinde gelişmedi, zira belli bir stratejiye dayanmayan direnişi çepeçevre sarıp herkesi kuşatan enerji veya itici güç esasen duygusaldı.

İktidarın direniş üzerindeki diğer bir önemli etkisi ise kullanılan iletişim yolları ile ilgilidir. Mevcut yönetim, siyasi-toplumsal meseleler hususunda insanlara bazı iletişim biçimlerini sunarken, diğer bazılarını esirgemektedir. Geleneksel medya araçları ile iktidarlar arasında hep var olagelen ve demokratik gelişmenin önündeki en büyük engellerden birini oluşturan organik bağlantılar günümüz medyası ve AKP iktidarları için de geçerli. Bu genel duruma ek olarak, AKP liderinin, özellikle iktidara geldikten sonra, geleneksel siyaset içinde mücadele halinde bulunduğu partilerin liderleri veya diğer temsilcileriyle kamusal alanda (yani medyada) diyaloga girmeme taktiği dikkat çekici.² İktidarın başındaki kişiyle bir forum ortamında, kendilerini temsil edebilecek olan siyasi figürler aracılığıyla da olsa, karşı karşıya gelememek ve onu, bir moderatörün veya regüle eden bir mekanizmanın dolayımı olmadan, kendilerine mal edebilecekleri daha doğrudan ve can alıcı bir dile maruz bırakmamak, insanların ana akım medyanın iktidar ile aralarında bir diyalog kurulmasına aracılık edemeyeceği algısını güçlendirmiş ve içlerinde biriken sesi yükseltebilecekleri başka yollar bulma arzusunu kıskırtmış olabilir. Bu noktada sosyal medya ile fiziksel meydan, biriken enerjinin içine aktığı alternatif bir kamusal alanın bileşenleri olarak önemli bir işleve sahip oldular. Sosyal medyanın muhalif siyasetin etkin bir aracına dönüşmesi sadece AKP’nin iletişim politikaları ile açıklanamaz. Ancak ana akım medyanın protestolara uluslararası ölçekte dikkat çekecek denli ilgisiz kalması ile twitter’ın gezi olaylarının sembollerinden biri haline gelmesi arasındaki bağlantıyı vurgulamak da oldukça önemlidir. Ayrıca, her ne kadar

² 1990’lı yıllardan çok aşına olduğumuz, parti liderlerinin doğrudan doğruya karşı karşıya geldikleri ‘açık oturum’ formatındaki diyalog ortamında Recep Tayyip Erdoğan’ı en son gördüğümüz tarih, tespit edebildiğimiz kadarıyla, 2002 genel seçimlerinin hemen öncesi

Gezi Protestolarının Kent ve Çevre Politikalarına Etkileri

İktidar ve onun sözcüleri Gezi olayları özelinde sosyal medyayı kriminal bir alan olarak ilan etmiş olsalar da, hem olaylar boyunca hem de aslında daha öncesinde sosyal medyayı bir diyalogun mümkün olabildiği tek alan olarak teşvik etmiş ve kullanmışlardır. Kısacası, Gezi protestolarının geliştiği sanal ve maddi ortamın oluşmasında, iktidarın yönetim biçimi doğrudan etkili olmuştur.

Taksim Gezi Parkı protestolarının kolektif bir kimlik geliştirerek ve mevcut sisteme alternatif bir söyleme tercüme edilerek uzun vadeli toplumsal ve siyasi sonuçlar yaratıp yaratmayacağını kestirmek henüz mümkün olmamakla birlikte, kısa sürede önemli sonuçlar yaratmış olduğunu söyleyebiliriz. Öncelikle, siyasi iktidar tarafından ısrarla siyasetin alanının dışına itilmeye çalışılan “kent ve çevre” eksenli toplumsal talepler, Gezi protestoları tarafından siyasetin ana gündemi haline getirildi.

AKP hükümeti başlangıçta Gezi Parkı protestolarına, benzer protestolar olan HES, termik santral veya altın madenciliği protestolarına verdiği tepkiye oldukça benzer bir tepki verdi: dile getirilen taleplerle asla ilgilenmeme, halkın katılımı olmadan verilmiş kararlarda direnme ve bu kararları protesto eden gruplara karşı bu grupları mücrimleştirerek itibarsızlaştırma ve stigmatize etmeye yönelik bir dil ile birlikte zor kullanma (Özen 2009; Özen 2012). Spesifik olarak vermek gerekirse, Taksim Dayanışma tarafından Taksim ve Gezi Parkına ilişkin bir yılı aşkın süredir dile getirilen talepler, hükümet tarafından öncelikle yok sayıldı ve Taksim yayalaştırma projesi yürütüldü. Parkta yapılmak istenen yıkımı engellemek ve parkı korumak üzere başlatılan eylemlere Başbakan “Birileri Taksim Gezi Parkı şöyle olmuş, böyle olmuş, orada gelip gösteri yapacaklar şudur budur vesaire. Ne yaparsınız yapın. Biz kararı verdik, verdiğimiz gibi bunu işleyeceğiz” diyerek cevap verdi ve tamamen barışçıl eylemler, yukarıda da değinildiği gibi, kolluk kuvvetlerince giderek artan bir şiddet kullanarak bastırılmaya çalışıldı (Erdoğan, Hürriyet 29 Mayıs 2013). Protestoların yayılmasının ardından ise protestocular yine bizzat Başbakan tarafından “çapulcu” olarak yaftalandı. Ayrıca, protestoların “dış güçler”, “faiz lobisi”, “yahudi diasporası” tarafından planlandığı AKP’nin ve hükümetin çeşitli mensupları tarafından defalarca iddia edildi (HaberTürk, 31 Mayıs 2013; ntvmsnbc, 23 Haziran 2013; Hürriyet, 2 Temmuz 2013).

Bununla birlikte, siyasi iktidar bu tutumunu özellikle kent ve çevre eksenli taleplere karşı uzun süre devam ettiremedi. Büyük ölçüde yerel kalan diğer kentsel protestolardan ve çevre protestolarından farklı olarak Gezi protestocularına karşı kullanılan şiddetin protestoları bastıramaması, Gezi Parkı’nın pek çok toplumsal talebin gösterenine dönüşerek ulusal düzlemde yayılması ve protestocuları itibarsızlaştırma çabalarının kamuoyu nezdinde etkili olmaması, siyasi iktidarı tutumunda değişiklikler yapmaya zorladı.³ Özellikle, kentsel mekâna yönelik taleplerin farklı pek çok taleple eklenerek büyümesi karşısında siyasi erk, kentsel mekâna ilişkin taleplerin bir kısmını bireysel bir şekilde karşılayarak bu

³ Gezi protestocularının, siyasi iktidarın itibarsızlaştırma çabalarını etkisiz kılmakta oldukça başarılı oldukları söylenebilir. Örneğin, protestocuları yaftalamak ve itibarsızlaştırmak üzere kullanılan çapulcu teriminin, protestocular tarafından yaygın bir biçimde kullanılarak anlamının değiştirilmesi, iktidarın itibarsızlaştırma çabasını boşa çıkardı.

talepler ile diğer talepler arasındaki eşdeğerlik zincirini kırmaya ve böylece kısa sürede büyüyen muhalif hareketi kontrol altına almaya çalıştı. Diğer bir deyişle, siyasi iktidar başlangıçta dikkate almayı reddettiği Gezi Parkı ile ilgili talepleri ve bu talepleri dile getiren toplumsal grupları ön plana çıkararak, bu taleplerle eklemlenen diğer toplumsal talepleri göz ardı etme ve diğer toplumsal grupları mücrimleştirerek bastırma taktiğine başvurdu. Bu doğrultuda, protestoların “masum” çevreci taleplerle başladığı, ancak ilerleyen günlerde “gizli ajandalara sahip” marjinal gruplarca veya “darbeci” ve “Ergenekoncu” olarak tabir edilen çeşitli gruplarca domine edildiği argümanı sıkça kullanıldı. Örneğin, Başbakan “Gezi Parkı’ nı Türkiye’ de bilmeyen çok sayıda insan bulunduğunu, ancak bu durumun kullanılarak bazı şehirlerde olaylar çıkarıldığını” ve bu protestoların “hiçbirinin demokrasiyle filan alakası”nın olmadığını ve Taksim’deki protestoların “aslında Gezi Parkı olayı, AVM olayı da” olmadığını belirtti (Radikal, 2 Haziran 2013).

Bu siyasi manevra, Gezi protestolarını yalnızca Gezi Parkına ilişkin taleplere hapsedmek ve böylece protestoların Gezi Parkının ötesinde dile getirdiği diğer talepleri yok saymak ve bu taleplere sahip grupları çeşitli mekanizmalar kullanarak bastırmak amacını taşıdı. Nitekim, siyasi iktidar gerek protestolara yönelik polis şiddetini, gerekse protestoculara yönelik gözaltı ve soruşturma gibi işlemleri “marjinal, darbeci, vandal” gibi tabirler kullanarak tanımladığı gruplara yönelik tedbirler olarak sunarak meşru göstermeye çalıştı. Ancak, hükümetin pek de arzu etmediği biçimde bu manevra hem kentsel hareketler hem de çevreci hareketler açısından oldukça önemli sonuçlar doğurdu. Neoliberal politikalar ve otoriter siyaset anlayışı doğrultusunda kentsel ve çevreci protesto hareketlerinin taleplerini yok sayma ve bastırma tutumunu benimsemiş olan siyasi erk, Gezi protestolarını bastırmak üzere Taksim Gezi Parkı hareketinin kamusal mekânın ticarileştirilmemesi talebini dikkate almak durumunda kaldı. Bunun da ötesinde AKP hükümeti, yaklaşık on yıllık siyasi iktidarı boyunca dışladığı çevreci/mekânsal taleplerin demokratik ve meşru talepler olduğunu ve yine bu süre boyunca mücrimleştirilerek sindirmeye çalıştığı çevre ve mekân eksenli taleplere sahip grupların demokratik protesto hakları olduğunu gönülsüzce de olsa kabul etmek durumunda kaldı.

Sonuç

Kamusal bir kent mekânının özelleştirilmemesi ve ticarileştirilmemesi talebiyle başlayan Gezi protestoları, bu spesifik talebin çok ötesine geçerek neoliberal, muhafazakâr ve otoriteryan bir çerçevede yapılandırılan mevcut düzene esaslı bir itiraza dönüşmüştür. Gezi protestoları, böylece, bir yandan mevcut düzende pek çok toplumsal talebin ve bu taleplere sahip toplumsal grupların dışlanmışlığını, diğer yandan, toplumun “siyaset”e, yalnızca seçimler yoluyla biçimsel olarak değil, sahici bir katılım talebi olduğunu ortaya koymuştur. Hareket, henüz kolektif bir kimlik ve alternatif bir siyasal söylem geliştirmemiş olmakla birlikte, kent ve çevre hareketleri özelinde önemli kazanımlara yol açmıştır. Siyasi iktidar, kent ve çevre ile ilgili talepleri, ilk kez, dikkate almak ve bu taleplerin protestolar yoluyla dile getirilmesinin demokratik bir hak olduğunu kabul etmek durumunda kalmıştır. Dahası, Benlisoy’un (2013, 88) belirttiği gibi, çeşitli parklarda düzenlenen forumlar “demokratik bir kent hareketinin kaldıraçları, hiç değilse nüveleri” olma potansiyelini barındırmaktalar.

Bununla birlikte, Gezi hareketinin neoliberal-muhafazakar-otoriter düzende bir değişim yaratabilmesi, bir yandan mobilize ettiği çeşitli toplumsal gruplar arasında uzun soluklu bir bağlılık yaratacak bir ortak kimlik ve amaç, diğer yandan ise hegemonik düzeni

korumak isteyecek iktidarın hareketi bastırma ve sınırlandırma stratejilerine karşı stratejiler geliştirmesine yakından bağlı olacaktır. Gezi protestoları, özellikle yoğun oldukları yaklaşık iki ay boyunca, karnavalesk bir havaya sahipti: muazzam bir enerji, şarkılar, sloganlar, sokakla evin, açık havayla oksijen eksikliğinin, gaz fişeğiyle havai fişeğin, neşeyle acımın, umutla korkunun, dostla düşmanın, ve hayatla ölümün iç içe girdiği bir atmosfer. Ancak, Eagleton'ın (1981: 148) belirttiği üzere karnaval "her yönüyle 'yol verilmiş' bir olay, izin verilebilir bir düzeyde hegemonyanın kesintiye uğraması, ancak devrimci bir sanat eseri kadar rahatsız edici ve etkili olabilen, kontrole tabi bir popüler öfke ve heyecan patlaması"dır. Benzer şekilde Barker de (1997: 17) şunu söyler: "karnaval bitip de maskeleri çıkardığınızda, tam olarak önceden olduğunuz kişisinizdir." Gezi olayları bir karnaval değildi, fakat karnavalesk bazı özellikler taşıyordu. Bu özelliklerden biri de, iktidar-direnış diyalektiğine ilişkin yukarıda dile getirdiğimiz noktalarla paralellik gösteriyor: direnişin sınırları var ve bu sınırların çizilmesinde iktidar belirleyici bir rol oynuyor. Bu, popüler enerjilerin toplumsal dönüşürebilecek siyasal bir mücadeleye evrilmesinde dikkate alınması gereken son derece önemli bir husustur.

Kaynakça

- Akınhay, O. 2013. *Gezi Ruhü: Bir İsyanın Halesi*. Gezi Direnişü Broşürleri 6. Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Barker, H. 1997. *Arguments for a Theater*. Manchester University Press, Manchester.
- Benlisoy, F. 2013. *Gezi Direnişü: Türkiye'nin 'Enteresan' Başlangıcı*. Gezi Direnişü Broşürleri 5. Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Buğra, A. 2013. *Turkey: what lies behind the nationwide protests? Open Democracy*, (<http://www.opendemocracy.net> 29.09. 2013).
- Buntman, F. L. 2004. *Robben Island and Prisoner Resistance to Apartheid*, Cambridge University Press, New York.
- Eagleton, T. 1981. *Walter Benjamin, or, Towards a Revolutionary Criticism*, Verso, London.
- Günce. 2013. *Devrim Taksim'de Göz Kırptı*, Kaldıraç Yayınevi, İstanbul.
- Keyder, Ç. 2013. *Yeni Orta Sınıf*, Bilim Akademisi Derneği 34- 179/148. (www.bilimakademisi.org, 28.09.2013).
- Kısakürek, N. F. 2002. *İdeolocya Örgüsü*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul.
- Konda Araştırması. 2013. *Gezi Parkı Araştırması*. Konda, İstanbul (www.konda.com.tr, 10.09.2013).
- Laclau, E. 1990 *New Reflections on the Revolution of Our Time*, Verso, London.
- Laclau, E. 1996. *Emancipation(s)*, Verso, London.
- Laclau, E. 2005. *On Populist Reason*, Verso, London.
- Laclau, E. 2011. "Popülizm: Bir Ad Ne İçerir?" çev. H. Özen. *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi* 1(1), 135- 146.
- Laclau, Ernesto and Chantal Mouffe. 1990. Post-Marxism without apologies. in Ernesto Laclau, *New Reflections on the Revolution of Our Time*. London: Verso.

- Laclau, Ernesto, and Chantal Mouffe. 1985. *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso.
- McCarthy, J. ve M. Zald. 1977. Resource mobilization and social movements: a partial theory. *American Journal of Sociology*, 82, 1212-1241.
- Özen, H. 2009. Located locally, disseminated nationally: the Bergama movement. *Environmental Politics*, 18(3), 408- 423.
- Özen, H. 2012. Criminalization of environmental protesters: the turkish state against local environmental struggles.” *Uluslararası Çalıştay bildirisi “Whose natural resources? Criminalization of social protest in a globalizing world”* 26-27 Nisan, Onati, İspanya.
- Sadan, E. 1997. *Empowerment and Community Planning: Theory and Practice of People-Focused Social Solutions*. Hakibbutz Hameuchad Publishers, Tel Aviv.
- Scott, J. C. 1987. *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*, Yale University Press, New Haven.
- Taksim Dayanışma. 2013. *Çapulcular*, (<http://taksimdayanisma.org>, 15.09.2013).
- Tuğal, C. 2013. *Gezi'nin Yükselişi, Liberalizmin Düşüşü*. Gezi Direnişi Broşürleri 4. Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Yıldızoğlu, E. 2013. Gezi ‘olayı’nın sınıfı. Ö. Göztepe, der. *Gezi Direnişi Üzerine Düşünceler içinde. NotaBene, Ankara, 55- 66*.
- Zizek, S. 2013. *Dünyadaki İsyanların Anlamı*. Gezi Direnişi Broşürleri 2. Agora Kitaplığı, İstanbul.

Abstract

Everywhere is Taksim, Resistance Everywhere: National Expansion of an Urban Movement

Focusing on Gezi protests, this study examines how and with what consequences urban protests disseminate nationally. Using the conceptual tools developed by Ernesto Laclau, it argues that Gezi protests established equivalential relation among a series of frustrated social demands. In this way, Gezi protests divides the social into twocamps as the ‘power’ on the one side and as the ‘underdog’ on the other side, leading to the mobilization of the latter against the former. National dissemination of Gezi protests produced important consequences: it brought urban and environmental issues, which have been long neglected by the government, to the top of the political agenda, on the one hand, and forced the government both to take the social demand related with the Gezi Park into account, and to accept, though reluctantly, that environmentalist groups have the right to protest and to voice environmental concerns.

Keywords

Gezi Park, Taksim, Gezi Protests, Gezi Movement, Urban and Environmental Protests.

D

evletin Finansallaşması: Avro Bölgesi Krizi ve Yunanistan Örneği

Ali Rıza Güngen

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Özet

Devletin finansallaşması, yasal değişiklikler ve mali reformları uluslararası uzlaşımın uzantısı olarak ve/veya uluslararası finansal bütünleşme için önemli adımlar şeklinde sunarak ve ekonomik politika yapımını siyasal mücadeleden ayırarak ve/veya ekonomi yönetimini teknik bir mesele biçiminde göstererek devleti finansal sektörün bekçisi konumuna indirmektedir. Avro Bölgesi ve Yunanistan'daki borç krizi sırasında finansal sektörün kayıplarının toplumsallaştırılması ve kurallara bağlı bir mali yönetim anlayışı doğrultusunda yapılan yasal değişiklikler bu tarz bir stratejinin Avrupa ölçeğinde kriz sonrasında da yürürlükte olduğunu göstermektedir. Yunanistan'daki borç yapılandırılmaları ise, devletin bu doğrultuda yeniden dönüşümünün ve devlet müdahalesinin, yeni kamu politikaları ile krizin çözülmesini beraberinde getirmeyebileceğini ifade etmektedir. Devletin finansallaşması süreci sınıf temelli bir siyaseti ve alternatif politik önermeleri zayıflatmakta, neoliberalizmin radikalleşmesine destek olmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Finansallaşma, Devlet, Avro Bölgesi Krizi, Kamu Borcu

aliriza.gungen@omu.edu.tr

Giriş

Yunanistan'da 2011'deki borç takası ve takip eden kemer sıkma politikaları sonrasında, kamu harcamalarında ciddi kesintiler öngörülmesine rağmen bunların da borç çevrimini sürdürmeye yetmeyebileceği anlaşıldığında ilginç bir olay yaşandı. Süregiden gösteri dalgası zamanın Yunan başbakanı Papandreu'yu Avrupa Birliği (AB), Avrupa Merkez Bankası (AMB) ve Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) baskılarına karşın yeni önlemler paketini referanduma götürmeye itmişti. Ancak Syntagma meydanındaki gösterilerin gücünün yetmediğini Troyka (Avrupa Komisyonu, AMB ve IMF) ve uluslararası baskı kısa bir zamanda gerçekleştirdi ve deyim yerindeyse Papandreu'yu koltuğundan ederek bir teknokrat olan Papademos liderliğinde yeni bir birlik hükümetinin oluşumuna yol açtı. Bu arka planda değerlendirmelerde bulunan Yunan akademisyen Panagiotis Sotiris (2011) bu "uluslararası darbe" karşısında halk egemenliğini savunmayı vurguluyor, halk kavramını sınıfsal temeller üzerinden yeniden tanımlayarak bir ortak çıkar anlayışına uzanmanın gerekliliğini belirtiyordu:

Kapitalist yönetişimin post-demokratik ve post-hegemonik bir formuna geçiyoruz ki "kalıcı hale gelen ekonomik acil durum" çağrısı güncel olarak politika tercihlerinin tartışılmasını engelliyor ve siyaseti basitçe piyasa taleplerine yenilen bir "oto-pilot" süreç olarak sunuyor.

Bu nedenle, halk adına egemenliği geri istemek ve radikal bir politik alternatif talep etmek ciddi bir sınıf karakteri taşır ve özünde enternasyonalisttir. Bu, borçları ödemeyi reddetmek veya Euro bölgesinden çıkmak ve kapitalist olmayan toplumsal biçimleri deneyimlemek gibi kritik adımlar atarak toplumsal formasyonlar ve sermayenin uluslararasılaşmış toplumsal şiddeti arasındaki bağlantıyı koparma çabasını temsil eder.

Sotiris'in "halk" kavramını emek gücünü satarak yaşamını sürdürmek zorunda olan insan topluluğuna atıfla yeniden tanımlama çağrısı radikal siyaset felsefesinden beslenerek alternatif bir politika inşasını dert edinmiş radikal akademisyenler arasında uzunca bir süredir varlığını devam ettiren bir geleneğin uzantısı. Bu yeniden tanımlamanın üzerine yerleştirileceği ortaklık aynı zamanda bir kamusal alternatifin yaratılması ve eşitlik ve adalet temelli politikaların bazen devlet eliyle bazen de halk inisiyatifleri aracılığıyla hayata geçirilmesini arzuluyor. Ancak bu alternatiflerin yaratılması ve uygulanması arasındaki geniş boşluk söylemsel aktivizmin dışında doldurulamıyor. Bu durumun, 20. yy. sonu ve 21.yy. başında ulus-devlet tabiiyetindeki bireylerin ve devlet katındaki politika yapıcılarının benimsedikleri konuların maddi ve düşünsel zemininde gerçekleşen değişimlerle ilişkili olduğu belirtilebilir. Başka bir ifadeyle neoliberalizm sınıfsal aidiyet ve sınıf siyasetini olduğu kadar kamusal alternatifleri de şeytanlaştırma konusunda büyük bir marifet sergilemektedir. Küresel siyasal iktisadi krizler ve yeniden düzenleme girişimleri hem daha önce neoliberal dönüşüm sürecinde yararlanılan alet çantasındaki kavramsal araçlar kullanılarak anlamlandırılmakta hem de bu dönüşümün kendisi alternatif kamusalılık veya sınıf siyaseti peşinde koşan toplumsal hareketleri ve siyasal grupları soluksuz bırakacak kadar acımasız bir baskıya dayanmaktadır.

**Finansallaşma ve
Yeniden Yapılanma
Süreci: Devletin
Finansallaşması**

Bu çalışma söz konusu dönüşümün 2007-2009 kredi çöküşü ve uluslararası finansal kriz sonrasındaki bir kesitine, Avro Bölgesi krizine ve Yunanistan örneğine finansallaşma yazını ile diyaloga girdikten sonra odaklanarak iki amaca hizmet etmeye çalışacak. Birincisi finansallaşma tartışmasındaki temel bir eksikliğin giderilmesine yönelik bir uğraş: finansallaşma sürecini ve tepkileri devlet üzerinden düşünmek. İkincisi ise Avro bölgesi krizi ve Yunanistan örneğini “devletin finansallaşması” kavramı üzerinden değerlendirerek krize verilen tepkileri anlaşılır kılmak. Bu sayede neoliberalizmin kamusalığa ve ortak çıkarları ileri süren yaklaşımlara yönelik saldırısına soyut ve söylemsel düzlemde kalan kamu yararı, kamusal çıkar, halk egemenliği üzerinden karşı koymanın kendisinin yetersiz kaldığını ve başka muğlaklıklar yarattığını ortaya koymak. Giriş bölümünü takip eden bölümde kısaca finansallaşma çalışmalarının sorunlarına yer verildikten sonra devletin finansallaşması kavramı üzerinde durulacak. Üçüncü bölüm Avro krizinin kısa bir değerlendirmesini sunarken, dördüncü bölüm bu kriz boyunca Yunanistan’da borç çevrimi sorunu ve 2011-2012 kamu borcu operasyonlarını kuramsal tartışma ışığında değerlendirecek. Sonuç bölümü ise çalışmayı özetleyerek bulgularını toplu bir şekilde aktaracak.

Kısaca finansal işlemlerin ve finansal piyasa aktörlerinin ekonomi için artan önemini anlatan finansallaşma kavramı son otuz yılda özellikle erken kapitalistleşen, gelişmiş kapitalist olarak da isimlendirilen, ülkelerdeki dönüşümü nitelikle için kullanılmaktadır. Aslında finansallaşma süreci sadece erken kapitalistleşen ülkelerde gözlenmemekte, farklı ülke ve bölgelerde farklı biçimlerde deneyimlenmektedir (Güngen 2010). Bu farklılık, finansal işlemlerin artan önemi, finansal aracılık faaliyetinin ekonomide ağırlığını artırması ve bir bütün olarak finansal işlemlerin ekonomiyi hâkimiyeti altına almasının tek bir biçim altında gerçekleşmediğini ifade etmektedir. Bu genel vurguya karşın finansallaşmanın getirisinin farklı ülke ve bölgelerde oldukça benzer olduğunu vurgulamak gereklidir.¹ Finansal piyasalar ve işlemler sermaye birikimi için işlevselken, en önemli kaygının finansal sözleşmeler aracılığıyla yüksek getiri elde etmek olduğu bir atmosfer yeni üretken yatırımların altını oyarak Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYH) artış oranlarına olumsuz etkide bulunur. Buna ek olarak finansallaşma daha fazla ekonomik kriz ve canlanma-çöküş çevriminin yaşanmasına neden olur. Finansal inovasyonların ve araçların baş döndürücü gelişimi para-sermaye sahipleri için yeni fırsatlar sunarken ekonomiyi finansal piyasaların gel-gitlerine ve istikrarsızlığına mahkûm eder.

Erken kapitalistleşen ülkelerde borsaların yükselmesine ya da GSYH artışına dair olumlu beklenti akışı üzerinden biçimlendirilen ekonomik faaliyetin, geç kapitalistleşen ülkelerde ise hem yeni yatırımlar hem de borç çevrimi için sermaye girişine olan bağımlılığın aslında toplum için neyin iyi olduğuna dair kavrayışımızı da değiştirmesi söz konusudur. Alternatif yoksunluğu yanı sıra serbest piyasaya duyulan inanç ve finansal verimlilik dogmasının ahlaki ve entelektüel anlamda iyinin tanımını biçimlendirmekte olduğu bu dönemde hegemonik piyasa söylemi piyasa, özgürlük, kaynakların verimli tahsisi,

¹ Finansallaşmaya ilişkin stilize bulgulara dair bk. Epstein (2005). Türkiye bağlamında bir tartışma için bk. Türel (2009).

finansal açıklık ve derinleşme, büyüme ve refah arasında kurulan bir denklik zincirine dayanmaktadır denilebilir. Bu tarz bir zincir aracılığıyla parasalcı siyaset yapıcıları ve neoliberalizmin savunucuları finansal sektörü hem bir disipline edici güç olarak hem de büyümeyi sağlayacak anahtar unsur olarak sunmaktadırlar. Kamusal çıkar ve finansal sektörün çıkarları arasında kurulan bu özdeşlik finansal serbestleşme ve mali sektör reformunun ekonomik krizleri engellediği ya da etkilerini hafiflettiği algısını yaratabildiği ölçüde etkili olmaktadır.²²

Ancak 20. yüzyılın son çeyreği ve 21 yüzyılın ilk on yılı dikkate alındığında şaşırtıcı olan, sık yaşanan krizler ve mütemadiyen devam eden finansal piyasalardaki oynaklığın bahsedilen özdeşliğe yakın zamandaki uluslararası finansal krize kadar ciddi bir zarar vermemiş olmasıdır. Uluslararası finansal kurumlar ve sermaye grupları tarafından savunulan piyasa yönelimli reformların finansın nüfuz edici gücü (bireysel çıkarın da finansal reform ve bütünleşmeye bağlanması) ve neoliberalizmin hegemonyası olarak adlandırılabilir. Finansal sektörün büyümesi ve ekonominin finansal sektör temsilcilerinin kararlarına artan oranda bağımlı hale gelmesinin olumlu gelişmeler olarak nitelendiği bir bağlamın yaratılması ve kamu çıkarının tanımının bu şekilde yapılabilmesi piyasa dogmatizmine karşı muhalefetin tasfiye edilmesi ya da tepkilerin mas edilmesini ve devletin bu doğrultuda yapılandırılmasını gerektirir (Saad-Filho 2009). Bu aynı zamanda piyasanın kendinden menkul, katılımcılarına fırsatlar sunan ve kendi kendini düzenleyen bir alan olduğu düşüncesinden beslenir. Finansallaşma finansal etkinliğin piyasanın doğal uzantısı ve kapitalist piyasanın da insanların karşılıklı eylemlerinin doğal sonucu olarak kabulünden beslenir. Bu doğallaştırmacı yorum finansal krizleri geçici arazlar ya da düzeltme mekanizmaları olarak resmetmektedir. Bir kez kamu refahının ve ekonomik büyümenin dizginlenmemiş piyasa güçleri aracılığıyla sağlanacağı kabul edildi mi piyasayı yüceltmeyen politika seçenekleri marjinalleşir ve politik manevra alanı buharlaşır.

Geç 20. yüzyıl finansallaşması bu hattı takip etmiş ve piyasanın kendini düzenleyen bir alan olduğu kabulü üzerinde yükselmiştir. Finansallaşma literatürü bağlamında kapitalist üretim tarzına mahsus genel eğilimler ve toplumsal üretim ilişkilerinin çelişik karakteri kadar finansın yükselişinin zararlı sonuçları da ele alınmaktadır. Bu literatüre daha ziyade iki noktada eleştiri yöneltmek mümkün görünmektedir.³ Birinci nokta çevre ekonomilerde ya da geç kapitalistleşen ülkelerde özellikle 1990'lardan bu yana yaşanan dönüşümün ikincil konumda ele alınmasıdır. Anglo-Sakson ekonomiler ve merkez kapitalist ülkelere

² Kamusal çıkar ya da kamu yararı kavramları hiçbir zaman tarafsız ya da masum kavramlar olmamışlardır. Ancak Kişisel çıkar ve kar hırsı karşısında insanların refah ve mutluluklarını arttıracak ya da temel ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlayacak bir kamu yararı anlayışı birçok siyasal ve hukuki düzenlemede bir atıf noktası teşkil etmektedir. Politika yapım süreçlerinde kamu yararının tanımı zaman içinde değişmekte ve finansallaşma döneminde bu tanım ağırlıklı olarak sermayenin genişleyen yeniden üretiminde finansal uğrakların önemi sabit alınarak yapılmaktadır.

³ Daha kapsamlı bir tarama ve eleştiri için bk. Güngen (2010).

odaklanmanın basit bir açıklaması şu şekilde verilebilir. Bu ekonomilerde finansal sektörün gelişkinliği ve gücü aşırı boyutlara varmıştır; finansal olmayan şirketlerin yatırım tercihleri de bunlarla finansal şirketler arasındaki ayrımın irdelenmesini gerektirecek kadar finansal alana yönelmiştir. Ekonomide finansal aracılık faaliyeti önemli bir yer kaplamakta, bu gelişmeye yalpalayan GSYH büyüme oranları eşlik etmektedir. Buna karşın geç kapitalistleşen ülkeler ve daha ziyade “yükselen piyasalar” olarak adlandırılan ülkelerde GSYH büyüme oranları son on yıl bağlamında muazzam bir performansı işaret etmektedir. Ancak bu geç kapitalistleşen ülkelerdeki dönüşümün görmezden gelinmesinin mazeretini teşkil etmemelidir. Eğer küresel ekonomi, ulusal ekonomiler demeti şeklinde ele alınamayacaksa, o zaman erken kapitalistleşen ülkelerde finansallaşma eğiliminin geç kapitalistleşen ülkelerdeki ekonomik faaliyet ve daha genel olarak devlet-piyasa ilişkilerini biçimlendirici etkide bulunacağına altını çizmek gereklidir. Bu bileşik gelişmeye karşın “çevresel finansallaşma” (Becker, vd. 2010; Becker ve Jager 2012) Anglo-Sakson finansallaşmasından farklı tezahür etmekte, daha ziyade yüksek faiz oranları ve sermaye hareketlerinin yarattığı dengesizlikler aracılığıyla üretken kapasitenin altının oyulması söz konusu olmaktadır.⁴

İkinci unsur finansallaşma sürecinde devletin rolü ile ilgilidir. Finansallaşma literatürü, bugüne kadar, gelişmiş kapitalist ülkelerdeki stilize bulguların analizine devletin yeniden yapılandırılmasına dair bir tartışmayı eklemeyi gerekli görmemiştir. Uluslararası siyaset iktisat yazınında eleştirel çalışmaların azlığı, disiplinler arası çalışma vurgusu eksikliği gibi nedenlere atfedilebilecek bu durum çelişkilerin kapsanması için devlet müdahalesinin önemini görmezden gelme ve devletin rolünün ayrıntılı bir tartışmasına gereksinim duymama sonucunu doğurmaktadır. Oysa devlet, ve devletin yeniden yapılandırılması, örneğin geç kapitalistleşen ülkelerde sadece sermaye girişlerinin devamı için değil aynı zamanda finansal piyasanın derinleşmesi ve finansal serbestleşme ve birikimin finansallaşması sürecinde açığa çıkan çelişkilerle baş etmek için de devreye sokulmuştur.

Böyle bir kavramsal tartışma ve bir çerçeve denemesi iki noktada ön açıcı olmayı vaat etmektedir: Birincisi erken kapitalistleşen ülkelerde finansallaşma süreci türev piyasalar ve borsalar üzerinden yol alırken geç kapitalistleşen ülkelerde kamu borç kağıtları ve

⁴ Türkiye devletin finansal derinleşmenin öncüsü olmaya soyunduğu ve finansal sektörün kayıplarının toplumsallaştırıldığı bir model teşkil etmektedir. Türkiye’de devlet finansal varlıkların GSYH’ye oranı artarken ve finansal aracılık faaliyeti giderek ekonomide önemli bir pay kaplarken aynı zamanda yeniden yapılandırılmıştır. Türkiye örneğinin de içlerine yerleştirilebileceği geç kapitalistleşen ülkelerde finansallaşmanın borsanın yükselişinden ziyade enflasyon karşıtı mücadele adına reformlar ve sermaye girişini canlı tutmak üzere yüksek faizle birlikte yol aldığı ifade edilebilir. Sonuç kamu sektörünün ciddi bir borç yükü altına girmesi olmuş (Becker, vd. 2010) ve finansal piyasalarda kamu borç kağıtları önemli bir yer işgal etmiştir. Geç kapitalistleşen ülkelerde yüksek faiz oranları, artan dış borç, yerli paranın aşırı değerlenmesi ve sermaye girişlerine olan artan bağımlılık üretken yatırımın altını oyan “çevresel finansallaşmanın” ana unsurlarını oluşturmuşlardır. Ancak geç kapitalistleşen ülke örnekleri arasında da kurumsal konfigürasyon ve finansal piyasa düzenlemelerine bağlı önemli farklıklar gözlemlenebilir.

kamu borç piyasası daha fazla önem arz edebilmiştir. Finansal piyasaların derinleşmesi yönlü devlet müdahalesi de dikkate alındığında geç kapitalistleşen birçok ülkede faiz getiren sermaye biçiminin daha ön planda olduğu bir finansallaşmanın bizzat devlet öncülüğünde başladığını söylemek mümkün görünmektedir. İkincisi her iki ülke grubunda da finansal getirinin meşruiyetini destekleyecek bir yasal zeminin oluşturulması ve kriz ya da istikrarsızlık koşullarında finansal sektörün kayıplarının toplumsallaştırılması devlet eliyle gerçekleştirilmektedir. Bu bize kamusal çıkarın finansal sektörün çıkarlarıyla özdeşleştirildiği bir dönemin devlet biçiminin tanımlanması gerekliliğini ifade etmelidir.

Bu vurgular bir açıklayan olarak devlet ve siyasal kurumları çözümlenmeye katmanın da ötesinde eleştirel bir perspektiften finansallaşma sürecinde devlet müdahalesinin kavramsallaştırılması yönünde bir çabanın önemine işaret etmektedir. Aynı zamanda eşitsizliğin hüküm sürdüğü bir sivil toplum alanının karşısında siyasal ve hukuksal eşitlik üzerinden tanımlanan modern devletin, toplumsal eşitsizliğin yeniden üretiminde bizzat eşitlerin değişim alanı görüntüsü sunan piyasa ile içsel ilişkisinin finansallaşma sürecinde kazandığı yeni boyutlarla birlikte ele alınması gerekmektedir.

1970'lerden bugüne uzanan eleştirel devlet tartışmasına katkıda bulunanların çalışmaları izlenerek şu vurgularda bulunulabilir: Kapitalist devletin müdahalesi toplumun geleceğe dair beklentisini biçimlendirmek bağlamında da önemlidir. Devletin finansal sektörle olan ilişkilerinin finansallaşma sürecinde yeniden biçimlendirilmesi, sektörün sadece üretim ve refah artışı için değil aynı zamanda bütün bir ekonominin varlığı açısından da hayati bir önemi haiz olduğu düşüncesine dayanmıştır. Finansal sektörün aşırı büyümesinin üretken yatırımın altını oyup finansal istikrarsızlık olasılığını güçlendirmesine karşın kamusal çıkarın finansal sektör çıkarlarıyla özdeşleştirilmesi neoliberalizmin başarısı olarak sayılmalıdır. Parasal disiplinin devlet katında içselleştirilmesi, politika yapım süreçlerinde finansal piyasaların ve sektör temsilcilerinin her zamankinden daha fazla önem arz etmesi gibi dönüşümler ve kredi piyasasını canlandırmak için finansal sektörün kayıplarının toplumsallaştırılması için atılan adımlarda belirginleşen devletin yeniden yapılanma sürecine kısaca devletin finansallaşması adı verilebilir. Bu tarz bir yeniden yapılanma finansal seçkinler, devlet yöneticileri ve sermaye grupları tarafından desteklenmekte ve bir mücadele konusu olmayı sürdürmektedir.

Devletin finansallaşması terimi örneğin Saad-Filho (2009) tarafından daha genel bir bağlamda neoliberal dönemde devlet müdahalesini betimlemek için kullanılmıştır. Özellikle neoliberalizmin devlet biçimi şeklinde özetlenebilecek bu tanımlamada Saad-Filho (2009, 253-254) devletin finansallaşmasının neoliberalizmin yeniden üretimi için olmazsa olmaz olduğunu belirtmektedir:

İlkin, sadece devlet sermaye kaynakları üzerindeki denetimin finansal kurumlara devri mücadelesine öncülük edebilir ve neoliberal geçişi rasyonalize edebilir. İkincisi, siyasal olarak devlet neoliberal geçişi destekleyecek kurumsal platformu sunmalıdır, çünkü bu geçiş önemli yasal ve düzenleyici değişiklikler üzerine dayandırılmıştır ve uzun bir süre için hoşnutsuzluğun baskılanmasına gereksinim duyar. Üçüncüsü ekonomik olarak devlet sınai ve finansal sermayeyi kapsayan

yeni kurumsal yapı ve ekonominin finansallaşmasının pekişmesini çeşitli teşvikler aracılığıyla destekler. Bunlar devletin kendisinin artan sayıda kamu politikası alanında giderek finansal piyasa süreçlerine ve standartlarına dayanmasını içermektedir.⁵

Foster ve Hollemann (2010) ise başka bir gelenekten beslenerek (C.W. Mills ve G. Domhoff'un II. Dünya Savaşı sonrası Birleşik Devletler üzerinden geliştirdikleri "iktidar seçkinleri" yaklaşımı) devletin finansallaşmasını finansal sektörle organik bağı olan yöneticilerin devletin üst kademelerinde görev alması ve "devlet iktidarının koridorlarına finansal seçkinlerin nüfuzu" olarak algılamaktadır. Barack Obama'nın başkanlığı döneminde özellikle Hazine Bakanlığı ve ekonominin kilit noktalarındaki yöneticilerin büyük ölçüde finansal şirketlerden devşirilmesine hem ABD hükümetinin geliştirdiği politika tepkilerini hem de finansal yoğunlaşma düzeyinin devlet katındaki yansımalarını açıklamak için atıfta bulunmaktadır.

İster ilişkisel bir analiz isterse seçkin kuramından beslenen bir çözümleme olsun aslında sermaye birikim sürecindeki dönüşümün devlet katındaki yansımaları ve devlet müdahalesi aracılığıyla çelişkilerin geçici bir süreyle bertaraf edilmesi ya da daha yoğunlaşması bu kavram üzerinden dönen tartışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Bilindiği üzere sermaye birikiminin finansallaşması iki temel olgu nedeniyle çelişik bir görünüm sergilemektedir: Bir yandan finansal sektörün gelişmesi üretim alanındaki dönüşüm ve ihtiyaçlarla ilişkilidir. Sermayenin harekete geçirilmesi aracılığıyla finansallaşma sermaye gruplarının riski minimize etmesine ve üretim alanındaki sorunlara geçici çözümler getirmesine yardımcı olur. Öte yandan finansallaşmış birikim görünürde üretken etkinliğe bağlı olmayan bir getiri alanının varlığını imler. Gelecekteki nakit akışları üzerinde hak iddiasını simgeleyen finansal varlıklar ve kalın türev sözleşmelerinin birikimi sermaye gruplarının finansal yatırım aracılığıyla önemli getiriler elde etmesini sağlar ve ekonomideki gelişmelere ve üretimin sorunlarına dair bir "kayıtsızlık desisesi" (Wigan 2009) yaratır.⁶

Devlet müdahalesiyle bu çelişkinin üstesinden ancak geçici olarak gelinebilir. Geç kapitalistleşen ülkelerde finansallaşma örnekleri göz önünde bulundurulduğunda devletin sermaye piyasasının derinleşmesi ve sermaye girişlerinin sağlanması için müdahalesinin ve dönüşümünün önemi açıktır. Devlet müdahalesi aslında daha önceki mücadelelerin ürünü olarak bir stratejinin-yönelimin takip edilmesidir. Hegemonik formüllerin başarısı, belirli strateji ve yönelimlerin bir bütün olarak muhayyel cemaatin yararınaymış gibi sunulmasına bağlıdır. Başka bir ifadeyle hakim toplumsal grupların ahlaki ve entelektüel önderliği devletin muhayyel cemaatin çıkar ve iradesinin vücut bulduğu varlık olarak resmedilmesi aracılığıyla sağlanmaktadır.

⁵ Çeviri yazara ait.

⁶ Finansallaşma kavramının popüler kullanımı dar anlamıyla sermayenin üretim faaliyetinden çekilmesi ya da üretimden kopuşa vurgu yapmakta ve bu hataya dayanan kullanımlar kavramsal muğlaklığı desteklemektedir.

Avro Bölgesi Krizi ve Mali Kural Tepkisi

Devletin finansallaşması, yasal değişiklikler ve mali reformları uluslararası uzlaşının uzantısı olarak ve/veya uluslararası finansal bütünleşme için önemli adımlar şeklinde sunarak (devletin uluslararasılaşması) ve ekonomik politika yapımını siyasal mücadeleden ayırarak ve/veya ekonomi yönetimini teknik bir mesele biçiminde göstererek (ekonomi yönetiminin siyaset dışılaştırılması) devleti finansal sektörün bekçisi konumuna indirmektedir.⁷ Aslında devlet bir “yanıltıcı müşterek çıkar” (Marks’tan aktaran Burnham 2001) adına hareket etmeye, finansal inovasyonları GSYH büyümesi emrine amade edecek düzenlemeleri yapmak için finansal piyasa temsilcileriyle çalışmaya ve kriz zamanlarında finansal sektörü kurtarmaya çağrılmaktadır.

Kredi çöküşü ve onu takip eden küresel finansal kriz GSYH büyüme oranlarında ciddi düşürlere hatta bazı ülke ekonomilerinin resesyona girmesine neden oldu. Küresel hâsıla 2009 yılında % 1,1 oranında azaldı. OECD ülkelerinde hâsıla düşüşü % 3,6 iken bu oran Avro bölgesinde % 4,3’e çıktı. Avro bölgesinde takip eden iki yıldaki zayıf toparlanma yerini 2012’de borç krizi gölgesinde tekrar resesyona bıraktı.⁸ Küresel finansal krizin Avro bölgesinde başlayan bir borç krizine dönüşmesinde iki etken birlikte rol oynadı. Birincisi oranları değişmekle birlikte birçok ülkenin mali kurtarma paketleri aracılığıyla ekonomiyi destekleme girişimlerinin, ekonomik daralma nedeniyle devlet gelirlerin de düşüş yaşandığı bir dönemde bütçe ve borç piyasası üzerinde yarattığı baskı olarak özetlenebilir. İkincisi ve daha ziyade Avrupa’nın çeperinde yer alan ülkeler için geçerli olan etkense kredi piyasasındaki daralma sonucu görece yüksek kamu borcu /GSYH oranına sahip olan ve/veya rekabet gücü sınırlı ülkelerin kamu borç çevrimi açısından sorun yaşamaya başlamalarıydı. Bu bağlama Avro bölgesi krizi küresel finansal krizin bir uzantısı olarak biçimlendi ve çevre ülkelerin temerrüt durumuna düşmesi ihtimali ile birlikte hem Avro’nun hem de Avrupa Birliği’nin geleceği üzerine tartışmaların daha da alevlenmesine vesile oldu.⁹

Overbeek’in (2012) belirttiği üzere Avro bölgesi krizinin nedenleri Avrupa ekonomilerindeki finansallaşma eğiliminde de tespit edilebilir.¹⁰ Bunun yanı sıra parasal birliğin tasarımından

⁷ Devletin uluslararasılaşması (Cox 1987; Panitch 1994) ve siyaset dışılaştırma (Burnham 1999; 2001) terimlerinin kullanılmasının literatür içindeki tartışmadan beslenen nedenleri bulunmaktadır. Kredi çöküşü ve Avro bölgesi krizinin gösterdiği üzere harcama kesintileri, kemer sıkma politikaları ve emeğin denetimi konusundaki neoliberal uluslararası uzlaşma finansal piyasaların denetlenmesi alanına ya da krizlerin etkisinin kontrol altında tutulabilmesine yönelik önlemlerin geliştirilmesine uzanmamaktadır. Bu bağlamda kamu politikası formülasyonlarında finansal piyasa süreçlerine tabiiyeti vurgulamak gerekmektedir. Aynı zamanda siyaset dışılaştırma terimi, her türlü siyasetten yalıtma girişimi siyasi mücadele konusu olduğu için bir yanlış isimlendirme niteliği taşımaktadır.

⁸ OECD istatistikleri ve büyüme oranları için bkz. <http://stats.oecd.org/>

⁹ Bu tartışma büyük oranda demokrasi kavramı üzerinden yürütülürken kriz sonrası para ve maliye politikaları ile AB bütünleşme süreci arasındaki ilişki daha ön plana yerleşti. “Demokratik açık” olarak da nitelenen yönetilenlerin taleplerinin AB karar alma süreçlerinde marjinalize edilmesi olgusunun AB projesine içkin olduğu argümanı için bk. Macartney (2013).

¹⁰ Overbeek’in (2012) finansallaşma tanımı finansın bağımsızlaşmasına atıfta bulunmaktadır. Ancak bu yaklaşım finansal alanı kendinden menkul bir güç olarak göstermeye kapı araladığı

kaynaklı problemler ve Kuzey Avrupa ülkelerindeki birikim stratejisinin daha az rekabet gücüne sahip Güney Avrupa ülkelerinin altını oyması da nedenlere eklenmelidir. Özellikle son yirmi yılda ılımlı büyüme oranları karşısında Kuzey ve Merkez Avrupa ülkelerinde gerçek ücretlerin baskılanması stratejisi uygulanmıştır. Buna karşın çeperdeki ülkeler dezavantajlı kur oranları üzerinden dahil oldukları Avro bölgesinde rekabet gücü kaybı yaşamışlardır (Lapavitsas, vd. 2010). Avro bölgesindeki düşük faiz oranları Avro bölgesinde çevredeki ülkelerin daha düşük faizlerle borç alabilmesini sağlarken Avrupa bankalarının portföylerinde bu ülkelerin kamu borç kâğıtlarının önemi de artmaya başlamıştır.

Ancak bu borç artışının kendiliğinden bir borç kriziyle sonlanmayacağını belirtmek gereklidir. Avro bölgesinde hükümetlerin toplam borcu toplam hâsılanın 2010 itibarıyla % 85'ine ulaşmış olsa da tekil olarak borç oranları yine borç krizi başlangıcına bakıldığında örneğin İspanya ve İtalya gibi ülkelerde 1990'lar seviyesinde ya da onun altındadır. Overbeek'in (2012) belirttiği gibi önceden varsayılan bir kamu borç limitinin aşılması değil kredi daralması koşullarında finansal piyasalarda giderek daha fazla risk priminin kamu borç kâğıtlarını satın alanlarca Avrupa'nın çeperindeki ülkelere talep edilmesi borç sorununu derinleştirmiştir. Avro bölgesi borç krizi sırasında çevrede yer alan ülkelerin Alman tahvilleri karşısındaki getiri farkları (*spread*) önemli artışlar kaydetmiştir. Örneğin Yunanistan'ın 5 yıl vadeli tahvilleri Almanya'nınkilerden yüzde 8 daha fazla faiz getirisi barındırmak durumundadır. Bu oran kamu borcunun ortalama vadesi 7 yılı aşan ve büyük bir sanayi üreticisi konumundaki İtalya için dahi % 4'lere fırlamıştır (Overbeek 2012, 39). Bu durumun hatırlattığı gerçek borç birikiminin kendisinin verili ve net tanımlanmış bir sınırı olmadığıdır. Ancak 1970'ler sonunda Volcker şokundakine benzer bir faiz oranı artışı (Balkan 1994) ya da borç servisi gerçekleştiren ülkenin ekonomik performansına yönelik temel bir şüphe algısı borç çevrimini daha da zorlaştırmaktadır. 1980'ler başındaki Latin Amerika borç krizinde ya da 2011 ve 2012 Yunanistan borç yapılandırılmalarında olduğu gibi verili koşullar altında bu çevrimin devam edemeyeceği de anlaşılabilir. Bu koşullar altında deyim yerindeyse hedef tahtasına yerleştirilmiş ülkelerde ve bir bütün olarak Avro bölgesinde önemli reformların beklenmesi mümkündür. Yunanistan'ın borç rakamlarının tam olarak gerçeği yansıtmadığına yönelik 2009 sonundaki açıklamalar ve bunun takip eden üç yıl boyunca birçok evreye bölünebilecek bir borç krizine dönüşmesi sürecini takiben özellikle ücretler, sosyal yardımlar, emeklilik sistemleri gibi alanlarda önemli yasal değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Troyka, Avro bölgesinde borç çevrimi sorunu yaşayan ülkelere önemli mali destekler sunmuş, bunlar karşısında kemer sıkma politikaları kamu borcu ve maliye alanında belirli yasal değişiklikler, kurallara bağlanmış bir mali yönetim anlayışı ve bankacılık sektöründe reformlar gerçekleştirilmiştir.

Bu reformların yanı sıra krize verilen tepkiler ve krizin etkisini sınırlandırmak üzere alınan önlemlerden de bahsedilebilir. Bunlar arasında örneğin AMB'nin tahvil piyasalarındaki

Bu reformların yanı sıra krize verilen tepkiler ve krizin etkisini sınırlandırmak üzere alınan önlemlerden de bahsedilebilir. Bunlar arasında örneğin AMB'nin tahvil piyasalarındaki

için sorunludur. Daha önceki tartışmada da vurgulandığı üzere finansallaşma sermayenin ulusal ve uluslararası finansal piyasalarda artan hareketliliğine ve finansal aktörlerin artan gücüne denk düşmektedir. Finansal aracılık faaliyetleriyle emekçilerin ücretlerinin bir bölümünün ya da borç kâğıtları yardımıyla bir ulus-devlet sınırları içinde üretilen değer artan bir kısmının sermayeye aktarımı bu sürecin önemli bileşenleridir.

baskıyı azaltmak üzere Yunanistan, İtalya, İspanya, Portekiz ve İrlanda gibi ülkelerin tahvillerini satın alması ve uzun vadeli yeniden finansman operasyonu başlatarak İspanya'da bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılması sürecinde ucuz krediler temin etmesi sayılabilir. Avrupa Finansal İstikrar Fonu çeşitli makroekonomik destek programlarıyla Yunanistan, Portekiz ve İrlanda'ya 192 milyar € kredi sağlamış, Avrupa İstikrar Mekanizması da 2012 sonunda İspanya'daki yeniden yapılanma süreci için 100 milyar €'ya kadar kredi vereceğini ilan etmiştir.

Ancak bu yasal değişiklikler ve krize verilen tepkilerin ne ölçüde bir politika değişikliği teşkil ettiği tartışmalıdır. Daha ziyade son onyılların neoliberal politika gündeminin uzantısı şeklinde konumlandırılacak önlemler özellikler maliye politikası alanında kamu harcamalarının azaltılması (ücretlerin dondurulması, kamu çalışanlarının sayısının azaltılması, kamu hizmetlerinin ortadan kaldırılması) ve devlet gelirlerinin artırılması (emeklilik sistemi reformları, özelleştirmeler ve vergi reformları) doğrultusunda önlemler şeklinde formüle edilmektedir. Bu genel politika hattında atılacak adımlar bir ülkeden başka bir ülkeye karşılaşılan sorunların derecesine ve ülkenin finansal piyasalarda borçlanma olanaklarına bağlı olarak değişmektedir.

Avrupa Birliği ve Avro bölgesi devletleri açısından en önemli değişiklik yenilenmiş bir mali kuralın 2013 başından itibaren uygulanmaya konmasıdır. Bu kural 2011 yılı sonunda kabul edilen Mali Pakt ve 2012 Mart'ında 25 AB üyesi ülkenin imzaladığı İstikrar, Eşgüdüm ve Yönetişim Anlaşması (Treaty on Stability, Coordination and Governance) gereğince uygulamaya konmuştur. Daha önce uygulamada olan ancak üye devletlerin kurallarına tam anlamıyla riayet etmediği İstikrar ve Büyüme Paketi'nin (Stability and Growth Pact) kurallarını pekiştirmek, detaylandırmak ve bir yapısal açık hesaplaması üzerinden kamu harcamalarındaki kesintiyi sürekli kılmak amacı taşıyan bu düzenleme büyük oranda Yunanistan korkusunun izini taşımaktadır.

Maliye politikasının geri dönüşü olarak da nitelenen bu değişim (Arestis ve Sawyer 2010) tek başına AB anlaşmalarına dayanmamaktadır. Ancak çok taraflı bir düzenleme olarak 25 devletin bir mali kurala bağlılığının tescili önemlidir.¹¹ Yeni düzenleme gereği Maastricht kriterlerinden olan GSYH'nin % 3'ü oranında açık ve % 60'ı oranında kamu borç stoku maddeleri % 0,5'lik ve yasal olarak bağlayıcı bir yapısal açık hedefiyle desteklenmektedir. Bu yapısal açığın ölçülmesi ise bir çıktı açığına (potansiyel çıktı ile var olan çıktı arasındaki fark) ve istatistiksel varsayımlara dayalı hesaplamalara dayandırılmakta, bir uluslararası anlaşmada ilk defa bu kadar esoterik bir kavram yer bulabilmektedir (Les Economistes Atterres'ten aktaran Radice 2013).

Yapısal açık hedefi dayatması kamu harcamalarının toplum taleplerinden bağımsız olarak sürekli baskı altında tutulmasını beraberinde getirecektir. Bu bağlamda Avrupa ölçeğinde

¹¹ 2012 Mart'ında anlaşma 25 ülke tarafından imzalanmış, 2013 Ocak itibarıyla 13 ülke tarafından resmen onaylanmıştır. Avro bölgesi içinde olmayan ülkeler Avro'yu para birimi olarak kabul ettiklerinde kanuni düzenleme yapacaklardır. Anlaşma metni için Avrupa Konseyi sayfasına bakılabilir. http://european-council.europa.eu/media/639235/st00tscg26_en12.pdf

Takastan Temerrüde Borç Operasyonları ve Yunanistan Örneği

sürekli bir kemer sıkma politikası yasalasmaktadır. Krizin tekrarlanmasını engellemek için parlamentoların harcama kararı alma yetkisinin sınırlanmasının gerekli olduğu argümanı kamu için iyi ve doğru olanı finansal krizlere referansla yeniden tanımlamaktadır. Avrupa ölçeğinde “neoliberalizmin radikalleşmesi” merkezdeki sermaye fraksiyonlarıyla finansallaşmayla özdeşleştirilen finansal operasyonlardan büyük getiri elde eden grupların bir amalgamı tarafından desteklenir görünmekte, kriz sürecinde emek güçlerinin daha da zayıflamasından güç almaktadır (Becker ve Jager 2012).

Yunan borç krizi 2009 sonlarında Yunan bütçesindeki açığın düşünülenden daha fazla olduğu yorumlarıyla ilk emarelerini vermeye başladı. 2010’a ilişkin kamu açığı rakamlarının revizyonu ve kredi notunun düşürülmesini daha yüksek borçlanma maliyeti izledi. Artan kırılganlık sonucunda Avrupa Finansal İstikrar Fonu’nun 440 milyar Avro’luk kurtarma paketine karşın 2010 boyunca İrlanda ve Portekiz hedef tahtasındaki yeni ülkeler haline gelmekten kurtulamadılar. Bu ülkelere borç oranları ve kredi piyasasının durumu nedeniyle daha farklı özellikler sergilemeler de kısa zaman içinde İtalya ve İspanya’da dahil olacaktı.

Yunanistan’da 2011 yazının kurtarma paketi Yunan tahvillerinin net değerinde (net present value) % 21’lik bir düşüş öngördü. AB temsilcileri, AMB, IMF ve bankaları temsilen Uluslararası Finans Kurumu (International Institute of Finance) ile Yunan hükümeti arasında devam eden görüşmeler yeni bir Brady Planı’nın tasarlanması ile sonuçlandı (Porzecanski, yayımlanacak). Yunan tahvilleri eşdeğer ya da daha düşük değerli ve uzun vadeli tahvillerle değiştirilecekti. % 21 oranındaki indirim gelecekteki ödemeler hesaba katıldığında yatırımcılar için % 50’ye varan bir kayıp anlamına geliyordu. Bu borç takasının Yunanistan’a gereken rahatlamayı sağlayacağı, tahvil piyasasındaki azalan baskı ve kazanılan süre yardımıyla gerçekleştirilecek reformların Yunan devletinin daha fazla gelir elde etmesi ve borç çevrimini sürdürebileceği bir çerçevenin oluşması ile sonuçlanacağı umuldu. Yunanistan Avro bölgesi ülkelerden alacağı borçla yeni tahvillerin teminatı için gereken AAA notuna sahip borç kağıtlarını temin edecekti. Ancak bu operasyon beklenen sonucu doğurmadı ve Yunan tahvillerinin örneğin Alman tahvilleriyle arasındaki *spread* artmaya devam etti.

Yunanistan’da kemer sıkma önlemlerini referanduma götürmekten söz ettiği için koltuğundan edilen Papandreu’nun yerine geçen Papademos ve onun birlik hükümeti artan bir borç çevrimi sorunuyla karşılaşmıştı. Bunun bir nedeni de GSYH’de beklenenden daha sert bir düşüşün gerçekleşmesi (2011’de % 7’lik küçülme) ve ekonomideki bu daralmanın borç çevrimini daha da büyük bir sorun haline getirmesiydi. 2012 başında daha sert koşullar taşıyan bir borç takası planlandı. 130 milyar €’luk bir kurtarma paketiyle birlikte planlanan bu takasta Yunan hükümetinin çıkarmış olduğu 135 çeşit borç kağıdında net değerde % 53,5 oranında bir indirim öngörülüyordu. Hesaplamalara göre bu indirimin maliyeti yatırımcılar için % 70’lik bir kayıp demektir (Güngen 2012). 199 milyar € değerindeki borç kağıtlarının takası bir temerrütle sonuçlandı. Bunun nedeni Yunan parlamentosundan geçen ve tarihte ilk defa geriye dönük bir şekilde Kolektif Eylem Maddesi (Collective Action Clause – Yunan Tahvil Yatırımcısı Eylem Kanunu no 4050) uygulama kararı

ile yatırımcıların kendi iradeleriyle katıldığı bir takas olmaktan çıkması ve zorunlu bir yapılandırma haline dönüşmesiydi. (bk. Arellano, vd. 2012; Güngen 2012). Bu sadece ilk kez geriye dönük bir kolektif eylem maddesi uygulaması olmakla kalmıyordu. Uluslararası finansal piyasalarda anlaşma hükümlerini daha sonradan tek taraflı olarak değiştirmenin bir istisnai durum olduğu ve bunun bir daha gerçekleşmeyeceğini göstermek için Yunan yetkililerin bulduğu çare yeni tahvillerin İngiliz hukukuna tabi olarak çıkartılmasıydı.¹²

Yunan borç operasyonunun bir ironisi de bu operasyon sonucu portföylerinde Yunan tahvili tutan Yunan bankaların daha da zor duruma düşmeleri ve kapitalizasyona ihtiyaç duymalarıydı. Takas sonrasında bankaları kurtarmak için gereken fonlar kamu borç oranının tekrar yükselmesini beraberinde getirmekteydi (bk. Porzecanski, yayımlanacak). Yunan borç krizi bu bağlamda her evresinde yeni ve daha derin problemlerin ortaya çıktığı, ekonomideki şiddetli daralma karşısında siyaset yapımcıların tek çözümü kamu harcamalarında daha fazla kesinti vaat ederek yeni kredi dilimlerinin serbest bırakılmasında gördüğü bir siyasal atmosferi gözler önüne serdi. Avro Bölgesi Maliye Bakanları ve IMF toplantısı ile Yunan borcunun vadesinin uzatılması kararlaştırılırken, yeni kamu borcu / GSYH hedefi 2020 için % 124 olarak belirlendi. 2012 Aralık ayındaki yeni bir operasyonda 2016'ye kadar kamu harcamalarında 18,5 milyar €'luk bir kesintinin Yunan parlamentosunda karara bağlanmasıyla elde edilen fonlar tahvil geri satın alma operasyonu için kullanıldı. Yunanistan'ın kredi notunun seçici temerrüt seviyesine indirilmesi sonrası gerçekleşen geri satın alma operasyonu ile Yunan hükümeti belirli serilerde net değerinde % 30'a varan indirimle tahvil satın alarak toplam borcunu 20 milyar € kadar indirmeyi başardı.

AB ölçeğinde yeni mali kural uygulamalarının hayata geçmesi öncesinde Yunan borç çevrimi ve alınan önlemler ekonomik performansın zayıflığı karşısında borçlanma maliyetinin bir türlü düşürülemediğini ve buna karşılık bütçede harcamaların daha fazla kesintiye uğradığını göstermektedir. Uluslararası bono ve tahvil piyasasında çok önemli bir oyuncu konumunda olmamasına karşın Yunanistan'daki borç krizinin şiddeti, bunun iç siyaset dengelerinde yarattığı değişim ve kriz boyunca devam eden büyük toplumsal gösterilerle birlikte alınan önlemlerin sertliği nedeniyle de Yunanistan örneği Avro bölgesindeki diğer ülkelerden ayrı bir konumda görünmektedir. Buna karşın krizden çıkış doğrultusunda bir politika geliştirilememesi daha genel bir çerçeveden krize karşı verilen tepkiler bağlamında Yunanistan'ı finansallaşma ve kriz sarmalındaki diğer ülkelere benzetmektedir.

Bu süreç zarfında kamu hizmetlerinin temininde ve devlet aygıtının örgütlenmesinde bir yeniden yapılanma sürecine girilmekle birlikte devletin finansallaşması olarak nitelenebilecek bir strateji gözlenmektedir. Yunanistan'da kriz boyunca iş başındaki

¹² Wautelet (2012) bunun yol açabileceği yasal sorunlara değinmekte, Yunan otoritelerinin Kolektif Eylem Maddesi'ni uygularken AB düzenlemelerinden *Rome I*'e atıfta bulunarak kamu yararını gözetmek doğrultusunda zorunlu hükümleri uygulamama kararı alınabileceğine dair istisnaya başvurduklarını aktarmaktadır.

hükümetlerin kurtarma paketleri ve kredi dilimleri karşılığında kamu sektörünü dönüştürme girişimleri bir yandan uluslararası uzlaşının gereği olarak sunulmakta öte yandan kurallara bağlanan mali yönetim anlayışı ile harcama önceliklerinin ve kesinti kararlarının halk tarafından denetlenmesi ve değiştirilmesinin önü tıkanmaktadır. Bu dönüşüm birçok koldan yürümekte; uluslararası anlaşmalar, parlamentoda alınan kararlar ve teknokratik önlemlerle sürmektedir. Kamu borcunun çevrilebilirliğinin sağlanması ve kredi piyasasının işler kılınması amacıyla politika formülasyonu peşindeki devlet yöneticileri, kamusal çıkarı finansal sektörün işleyişiyle özdeşleştirmekte ve birçok politika alanında finansal sektörün ve ulusal ve uluslararası finansal piyasa oyuncularının beklentileri dikkate alınmaktadır. Deyim yerindeyse devletin finansallaşması sürecinde finansal piyasa oyuncusu yurttaş, portföy yöneticisi siyasal temsilci gibi kabul görmekte, yasama organı da oto-pilota bağlanmış bir onay mercii haline gelmektedir. Bu süreç zarfında Yunanistan örneği aynı zamanda kamu politikaları alanında temel değişikliklerden ziyade “idare-i maslahat” pratiğinin görülebileceğini, zira neoliberal kavram seti ile düşünen politika yapımcıların ve finansal piyasaya tabiiyeti bir amentü olarak bellemiş devlet yöneticilerinin başka bir alternatif düşünemeyeceklerini anlatmaktadır.

Yunanistan örneğinin olumsuz atıflarla kullanılması, AB ölçeğinde bir mali konsolidasyon hedefinin giderek kabul görmesi ve İstikrar, Eşgüdüm ve Yönetişim Anlaşması ile sonuçlanması aynı zamanda sınıfsal bir stratejinin ifadesidir. Radice'nin (2011; 2013) belirttiği üzere yapısal bütçe açığı hedefleri Avrupa ölçeğinde uygulanmakta olan kemer sıkma politikalarının yasalaştırılması anlamına gelmektedir. Ancak bunun da ötesinde finansal sektörün kurtarılması için uygulanan Keynesyen tarzda açık vererek harcama yapılmasının, ulusal ölçekte daha yüksek ücret ve daha fazla kamu harcaması talebine dönüşmesini engelleme girişimidir. Bizzat devlet aygıtı ve devletin dönüşümünün yaydığı beklenti, baskı araçlarının etkin kullanımıyla birlikte halk egemenliğinin sınıfsal temellerde yeniden tanımlanması girişimlerini zayıflatmakta, başka bir ifadeyle sınıf siyasetinin galebe çalmasını önünde engel teşkil etmektedir.

Sonuç Yerine

Avro Bölgesi krizi ve AB ölçeğinde krize verilen tepkiler, mali konsolidasyon hedefinin ön plana çıkarılması ve yapısal açık hesaplamasının uluslararası bir anlaşma ile teyidinde görülebileceği üzere krizin emek aleyhine çözülmesi doğrultusunda önemli adımlar olarak anlaşılmalıdır. Ancak olumsuz referans noktası olarak alınan ve aynı zamanda kemer sıkma politikalarının son versiyonun laboratuvarı olarak algılanan Yunanistan'da kamu harcamalarının sürekli kısılması zaten olumsuz ekonomik beklentileri daha da kötüleştirmiş ve borç çevrimini imkansız hale getirmiştir. Buna karşın takas ve temerrütlerle birlikte Yunanistan uzun yıllar sürecek bir neoliberal darboğaza zorlanmıştır. Kamusal yararın finansal piyasalara tabiiyetten geçtiği yönünde bir inancın yaygınlaşması ve kabulünü besleyen kapitalist devlet ve bu inanç doğrultusunda uluslararası aktörlerin yardımıyla devletin yeniden yapılandırılması kritik önem taşımaktadır. Yeniden yapılandırma tam da bu nedenle finansal piyasaların denetlenmesi alanına uzanmamaktadır. Borcun ödenmesi gerektiği yönlü argümanlar ve herhangi bir indirimin ancak borç çevriminin sürdürülebilirliğinin sağlanması bağlamında gündeme gelebildiği 2011-2012 Yunan borç operasyonlarında görülmüştür. Bu borç operasyonları ise Avro bölgesi çapında

“neoliberalizmin radikalleşmesi” için gerekçeler oluşturmuştur.

Devletin finansallaşması bir kavram olarak finansallaşma tartışmasına devletin dâhil edilmesini ve devlet müdahalesinin bu bağlamda yeni bir gözle incelenmesini sağlayabilecektir. Bir süreç ve eğilim olarak, devletin finansallaşması temelde kamusal çıkarın finansal piyasaların çıkarıyla özdeşleştirilmesini işaret etmektedir. Bu eğilim, kısaca tekrarlayacak olursak, üç unsur üzerine inşa edilmektedir: Birinci unsur devletin parasal disiplini içselleştirecek şekilde yeniden yapılandırılması, devlet aygıtındaki kurumların bu amaç doğrultusunda performanslarının ölçülmesi ve kurumlar arası ilişkilerin finansal piyasalara tabiiyet doğrultusunda değiştirilmesidir. İkincisi finansal derinleşmeyi ya da finansallaşmayı destekleyecek yasal değişiklikler gerçekleştirilmesi ve finansallaşmış birikimi teşvik için ve/veya buradan kaynaklanan sorunlarla yine finansal mekanizmalara dayanarak baş etmeye yarayan düzenlemelerin vuku bulmasıdır. Üçüncüsü ise finansal sektörün kayıplarının her koşulda toplumsallaştırılması ve aynı zamanda finansal işlemlere dair hâkim algıya zarar gelmesini engellemektir.

Bu kuramsal tespitler ve eleştirel tartışma, ülke örnekleriyle ve devlet-piyasa ilişkilerinin belirli zamanlardaki konfigürasyonunun açıklanmasıyla birlikte ele alınmalıdır. Finansallaşma nasıl üretken alandaki gelişmelere ve rekabetin dayatmalarına karşı bir “kayıtsızlık desisesi” yaratıyorsa devletin finansallaşması da temel hak ve özgürlükler, bireylerin temel ihtiyaçlarının karşılanması benzeri konularda devlet katındaki kayıtsızlıkları pekiştirme tehdidi taşımaktadır. Bu bağlamda politika yapım sürecinde finansal piyasalara bu kadar bel bağlanması sorunların ancak finansal piyasalara muştü teşkil edecek şekilde ve emek aleyhine çözülmesi anlamına gelecektir. Neoliberalizmin kamusalığa, ortak çıkarlar algısına ve sınıf temelli bir siyasete karşı sürdürdüğü saldırının büdüdüğü bir biçim olarak devletin finansallaşması çalışan sınıfların soyut kavramların ötesinde alternatif eylemliliklere ihtiyaç duyduğu gerçeğini bir kez daha vurgulamaktadır.

Kaynakça

- Arellano, Cristina, Juan Carlos Conesa ve Timothy J. Kehoe. 2012. Chronic sovereign debt crises in Eurozone”, *Federal Reserve Bank of Minneapolis Economic Policy Paper*, Mayıs 2012, 12-4.
- Arestis, Phillip ve Malcolm Sawyer. 2010. The return of fiscal policy”, *Journal of Post-Keynesian Economics*, 32(3), 327-346.
- Balkan, Neşecan. 1994. *Kapitalizm ve Borç Krizi*, İstanbul: Bağlam.
- Becker, J., Johannes Jager, Bernhard Leubolt ve Rudy Weissenbacher. 2010. Peripheral financialisation and vulnerability to crisis: A regulationist perspective, *Competition and Change*, 14 (3-4), 225-247.
- Becker, J. ve Johannes Jager. 2012. Integration in crisis: A regulationist perspective on the interaction of European varieties of capitalism, *Competition and Change*, 16(3), 169-187.
- Burnham, Peter. 1999. The politics of economic management in the 1990s, *New Political Economy*, 4 (1), 37-53.
- Burnham, Peter. 2001. New labour and the politics of depoliticisation. *British Journal of Politics and International Relations*, 3 (2), 127-149.

- Cox, Robert. 1987. *Production, Power and World Order: Social Forces in the Making of History*, New York: Columbia University.
- Epstein, Gerald. 2005. Introduction: Financialization and the World economy, *Financialization and the World Economy* içinde, der. Gerald Epstein, 3-17, Cheltenham: Edward Elgar.
- Foster, John Bellamy ve Hannah Holleman. 2010. The financial power elite, *Monthly Review*, 62 (1), <http://monthlyreview.org/2010/05/01/the-financial-power-elite>
- Güngen, Ali Rıza. 2010. Finansallaşma: Sorunlu bir kavram ve verimli bir araştırma gündemi, *Praksis*, 22, 85-108.
- Güngen, Ali Rıza. 2012. Yunan borç takası utangaç temerrüde dönüştü, www.sendika.org, 19 Mart, 2012, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=43747
- Lapavistas, Costas, Annina Kaltenbrunner, Duncan Lindo, Jo Michell, Juan Pablo Paineira, Eugenia Pires, Jeff Powell, Alexis Stenfors ve Nuna Teles. 2010. Eurozone crisis: Beggar thyself and beggar thy neighbour, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 12(4), 321-373.
- Macartney, Huw. 2013. The paradox of integration: European democracy and debt crisis, *Cambridge Review of International Affairs*, (post-peer review non-publisher's document) <https://www.escholar.manchester.ac.uk/api/datastream?publicationPid=uk-ac-man-scw:178694&datastreamId=POST-PEER-REVIEW-NON-PUBLISHERS.PDF>
- Overbeek, Henk. 2012. Sovereign debt crisis in Euroland: root causes and implications for European integration, *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs*, 47(1), 30-48.
- Panitch, Leo. 1994. Globalisation and the state. *Socialist Register*, 60-94.
- Porzecanski, Arturo C. Yayınlanacak. Behind the Greek default and restructuring of 2012, *Sovereign Debt and Debt Restructuring* içinde, der. Eugenio A. Bruno, London: Globe Business.
- Radice, Hugo. 2011. Cutting government deficits: Economic science or class war? *Capital and Class*, 35 (1), 125-137.
- Radice, Hugo. 2013. Enforcing austerity in Europe: The structural deficit as a policy target, *FESSUD Seminar*, Leeds University Business School, 22 Ocak, Leeds.
- Saad-Filho, Alfredo. 2009. Neoliberalim in crisis: A Marxist analysis, *Marxism* 21, 7 (1), 247-269.
- Sotiris, Panagiotis. 2011. Yunanistan: Halk ve Halk Egemenliği Kavramlarını Yeniden Düşünmek, 8. *Historical Materialism Konferansı Spaces of Capital, Moments of Struggle*, SOAS, 10-13 Kasım, Londra (Türkçesi için <http://www.sendika.org/2011/11/yunanistan-halk-ve-halk-egemenligi-kavramlarini-yeniden-dusunmek-panagiotis-sotiris/>)
- Türel, Oktar. 2009. Türkiye ekonomisinin yeniden yapılanma sürecinde bankacılığın yeniden düzenlenmesi, 1980-2007, *Alpaslan Işıklı'ya Armağan* içinde, der. Hasan Tahsin Benli, Yıldırım Koç ve Serdar Şahinkaya, 131-168, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı.
- Wautelet, Patrick. 2012. When Rome meets Greece: Could Rome I help the Greek debt restructuring?, www.conflictoflaws.net, 21 Mayıs, <http://conflictoflaws.net/2012/when-rome-meets-greece-could-rome-i-help-the-greek-debt-restructuring/>
- Wigan, Duncan. 2009. Financialisation and derivatives: Constructing an artifice of indifference, *Competition and Change*, 13 (2), 157-172.

Abstract

Financialisation of the State: Eurozone Crisis and the Case of Greece

Financialisation of the state; based on legal changes, fiscal reforms presented as the extension of international consensus and steps to be taken for international financial integration, and the isolation of economic policy making from political struggle, is the transformation of the state into the watchman of the financial sector. The socialisation of the losses of the financial sector and legal reforms in line with the rule-based fiscal governance approach amidst the debt crisis in Greece and the Eurozone implies that such a strategy is at work on European scale in the aftermath of the credit crunch. Analysis of debt restructurings at Greece suggests that the transformation of the state in these terms, state intervention and new public policies may not result in the resolution of the crisis. Financialisation of the state weakens the search for alternatives and class-based politics while at the same time provides support for the radicalization of neoliberalism.

Keywords

Financialisation, State, Eurozone Crisis, Public Debt

Impacts of the Crises on Fiscal Policies in Turkey: A Comparison between 2001 Crisis and 2007-2009 Global Crisis*

Aysel Arikboğa

Istanbul University, Faculty of Economics Department of Public Finance

Abstract

There has been a striking change in Turkey's fiscal policy particularly since the 1990s. Since this time, rules-based fiscal policies have become the prevalent policy practice. While the use of discretionary policies during the 2007-2009 crisis constituted a major exception to the predominant rules-based fiscal policy paradigm, focus is once again on fiscal discipline and observing fiscal rules, especially after the transformation of the private sector's debt crisis into the fiscal crisis of the state. This paper analyzes the impact of economic crises on fiscal policies in Turkey. Within this context, the focus is on analyzing the 2001 crisis and the 2007-2009 global crisis, and the respective effects of each on fiscal policy practices in Turkey. The paper finds that fiscal policies were designed in favor of the accumulation process both prior to and during the crises. It is asserted that fiscal policies were designed in favor of the accumulation process both prior to and during the crises.

Keywords

Crisis, fiscal discipline, fiscal policy, Turkey.

* This article is a revised version of the paper presented at the Joint International Conference of Association Française d'Economie Politique (AFEP), Association for Heterodox Economics (AHE), and International Initiative for Promoting Political Economy (IIPPE) in Paris, 5-7 July 2012.

Introduction

Neoliberal restructuring of the economic role of the state particularly for the last three decades have had significant effects on fiscal policies around the world. These effects have been concentrated on increasing efforts towards fiscal discipline with a special emphasis on rules based fiscal policies. Throughout this transformation process, discretionary fiscal policies have been held responsible for the exorbitant budget deficits and public debts, and depending on this perception rules based fiscal policies become a widespread practice with the assertion that the sustainability of public finances could only be attained via these policies.

Subordination of discretionary fiscal policies in favor of rules based fiscal policies is remarkable particularly since the 1990s. The crisis of 2007-2009 and its subsequent effects on fiscal balances have been one of the major exceptions to this predominant paradigm. Stimulus programs that the states implemented along with the decline of tax revenues resulted in huge budget deficits and public debts. However, fiscal discipline and fiscal rules have been advocated once again as a prevalent policy option while ignoring the fact that the enormous rise in public debts has been an outcome of the transformation of private sector's debt crisis into the fiscal crisis of the state.¹

The aim of this paper is to evaluate the reflections of crises on fiscal policies in Turkey. For this purpose, two episodes of crises -2001 crisis and 2007-2009 global crisis- and their respective effects in terms of fiscal policy practices will be on focus. There is a major difference between these crises; the former represents one of the most severe financial crises of Turkey, while the latter originated from the developed world but has contagion effects on the developing economies including Turkey as well. Meanwhile, these two periods have some policy measures in common that depend on fiscal discipline, sustainability of public finances, and fiscal rules.

Alteration in Fiscal Policies: A General Overview

By the early 1970s, world economy has evolved into a new phase in which the way to development is perceived as strict commitment to liberalization of commodity and capital markets in order to achieve "efficiency" objectives. Since then, two main phenomena have emerged -with serious implications on fiscal policies- that were closely related with each other as they have been actually affected and determined by the basic needs of financialised capitalism. The first one is related to the scope of economic role of the state and consequent major "global" policy shift from demand creation to demand management policies. The second one is the steadily accumulation of the debt stock that evolved into an international "debt crisis" by the early 1980s. The evidence show that burden of the debt fell on labor either in the form of decreased social expenditures or increased taxes since capital could easily flee to "more friendly" regions (Altwater 1997, 66).² Therefore, toget-

¹ According to O'Connor (1973, 9) as a result of socialization of costs of the accumulation process there appears fiscal crisis of the state via the "structural gap" between public expenditures and revenues.

² For a detailed analysis regarding the burden distribution among labor and capital following a financial crisis please see Diwan (2001). See also Cornia (1999, 14), Tobin (2000, 1101), The World Bank (1995, 62-63).

her with the threat of unemployment and capital's increased capability of tax avoidance via accelerated mobility, the burden is put mainly on labor.

Deteriorating conditions for labor in terms of decreasing wage shares and increasing employment insecurity; restructuring of the economic role of state including particularly privatization and deregulation practices; and widespread view that the monetary policy should be directed towards the goal of price stability via inflation targeting were the main pillars of the transformation process within the general framework of neoliberal economic policies (Stockhammer 2007, 5-6).

Throughout this process, fiscal policy tools of demand creation that gave rise to public expenditures -which were to be financed particularly via tax revenues- have been subject to objections as the major contributing factor to the unsustainability of public finances. Furthermore all the macroeconomic policy instruments have been seriously constrained by the capital flight issue since then. It has been claimed by the advocates that the practices related to increments in tax rates specifically on capital gains or the increments in real wages would create distortions and lead to "inefficient use of factors of production". In fact, it was the pervasive recession of capitalism since the 1970s that necessitated restructuring of the economic role of state.

Concomitantly some new terms were introduced in the mainstream jargon. A significant one of these was the "market-friendly approach", by which the regulatory power of the state is underlined in order to avoid breakdowns and attain efficiency in the markets. The World Bank's 1991 World Development Report emphasized on "market-friendly approach" (The World Bank 1991); the attitude that has been displayed via this report could be viewed as the anchors of financial liberalization efforts in the 1990s and provide significant insights on the redesigned role of the state in the neoliberal era.³

As a matter of fact, state has always been an indispensable element in the economy albeit all the advocations concerning shrinking economic role of state. This appears either in the form of demand creation policies and/or building of the infrastructure that private capital utilize for its investments -thus, creating positive externality (Adelman and Yeldan 2000, 96-97) on behalf of it- or by the provision of regulatory framework for the operations of private capital. In other words, role of the state has been continuously restructured in harmony with the basic needs of capital accumulation process in either case.

The aforementioned policy change has been also reflected in fiscal policies. Accordingly, subordination of discretionary fiscal policies in favor of rules based fiscal policies is remarkable.⁴ Discretionary fiscal policies have been criticized by the mainstream approach for being the cause of high levels of budget deficits and unsustainable public debts.⁵

Dominance of neoliberal economic policies since the 1980s and practices of rules based

³ For a critical assessment of the "market-friendly approach" please see Singh (1994).

⁴ It is important to note that the alteration in economic policies is striking for both monetary and fiscal policies particularly via the practices of inflation targeting and fiscal rules respectively.

⁵ Please see Kopits (2001), Kopits and Symansky (1998), Kydland and Prescott (1977), Taylor (1993, 2000).

Rationalization of Fiscal Discipline: Unsustainable Public Debts and Fiscal Crisis in Turkey

fiscal policies are closely related to each other. Financialisation of the capital accumulation process⁶ has been one of the determining factors regarding the alteration in fiscal policies. Neither a conceptual discussion nor indicators of financialisation will be presented in this paper as there is considerably wide literature on the issue.⁷ Rather, possible effects of the financialisation process on fiscal policy design will be our main concern. In this regard, two stages can be distinguished. In the first stage, capital account liberalization and deregulation practices have paved the way for a favorable environment for financialisation which had its effects on potential government revenues and in the second stage as the financial instability and the crises unfolded public expenditures were increased while the loss in tax revenues due to the recession had serious and divergent effects on fiscal policies. In the first stage capital has been supported indirectly via increasing opportunities for tax avoidance throughout the liberalization and deregulation practices while in the second stage capital has been supported directly via austerity policies throughout the socialization of costs of the crises (Arikboğa 2012). We will further explore this second stage with respect to the experience of Turkey for the last two crises episodes in the following sections.

Neoliberal transformation in economic policies particularly since the 1980s had its reflections on fiscal policies via the widespread discourse of fiscal discipline and practices of fiscal rules. Fiscal rules were generally advocated within the “goals” of; sustainability of public finances, attainment of fiscal discipline, fiscal responsibility, and transparency. (Arikboğa 2011, 14-15). However, the emergence and the prevalence of practices of fiscal rules cannot be explained by just fiscal responsibility, transparency or accountability issues. These practices cannot also be explained simply by the targets of reducing high levels of budget deficits and/or public debts without elucidating the causes behind the rise in public debts that are essentially an outcome not a cause -regarding both of the cases concerned in this paper. One of the striking features of the crisis periods with respect to fiscal policies is the concentrated efforts towards discretionary practices being followed by stricter measures in the form of austerity policies.

Rules based fiscal policies are actually rather new practices that became prevalent particularly since the second half of the 1990s. Various rule like practices have been implemented in Turkey since then; the attainment of primary surplus⁸ and the regulations that enable restrictions on debt stock were major examples of these types of practices. Amendments made on the Central Bank Law, restrictions on both to domestic debt and to debts of municipalities were among these regulations (Arikboğa 2011, 17). The attainment of primary surplus in compliance with the Stand-by Agreements with International Monetary Fund

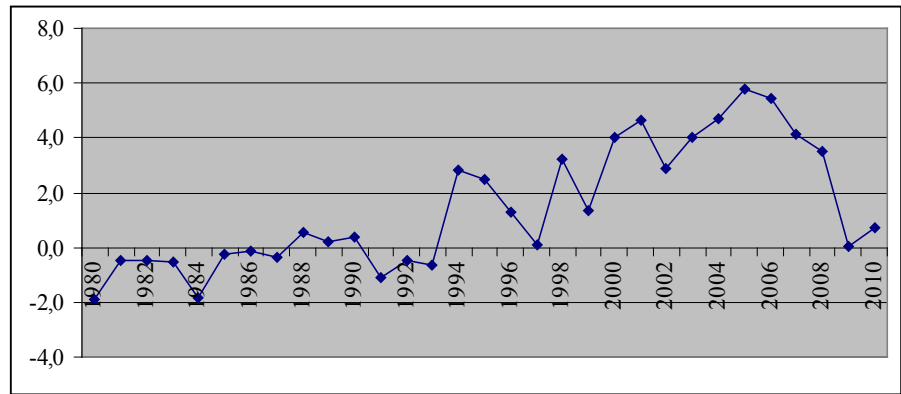
⁶ Please see Sweezy (1997).

⁷ See for example Krippner (2005), Lapavitsas (2009a, 2009b, 2010), Stockhammer (2010).

⁸ The goal of attaining primary surplus is often referred to as a fiscal rule. However, according to Kopits and Symansky, target for a primary surplus cannot be regarded as a fiscal rule if it is being implemented for a predetermined period of time and in the context of a “fiscal adjustment program”. Accordingly, one of the prominent features of fiscal rules is the persistence of the constraints applied on fiscal policy tools (Kopits and Symansky 1998, 2).

had been a prolonged practice of the governments (see Graphic 1). Also a fiscal rule was announced to be implemented by 2011⁹; however the practice was postponed for an indefinite period of time.

Graphic 1. Primary Consolidated Budget Balance as Percentage of GDP (1980-2010)

(*) Central Government Budget after 2006.

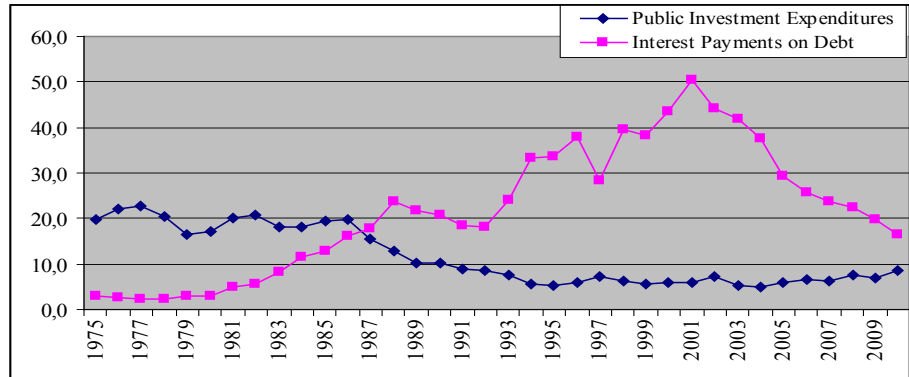
Source: Republic of Turkey Ministry of Development, Economic and Social Indicators.

Public debts -particularly domestic debt¹⁰- reached to unsustainable levels during the 1990s. High levels of debt stock and resulting interest burden along with the target of obtaining primary surplus -as the most influential practice among other rule like practices- had significant effects on real public expenditures. (Arikboğa 2011, 17). Realization of primary surplus from 1998 to 2008 -the year when the devastating impacts of the recent crisis unfolded in Turkey - had critical outcomes; the burden on society as a result of cuts in real public expenditures particularly the repression of public investment expenditures was remarkable in this sense. Along this period, the ratio of interest payments to consolidated budget expenditures decreased with the exception of enormous level that was reached in 2001. However public investment expenditures have continued to be at dramatically low levels (see Graphic 2) which implies that goal of maintaining primary surplus has put a major constraint on public investment expenditures.

⁹ A deficit rule was announced to be implemented in 2011 by the Medium Term Program of 2010-2012 (Orta Vadeli Program 2010-2012). Therefore Turkey was at the outset of a general tendency towards the implementation of a fiscal rule concurrently with the effects of the global crisis on the economy.

¹⁰ It has been argued by Gungen (2010) that domestic debt instruments served to the development of financialisation process in Turkey.

Graphic 2. Percentage Share of Public Investment Expenditures and Interest Payments in the Consolidated Budget (1975-2010)

(*) Central Government Budget after 2006.

Source: Author's calculations from Republic of Turkey Ministry of Development, Economic and Social Indicators.

The goal of attaining primary surplus along with inflation targeting has been referred to as “twin targeting” (Yeldan 2011, 131).¹¹ Targeted inflation also signifies the upper limit of wage increases; the close relationship between inflation targeting practices and repressed real wages is striking following the 2001 crisis in Turkey (Yeldan 2011, 134-135). However extensive focus on the technical aspects of these policies have paved the way for concealing the repressive impacts of inflation targeting on wage income and realization of primary surplus on public sector wages, public investment and social expenditures.¹²

The severity and the frequency of crises have increased considerably after the financial liberalization process in Turkey. There are various studies on these crises and their impacts on the economy. Regarding our topic, these studies vary between the causes behind and the evaluation of the policies implemented in each of these crisis episodes.¹³

Turkey was implementing an anti-inflationary program with a crawling peg under the supervision of International Monetary Fund at the onset of the 2001 crisis; which was one of the most severe financial crises following the capital account liberalization in 1989. The crisis emerged after November 2000 crisis and unfolded major fiscal imbalances that were eventually argued to rationalize some strict measures to be implemented and hence cont-

¹¹ See also Telli, et al. (2009, 203).

¹² See International Monetary Fund (2001, 18-19).

¹³ See for example Akyüz and Boratav (2005), Boratav (2001), Dufour and Orhangazi (2009) regarding 2001 crisis; Oğuz (2011), Öniş and Güven (2011), Taymaz (2010), Yeldan (2010) regarding the recent crisis and Rodrik (2009) regarding the recent crisis with a comparison of 1994 and 2001 crises.

2001 Crisis and Fiscal Policies Implemented in Turkey

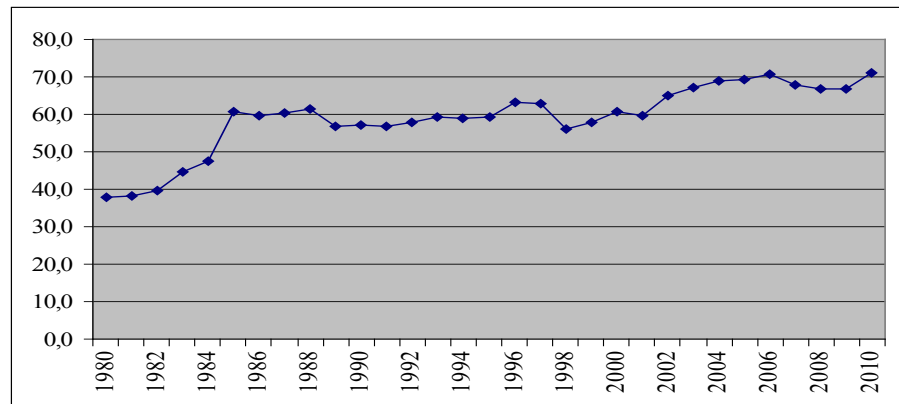
reaction on the government expenditures in order to secure sustainability of public debts. Most likely to other crises of capitalism this was also an opportunity for the restructuring of capital at the expense of labor¹⁴; and real wages decreased rapidly after the crisis.

Fiscal policies implemented following the 2001 crisis focused on privatization, composition of tax revenues, and wage policies in the public sector. The remarkable policies of the period can be summarized as follows (Dufour and Orhangazi 2009, 102; 120):

- an increased focus and effort towards privatization,
- rising ratio of indirect taxes to direct taxes,
- the role of the Central Bank being restricted with the aim of sustaining price level stability,
- increasing flexibility in labor markets.

Ratio of indirect taxes to direct taxes is steadily rising in Turkey; which is an indicator of the tax system's regressive feature (Dufour and Orhangazi 2009, 115-119; Öniş and Güven 2011, 600). Graphic 3 reveals the rising and already very high share of indirect taxes in total tax revenues. The imposition of the Value Added Tax has initiated and accelerated this trend by 1985.

Graphic 3: Indirect Taxes as Percentage of Total Tax Revenues (1980-2010)

(*) Ratio for the year 2010 is provisional.

Source: Republic of Turkey Ministry of Development, Economic and Social Indicators.

The aforementioned policies can be compared to the austerity policies implemented during 2007-2009 crisis in Europe particularly with respect to the effects of the crisis on labor.

¹⁴ See Dufour and Orhangazi (2009) for an evaluation of the impacts of 2001 financial crisis in Turkey with respect to capital and labor.

Freezing of and cuts in wages in the public sector, gradual reduction of public sector employment, deterioration of social benefits and pensions, rise of indirect taxes and privatization of key sectors (Lapavitsas, et al. 2010, 41) in peripheral Europe were striking with respect to their similarities to austerity policies implemented after 2001 crisis in Turkey.

It is also important to note which actions were not taken alongside the policies implemented during the crisis. In this sense no attempt was initiated for controlling capital outflows; rather, privatization of strategic industries such as telecommunication was on the agenda, tight fiscal policies were pursued, engagements for the take over of insolvent banks, and also provision of state guarantee to the foreign creditors were striking elements of the crisis measures. (Dufour and Orhangazi 2009, 105; see also Akyüz and Boratav 2005, 271; 284). By the end of April 2001, total public debt stemming from state-owned banks and take over of private banks amounted to 24 % of GNP (International Monetary Fund 2001, 10).

Transition to the Strong Economy Program which has been evaluated to be a rescue program for financial capital in order to overcome the crisis (Bağımsız Sosyal Bilimciler 2001, 1) was announced by May 2001. In this process the causes of the increasing frequency of crises since the 1990s were attributed to unsustainable level of domestic debt and structural problems of the financial system with a special focus on public banks. (Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı 2001).

Another significant practice was the debt swap in June 2001 that helped for a reduction in open positions of the banking sector (Bağımsız Sosyal Bilimciler 2001, 16-17), the amount that was subject to debt swap was 7 billion USD and risks arising from open positions of the banking sector were undertaken by the Treasury; hence debt swap has been evaluated to be a rescue operation (Güngen 2010, 14-15) therefore an instrument for socializing costs of the crisis.

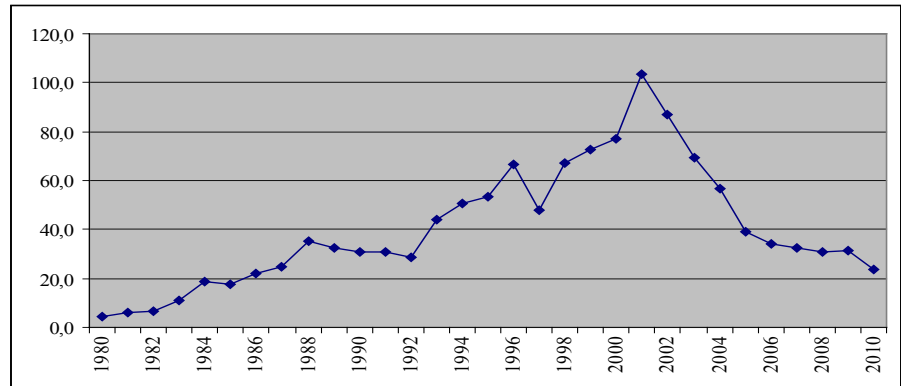
Dufour and Orhangazi (2009, 106) point out to bank bailouts as the major contributing factor for the rise in public external debt in the wake of the crisis.¹⁵ High indebtedness of the country resulted in the “requirement” of combined efforts for the maintenance of primary surplus in order to gain credibility under the stabilization programs. Just after this enormous rise in public debts and consequent rise in debt service a rule like practice -namely primary budget surplus- was strictly enforced.

Graphic 4 depicts the devastating effects of 2001 crisis on public finances in Turkey. Accordingly, ratio of interest payments to total tax revenues of the government exceeded 100 % in 2001. This year was also a peak point after which the ratio of interest payments to tax revenues started to decline rapidly. Despite the substantial decrease in the ratio of interest payments on debt to tax revenues, still 23 % of the total tax revenue was disposed of by

¹⁵ In the European experience during 2007-2009 crisis initial attempts of intervention were state guarantee for bank deposits which were followed by direct support to banks (Becker and Jäger 2010, 16-17); these responses are striking with respect to their similarities to practices in Turkey in the wake of 2001 crisis.

interest payments in 2010. For a comparison with peripheral Europe; the ratio of interest payments to total tax revenues was 27 % for Greece, 10 % for Ireland, 13 % for Portugal and 16 % for Spain in 2009.¹⁶

Graphic 4: Interest Payments as Percentage of Tax Revenues (1980-2010)

(*) Central Government Budget after 2006.

(**) Ratio for the year 2010 is provisional.

Source: Republic of Turkey Ministry of Development, Economic and Social Indicators.

Reflections of 2007-2009 Crisis of Financialised Capitalism and Fiscal Policies Implemented in Turkey

Although the recent crisis originally emerged in the U.S. sub-prime markets it had devastating effects on the European economies particularly on the peripheral Europe by 2008. The major problem addressed for the European countries was the sovereign debt crisis. In fact the rapid increase in public debts was only an outcome of the crisis. However, once again, rather than focusing on the close relation between the crises emerging throughout the financialisation process and the rise in public debts, the concerns have been directed to how fiscal discipline could be entrenched via the implementation of fiscal rules. Public expenditures have risen to significant levels as a result of large transfer of resources to financial sector and stimulus programs. Within that period, fiscal rules which were determined by the Stability and Growth Pact were suspended initially; however, stricter rules were proposed immediately after the transformation of private sector's crisis into a fiscal crisis.

Turkey has been affected from the recent extensive crisis of financialised capitalism by the end of 2008 when the economy could not yet recovered from the 2001 crisis regarding socio-economic conditions¹⁷; although realization of high growth rates during the mid-2000s have generalized the facade that Turkey was one of the best performers among the so-called emerging markets.

¹⁶ Author's calculations from The World Bank, World Development Indicators Database.

¹⁷ The most devastating impacts of 2001 crisis have been observed in the labor markets; high unemployment ratios with a concomitant rise in informal employment were significant outcomes of the crisis.

The main difference of the recent crisis from the previous ones following the capital account liberalization was that it did not originate as a result of internal imbalances of Turkey; yet sustained structural imbalances -particularly the reliance on short-term capital inflows and current account deficit as the price of the sustainability of relatively high growth rates- contributed to the severity of the crisis.

External trade with Europe constitutes a significant part of Turkey's export volume¹⁸; according to the data provided in Turkey's Statistical Yearbook 2011 (Turkish Statistical Institute 2012, 273) exports to the EU countries was 56,3 % in 2007, 48,0 % in 2008, 46,0 % in 2009, 46,3 % in 2010. Therefore it was already expected by the critical analysts that recent crisis affecting EU countries will have direct effects on Turkey as well. Relevantly, unlike most of the crisis affected economies, Turkey has been influenced via the real sectors in the first place. The impact of the crisis in Turkey is acknowledged to be "on the real economy: production and output, exports, and jobs" (The World Bank 2010, 54). The crisis has also affected public finances particularly via reduced tax revenues as a result of decreasing imports and stimulus packages that have been introduced throughout the late 2008 and 2009 (Bağımsız Sosyal Bilimciler 2011, 128-134).

Policies implemented in Turkey between the late 2008 and 2009 have been classified by Öniş and Güven (2011, 595) as measures on liquidity supports, banking regulation, demand stimulus, industrial supports and employment. Accordingly, with the Asset Peace Law tax amnesties for undeclared assets were insured; tax reductions were introduced; small and medium-sized enterprises were supported; an investment subsidy program was introduced with corporate tax reductions, social security premium reductions, and interest subsidies; various employment measures were taken such as extension of present subsidies for female and youth employment, new scheme for temporary public employment, public internship, and vocational training (Öniş and Güven 2011, 595).

Regarding the distributional impacts of these measures; the most important ones can be associated with industrial supports and employment measures. Accordingly, social security contributions for the young and the female workers were reduced in May 2008; employer's contribution to the social security premiums decreased by 5 % in October 2008 and undertaken by the Treasury; short-term work allowance¹⁹ was increased by 50 %, and the utilization period was increased from 3 months to 6 months in February 2009²⁰; employer's contribution to the social security premiums for any additional employment

¹⁸ Although Turkey has been expanding exports to countries particularly in Asia, North Africa and the Middle East; Öniş and Güven (2011, 595) cites a report which points out that this new trend could not compensate export losses of the country stemming from the crisis in EU.

¹⁹ Regulation regarding short-term work allowance is based on the Labor Law of 2003 and provides a significant opportunity for capital to transfer the labor costs to the public sector during crises periods (Oğuz 2011, 10).

²⁰ An interesting point to note is the perception of short-term work allowance as "transfers to the households" in an OECD document (see Organisation for Economic Co-Operation and Development 2009, 37), another example is related to the reductions in employer's contribution to social security premiums by 5 % that is being presented in the context of "contributions for public pensions, unemployment, healthcare, invalidity..." (Organisation for Economic Co-Operation and Development 2009, 37); rather than being classified as a contribution to the capital these measures are presented to be social contributions.

after April 2009 would be undertaken by the Unemployment Insurance Fund; export oriented small and medium sized enterprises could utilize from the government credit supply with no interest and with longer repayment period; excise taxes in automotive, electronics sector were reduced for a predetermined period of time, until 30 September 2009 (Yeldan 2010, 20-22).

Despite relatively high share of stimulus measures as percentage of GDP²¹, employment generation has been calculated to be very low with respect to the OECD data and persistency of unemployment since 2001 crisis throughout the decade has generated a dualistic economic structure in Turkey (Yeldan 2010, 9-11). High level of unemployment was also emphasized by Rodrik (2009) along with the possible implications of a more appreciated currency -when compared to 1994 and 2001 crises. Increasing the flexibility of labor markets via flexicurity policies which has been emphasized in the Medium Term Program of 2010-2012²² was another significant distributional outcome of the crisis. Meanwhile it is noteworthy that Euro Plus Pact's objective of fostering employment was targeted to be achieved via flexicurity policies.²³

In a similar way to the disappointment of the stimulus measures in generating employment, excise tax reduction in automotive sector has been criticized with respect to its limited success in increasing production while bringing out substantial revenue losses as a result of the tax reduction (Taymaz 2010). This practice has been also criticized for being an instrument of stock reduction in the sector, rather than increasing production and therefore employment levels.

Although evolving distress of the financialised capitalism has been signaling its incidence since 2007, its severity could only be perceived by the end of 2008 when the crisis exploded. The recent crisis was defined as a sub-prime crisis and Turkey was praised for especially banking sector reforms²⁴ that took place at the beginning of the decade and government announced initially that Turkey would not be affected from the crisis. However discourse has to be changed as the economy has been exposed to the crisis via particularly the real sector.

²¹ Please see (Yeldan 2010, 21) for an estimation of the fiscal costs of stimulus packages implemented in Turkey during the recent global crisis.

²² See Orta Vadeli Program 2010-2012.

²³ See European Council (2011).

²⁴ Competence and strength of the institutional structure that was affiliated with the establishment of independent regulatory agencies was the main argument behind the assertion that Turkey will be immune from the 2007-2009 crisis. Prominent regulative actions took effect regarding both private and public sectors in Turkey. The establishment of Banking Regulation and Supervision Agency in 1999 was one of the important examples for the regulative actions on the banking sector. Also recent steps were taken in terms of the public sector; the preparation of Medium Term Programs in the context of the Public Financial Management and Control Law No: 5018 was a significant one among them.

Conclusion

The impacts of crises on fiscal policies in Turkey with respect to 2001 crisis and 2007-2009 global crisis are evaluated thus far. These two episodes of crises have some common points regarding capital outflows, public debt stock and subsequent fiscal policy practices, and burden of adjustment after the crises.

In the first episode massive volume of rapid capital outflows -that end up with the collapse of the stabilization program- was due to the inner dynamics of the economy which the International Monetary Fund had also contributed to (Boratav 2001, 17); while in the current episode massive capital outflows which has been followed by a quick resumption to its pre-crisis levels²⁵ was a prominent outcome of the global crisis of financialised capitalism. Therefore, rapid capital outflows were one of the common features of the two crises episodes but with differentiating resumption processes.

Rising level of public debt stock and related focus on fiscal discipline was another common point regarding the outcomes of these crises at the first glance. The relatively new concepts and practices of fiscal discipline and fiscal rules were easily rationalized with the concern of deteriorating fiscal balances; while the extensive focus on sustainability of public finances overlooked real causes behind the rise in public debts. Besides the common policy measures that depend on sustainability of public finances and fiscal discipline, there is also a significant difference between these two crises. The attainment of primary surplus in compliance with the Stand-by Agreements had been a prolonged practice of the governments until 2008; austerity policies were grounded on unsustainable level of public debts in the wake of 2001 crisis. However, during the recent crisis orientation towards fiscal discipline was primarily related to the concerns on current account deficit not on unsustainable public debts as it was the case for Turkey in the previous episode or the case for European countries in the recent crisis.

The focus on fiscal discipline and tight fiscal policies in Turkey has been grounded particularly on the rapid rise of domestic debt stock and interest expenditures since the second half of 1990s.²⁶ Throughout the 1990s public investment expenditures were undermined and budgetary process has been used as an effective instrument for the redistribution of income in favor of financial sector (Yeldan 2001, 124).²⁷

Regarding the burden of adjustment after the crises, the outcomes of 2001 crisis had been pointed out with respect to its unfavorable effects on labor and favorable effects on capital²⁸ which are common to the outcomes of 2007-2009 global crisis. Accordingly, policies implemented during these crises can be viewed as part of a long-term perspective for capi-

²⁵ See Rodrik (2009) for a comparison of net financial flows during 1994, 2001 and 2008-2009 crises in Turkey.

²⁶ See International Monetary Fund (2001, 18); Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (2001).

²⁷ See also Cizre-Sakallıoğlu and Yeldan (2000, 489-491); Telli, et al. (2009, 209); Yeldan (2004, 368-373).

²⁸ See Dufour and Orhangazi (2009).

tal accumulation process in Turkey and crises periods have been utilized as opportunities to accomplish this long-term goal.²⁹

One of the significant socio-economic consequences of 2001 crisis was the rapid rise in unemployment. The high level of unemployment has been the grim reality for a long period following the crisis and Turkey has been influenced by the recent global crisis with already a high unemployment level. As already mentioned policies implemented during 2008-2009 did not generate employment -particularly in the form of formal employment. The most viable effects of fiscal stimulus programs implemented during the period have been the rise of informal employment and the use of Unemployment Insurance Fund for purposes other than unemployment compensation. By June 2010, 28 % of the total expenditures of the fund were used for unemployment compensation (Yeldan 2010, 29). Despite all the privileges provided to the capital -as practices involving reductions in social security premiums of the employers- industrial production did not reach to its pre-crisis level and unemployment is still at very high rates.

Capital accumulation has been a complex, conflict bearing and crisis prone process. The financialisation process and concomitant crises had significant impacts on the rise of public debts and therefore on the designation of fiscal policies with respect to the restraints put on budgetary policies. Therefore, rather than blaming discretionary policies for the rapid rise in public debts; it would be more plausible to argue that the requirements of capital accumulation process and its recurrent crises actually shape fiscal policies to be implemented. As observed via the current crisis of financialised capitalism, recently after stimulus expenditures and bailout programs of the governments as a response to the private sector's financial crisis, budget deficits and public debts have soared to unsustainable levels. Concurrently with the transformation of the private sector's crisis into the fiscal crisis, fiscal discipline and fiscal rules have been proposed and advocated as being the major policy options while ignoring the real causes behind the fiscal crisis. (Arikboğa 2011, 21-22).

References

- Adelman, Irma and Erinç Yeldan. 2000. Is this the end of economic development? *Structural Change and Economic Dynamics* 11(1-2), 95-109.
- Akyüz, Yılmaz and Korkut Boratav. 2005. The making of the Turkish financial crisis. In G. A. Epstein ed. *Financialization and the World Economy*. Cheltenham: Edward Elgar, 260-288.
- Altwater, Elmar. 1997. Financial crises on the threshold of the twenty-first century. *Socialist Register: Ruthless Criticism of All that Exists* (33), 48-74.
- Arikboğa, Aysel. 2011. Maliye politikalarında 1980 sonrasında yaşanan değişim: mali disiplin ve mali kural uygulamaları. *Sosyal Bilimler Dergisi* (2), 13-25.
- Arikboğa, Aysel. 2012. Finansallaşma süreci, finansal kriz ve maliye politikaları: 2007-2009 krizi çerçevesinde bir değerlendirme. In Emine Tahsin ed. *Türkel Minibaş'a Armağan Kriz, Kalkınma ve Türkiye Ekonomisi: Seçme Yazılar*. İstanbul, Derin Yayınları, 71-96.

²⁹ See Oğuz (2011).

- Bağımsız Sosyal Bilimciler İktisat Grubu. 2001. *Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Üzerine Değerlendirmeler*. <http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org> (accessed 03 May 2012).
- Bağımsız Sosyal Bilimciler. 2011. *Derinleşen Küresel Kriz ve Türkiye Ekonomisine Yansımaları: Ücretli Emek ve Sermaye*. <http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org>. (accessed 10 June 2011).
- Becker, Joachim and Johannes Jäger. 2010. Development trajectories in the crisis in Europe. *Debate: Journal of Contemporary Central and Eastern Europe* 18(1), 5-27.
- Boratav, Korkut. 2001. 2000/2001 krizinde sermaye hareketleri. *İktisat İşletme ve Finans* 16 (186), 7-17.
- Cizre-Sakallıoğlu, Ümit and Erinç Yeldan. 2000. Politics, society and financial liberalization: Turkey in the 1990s. *Development and Change* 31(2), 481-508.
- Cornia, Giovanni Andrea. 1999. Liberalization, globalization and income distribution. UNU/WIDER Working Paper No 157. <http://www.wider.unu.edu>. (accessed 16 July 2006).
- Diwan, Ishac. 2001. Debt as Sweat: Labor, Financial Crises, and the Globalization of Capital. The World Bank. <http://info.worldbank.org/etools/docs/voddocs/150/332/diwan.pdf>. (accessed 26 October 2007).
- Dufour, Mathieu and Özgür Orhangazi. 2009. The 2000-2001 financial crisis in Turkey: A crisis for whom? *Review of Political Economy* 21(1), 101-122.
- European Council. 2011. *Conclusions*. European Council. 24-25 March. http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/120296.pdf. (accessed 28 January 2012).
- Güngen, Ali Rıza. 2010. Fictitious capital speculation and financialisation: Critical moments of instability, crisis and intervention in the Turkish experience. IIPPE Financialisation Working Paper No 5. <http://www.iippe.org> (accessed 23 March 2011).
- International Monetary Fund. 2001. *Turkey: Sixth and Seventh Reviews Under the Stand-By Arrangement; Staff Supplement; and Press Release on the Executive Board Discussion*. IMF Country Report No 01/89. June. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2001/cr0189.pdf>. (accessed 03 June 2011).
- Kopits, George. 2001. Fiscal rules: Useful policy framework or unnecessary ornament? *IMF Working Paper WP/01/145*. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2001/wp01145.pdf>. (accessed 02 June 2010).
- Kopits, George and Steven Symansky. 1998. Fiscal Policy Rules. Occasional Paper No 162. Washington D.C.: International Monetary Fund.
- Krippner, Greta R. 2005. The Financialization of the American Economy. *Socio-Economic Review* 3(2), 173-208.
- Kydland, Finn E. and Edward C. Prescott. 1977. Rules Rather than Discretion: The Inconsistency of Optimal Plans. *The Journal of Political Economy* 85(3), 473-491.
- Lapavistas, Costas. 2009a. Financialisation, or the Search for Profits in the Sphere of Circulation. Research on Money and Finance Discussion Paper No 10. <http://www.researchonmoneyandfinance.org/discussion-papers>. (accessed 22 November 2009).
- Lapavistas, Costas. 2009b. Financialised Capitalism: Crisis and Financial Expropriation. *Historical Materialism* 17(2), 114-148.
- Lapavistas, Costas. 2010. Financialisation and Capitalist Accumulation: Structural Accounts of the Crisis of 2007-9. Research on Money and Finance Discussion Paper No 16. <http://www.researchonmoneyandfinance.org/discussion-papers>. (accessed 21 March 2010).
- Lapavistas, C., A. Kaltenbrunner, G. Lambrinidis, D. Lindo, J. Meadway, J. Michell, J.P. Painceira, E. Pires, J. Powell, A. Stenfors, N. Teles. 2010. The Eurozone Between Austerity and Default.

- Research on Money and Finance Occasional Report. <http://www.researchonmoneyandfinance.org/media/reports/RMF-Eurozone-Austerity-and-Default.pdf>. (accessed 18 September 2010).
- O'Connor, James. 1973. *The Fiscal Crisis of the State*. New York: St. Martin's Press.
- Oğuz, Şebnem. 2011. Krizi Fırsata Dönüştürmek: Türkiye'de Devletin 2008 Krizine Yönelik Tepkileri. *Amme İdaresi Dergisi* 44 (1), 1-23.
- Organisation for Economic Co-Operation and Development. 2009. *Fiscal Packages across OECD Countries: Overview and Country Details*. http://www.nens.it/_public-file/OECD%20Fiscal%20packages%20across%20OECD%20countries.pdf. (accessed 22 February 2012).
- Orta Vadeli Program (2010-2012). *Resmî Gazete*. 16 September 2009. No 27351. <http://www.resmigazete.gov.tr>. (accessed 07 June 2010).
- Öniş, Ziya and Ali Burak Güven. 2011. Global Crisis, National Responses: The Political Economy of Turkish Exceptionalism. *New Political Economy* 16(5), 585-608.
- Republic of Turkey Ministry of Development. *Economic and Social Indicators (1950-2010)*. <http://www.dpt.gov.tr>. (accessed 06 May 2012).
- Rodrik, Dani. 2009. The Turkish Economy After the Crisis. Turkish Economic Association Discussion Paper No 2009/9. <http://www.tek.org.tr>. (accessed 23 December 2009).
- Singh, Ajit. 1994. State Intervention and the 'Market-Friendly' Approach to Development: A Critical Analysis of the World Bank Theses. In *The State, Markets and Development*. eds. Amitava Krishna Dutt, Kwan S. Kim and Ajit Singh, 38-61. Edward Elgar.
- Stockhammer, Engelbert. 2007. Some Stylized Facts on the Finance-Dominated Accumulation Regime. Political Economy Research Institute Working Paper Series No 142. <http://www.peri.umass.edu>. (accessed 09 October 2007).
- Stockhammer, Engelbert. 2010. Financialization and the Global Economy. Political Economy Research Institute Working Paper Series No 240. <http://www.peri.umass.edu>. (accessed 17 March 2011).
- Sweezy, Paul M. 1997. More (or Less) on Globalization. *Monthly Review* 49(4), 1-4.
- Taylor, John B. 1993. Discretion versus Policy Rules in Practice. *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy* 39, 195-214.
- Taylor, John B. 2000. Reassessing Discretionary Fiscal Policy. *Journal of Economic Perspectives* 14(3), 21-36.
- Taymaz, Erol. 2010. The Effectiveness of Crisis Measures: The Case of Motor Vehicles Industry. In *Crisis and Turkey: Impact Analysis of Crisis Response Measures*. Hakan Ercan, Erol Taymaz, Erinc Yeldan, 41-72. International Labour Organization.
- Telli, Çağatay, Ebru Voyvoda, and A. Erinc Yeldan. 2009. A General Equilibrium Assessment of Twin-Targeting in Turkey. In *Beyond Inflation Targeting*. eds. Gerald A. Epstein and A. Erinc Yeldan, 203-226. Edward Elgar.
- The World Bank. 1991. The Challenge of Development. *World Development Report 1991*. Washington, D.C.: The World Bank. <http://www.worldbank.org>. (accessed 22 August 2008).
- The World Bank. 1995. Workers in an Integrating World. *World Development Report 1995*. Washington, D.C.: The World Bank. <http://www.worldbank.org>. (accessed 22 August 2008).
- The World Bank. 2010. *The World Bank Group's Response to the Global Economic Crisis*. Washington, D.C. : The World Bank.
- The World Bank. *World Development Indicators Database*. <http://www.worldbank.org>. (accessed 06 May 2012).
- Tobin, James. 2000. Financial Globalization. *World Development* 28(6), 1101-1104.

- Turkish Statistical Institute. 2012. *Turkey's Statistical Yearbook 2011*. Ankara: TSI (Türkiye İstatistik Kurumu).
- Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı. 2001. www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/eko_program/program.pdf. (accessed 21 May 2012).
- Yeldan, Erinç A. 2001. *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yeldan, Erinç A. 2004. The Impact of Financial Liberalization and the Rise of Financial Rents on Income Inequality: The Case of Turkey. In *Inequality, Growth, and Poverty in an Era of Liberalization and Globalization*. ed. Giovanni Andrea Cornia, 355-375. New York: Oxford University Press.
- Yeldan, Erinç. 2010. Global Crisis and Turkey: A Macroeconomic Assessment of the Effects of Fiscal Stimulus Measures on Employment and Labour Markets. In *Crisis and Turkey: Impact Analysis of Crisis Response Measures*. Hakan Ercan, Erol Taymaz, Erinç Yeldan, 9-39. International Labour Organization.
- Yeldan, Erinç. 2011. Ekonomide İkiz-Hedefleme Dönemi: Enflasyon Hedeflemesi ve Mali Kuralın Sınıfsal Kökenleri. In *Kriz ve Maliye Düşüncesinde Değişim "İzzettin Önder'e Armağan"*. eds. Abuzer Pınar, Ahmet Haşim Köse and Nihat Falay, 129-136. İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.

Özet

Ekonomik Krizlerin Türkiye'deki Mali Politikalar Üzerine Etkileri: 2001 Kriziyle 2007-2009 Küresel Krizin Bir Karşılaştırması

Özellikle 1990'lı senelerden sonra uygulanan mali politikalarda çok çarpıcı değişimler yaşandı. Bu süreçte kurala dayalı mali politikalar egemen oldu. İsteğe bağlı (ihtiyari) politika uygulamalarıyla 2007-2009 krizleri hakim paradigmaya karşı birer istisna olarak görülse de mali disiplin ve mali kurallara yönelik söylem, özel sektörle başlayan borç krizinin devletin mali krizine dönüşmesiyle, tekrar baş göstermeye başladı. Bu makalede krizlerin Türkiye'de uygulanan mali politikalara etkileri incelenmektedir. Çalışmanın odak noktası Türkiye'de yaşanan 2001 kriziyle 2007-2009 yılları arasında yaşanan küresel kriz ile bu krizlerin mali politika uygulamalarına etkileridir. Çalışmada hem kriz öncesinde hem de sonrasında mali politikaların birikim sürecini destekleyici bir biçimde tasarlandığı öne sürülmektedir.

Anahtar Kelimeler

Kriz, mali disiplin, mali politika, Türkiye.

N

eoliberal Akılsallığın Bir Semptomu Olarak Kriz İletişimi ve Yönetimi

Eylem Çamuroğlu Çığ

Mersin Üniversitesi, İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü

Ünsal Çığ

Mersin Üniversitesi, İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü

Özet

1980'lerden başlayarak, neoliberal ekonomi politik pratikler, dünyayı değiştirmeye başlamıştır. Ancak neoliberalizm, ekonomi politikalarla sınırlı kalmamış; Foucault'cu anlamıyla, modern toplumun disiplin ve yönlendirme teknikleri aracılığıyla, bireylere ve toplumlara sirayet eden hegemonik bir akıl ve söyleme evrilmiştir. Bu yeni toplum, disiplinci toplumdaki farklı olarak, bireylerin düşünme ve davranma biçimlerini etkileyen bir yönetimsellik ile şekillenmektedir. Bu süreç, neoliberalizmin farklı dönüşümlerle dünya çapında yayılması ile ilişkilidir. Bu dönüşümler, tarihsel süreç içindeki çeşitli olay ve pratiklerin yanı sıra, eğitim alanı, medya, finansal kuruluşlar, uluslararası kuruluşlar, kurumlar ve şirketlerdeki söylem ve düşünme biçimlerinin yayılması ile de yakından ilgilidir. Bu yeni düşünme biçiminin en ayırt edici özelliği, belirsizlik yardımı ile yerleştirilen rekabet ilkesidir. Makalede incelenen kriz iletişim ve yönetimi, üniversitelerde halkla ilişkiler ve işletme bölümlerinde ders veya derslerin içinde bölüm olarak geçmesinin yanı sıra, işletmelerde el kitapları, seminer, eğitim, kurs yollarıyla da öğretilmektedir. “Krizi yönetmek” ve “krizi fırsata çevirmek” gibi söylemler, halkla ilişkiler ve işletme yönetimlerinin spesifik söylemlerinden çıkarak, gündelik dile sızmıştır. Bu bağlamda bu makale, kriz iletişimi ve yönetimi örneği üzerinden neoliberal söylemin ve düşünme biçimlerinin kriz ve rekabet ile ilişkisini tartışmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Neoliberalizm, Kriz iletişimi ve yönetimi, rekabet ilkesi, kriz, belirsizlik

“Economics are the method. The object is to change the soul.”¹

Margaret

¹ “İktisat yöntemi. Amaç, ruhu değiştirmektir”

Giriş

Thatcher

Kriz iletişimi ve yönetimi, iletişim ve işletme fakültelerinde ders olarak, işletmelerde kurs, el kitapları ve halkla ilişkiler ve yönetim tekniği olarak, salgın hastalık ve afet durumlarında başvurulabilecek el kitapları, kitap ve makaleler gibi birçok farklı alan ve literatürde yer almaktadır. Bu alandaki çalışmalar ve literatür, 1980'lerden başlayarak dünyayı şekillendirmiş ve şekillendirmekte olan neoliberal dönüşüm ile paralel bir artış seyri izlemektedir. Kriz iletişimi ve yönetimi, kriz dönemlerinde yürütülecek iletişim faaliyetlerinin planlanması, doğru iletişim stratejileri, krizi kötü bir durumdan fırsata çevirmek için kullanılması gereken doğru yönetim ve iletişim stratejileri ile bugüne kadar bu alanda yaşanmış olan örnek olayların incelenmesi üzerinden strateji ve planlama üretimine odaklanmaktadır. Bu alanın temel kavram ve söylemlerinden, "krizi yönetmek", "krizi iyi yönetmemek", "krizi fırsata çevirmek" gibi söylemler, gündelik dilde de kullanılmaktadır. Bu da kriz iletişimi ve yönetimi literatürüne hakim olan bakışın, günlük yaşamı da şekillendirmekte olan ortak akla da eklenmekte olduğunu işaret etmektedir.

Bu alandaki bilgi, strateji, planlama ve model üretimlerine yakından bakıldığında, kriz kavramının ele alınışından başlayarak, neoliberal dönüşüm ile son derece uyumlu vurgulara sahip olduğu görülmektedir. Neoliberal dönüşüm ile birlikte dünyada giderek artan krizler, kriz kavramının bu dönüşüm ile özel bir ilişkisi olduğunu göstermektedir. Neoliberalizm, küresel düzlemde kriz, savaş, çatışma, parçalanma ve belirsizlik üretmektedir. Üstelik bütün bu olumsuzluklar, sistemin basitçe kolaylaştırıcısı olmaktan veya kaçınılan durumlar olmaktan çok, yeni dünya düzenine içkin görünmektedir.

Bu makalede, kriz iletişimi ve yönetimi alanının temel kavram ve söylemleri, neoliberal dönüşüm ve bu dönüşümün hedef ve etkileri açısından tartışılmaktadır. Neoliberalizm, ekonomik bir ütopya, bir ideoloji veya ekonomi politik pratikler olarak değil, hegemonik bir akılsallık ve söylem olarak ele alınmaktadır. Makalenin temel savı, bu alana hakim olan bakış ve kavrayışların, neoliberal akılsallığın bir semptomu olduğudur. Bu temel savı açıklayabilmek için önce neoliberalizme devletin dönüşümü ve krizlerin yeni anlamı paradigmasından bakılmaktadır. Ardından hegemonik bir söylem ve akılsallık olarak neoliberalizm tartışılmakta ve kriz iletişimi ve yönetimi alanının temel savları, bu söylem ve akılsallık üzerinden okunmaktadır.

Neoliberalizm, 1970'li yıllarda yaşanan ekonomik krizinin ardından bütün dünyayı değiştirmeye başlayan sosyal, siyasi ve ekonomik gündemlere sahip olan kapitalizmin yeni bir evresidir. Kapitalizmin bu yeni evresi, sanayi ötesi kapitalizm, finans kapitalizmi, esnek kapitalizm, küresel kapitalizm, post-fordizm gibi birçok farklı adlandırma ile farklı boyutları üzerinden tanımlanmakta ve tartışılmaktadır. Neoliberalizm, özellikle Margaret Thatcher, Ronald Reagan ve Milton Friedman isimleriyle adeta özdeşleşmiştir. İngiltere'de Thatcher'ın, Amerika'da Reagan'ın yaptığı yapısal devrimlere Milton Friedman'ın monetarizmi kaynaklık etmektedir. Neoliberal dönüşüm, Friedman'ın iktisat teorisinin, onun öğretileri etrafında birleşen "Chicago Boys"un da çabalarıyla kararlı bir biçimde uygulanması ve tüm dünyada ekonomik krizden çıkmanın ve kalkınmanın tek yolu olarak sunulması ile de açıklanmaktadır. Friedman'ın inancına göre, ekonomi bir şekilde yoldan

**Neoliberalizm,
Devletin
Dönüşümü
ve Krizlerin
Politikası**

çıkıyorsa, dengeyi tekrar kurmanın tek yolu, politika yolu ile uygulanacak çok tedavisidir (Klein 2010 [2007]). Sosyal refah devleti dönemini şekillendirmiş olan Keynes'in iktisat teorisi, 1970'lerin ekonomik krizi ile beraber terk edilmekte ve yerini Friedman'ın teorisine bırakılmaktadır. Bu durumda da ekonomik dönüşüm, krizden çıkış için yeni arayışların bir sonucu olarak yaşanmaktadır. Bu açıklamaların her biri, bir yönüyle doğru olmakla beraber, neoliberal dönüşümün boyutlarını tam anlamıyla aydınlatamamaktadır.

Neoliberalizm kısaca devletin küçülmesi ve yerini özel sektöre bırakması olarak tanımlanmaktadır. Buradaki temel ilke, piyasaaların kendiliğinden verimli olduğudur; bu durumda da girişimcinin özgürlüğünün artışı, piyasaanın veriminin artışına ve bu yolla da refah artışına yol açacaktır. Devlet ve kamu sektörünün tek görevi, piyasaanın, piyasa aktörlerinin ve ilişkilerinin—yok ise—oluşturulması, gelişmesi, yoğunlaşması ve öncelik kazanmasını sağlamaktır. Bunun haricinde devlet, ekonomi ile ilgili hiçbir rol üstlenmemeli, kısaca piyasaya müdahale etmemelidir (Lowes 2012 [2006], 229).

Ancak “devletin küçülmesi” ve liberalizmin fizyokratların mirasından devraldığı “laissez faire” ideolojisi ile neoliberal dönüşümü açıkladığımızda, uygulamada ortaya çıkmış olan bir paradoksu gözden kaçırmız; neoliberal devlet aygıtının küçülmek yerine büyümesi, otoriterleşme eğilimi ve azalacağına artan bürokrasi. Bu paradoksun gözden kaçırılması da devlet müdahalesinin doğrudan neoliberalizmle çelişen bir durum olarak ele alınmasına ve 2008 krizi örneğinde olduğu gibi, çok erken ve çok kolay bir biçimde, neoliberalizmin sonunun ilanına yol açabilmektedir (Dardot ve Laval, 2012 [2009]). 2000'lerin sonu, neoliberalizmde devletin rolünü sorgulayan çalışmaların sayısında ciddi bir artış da beraberinde getirmiştir. Dardot ve Laval, liberalizmi ve neoliberalizmi ayrıntılı bir biçimde inceledikleri “Dünyanın Yeni Aklı Neoliberal Toplum Üzerine Deneme” adlı kapsamlı kitaplarında, serbest piyasaanın “bırakınız yapsınlar” ve “görünmez el” teorilerinin liberalizmin ve neoliberalizmin tarihi ve teorisyenleri bağlamında yeniden ve dikkatli bir okumasını önermektedirler (2012 [2009], 2-8; 121-139; 139-169; 217-243)¹. Bu okuma sonucunda ortaya çıkan tanım, neoliberalizm ile özdeşleşmiş olan “deregülasyon” kavramının ideolojik yanılması da işaret etmektedir.

Neoliberal model, devletlerin hukuk yapısını, kurumları, hem kurumların hem de “kurumların kurumunun” yönetim biçimini, bireyleri ve toplumsal ilişkileri küresel bir düzlemde değiştirmek adına sürekli, her alana müdahil olan çok çeşitli eylemlerinden oluşmaktadır. Deregülasyon, piyasaanın kuralsızlaştırılması anlamına gelmemiştir ve gelmemektedir; devletin genel rekabet ilkesi çerçevesinde yeniden örgütlenen hukuksal ve politik yapı içinde, piyasaaların yaygınlaşması ve desteklenmesi için belli ölçülerde regülasyonu sağ-

¹ Yazarlar, “bırakınız yapsınlar” ve “görünmez el” etrafında şekillenen kendi kendini düzenleyen piyasa fikrinin tarih içindeki etkinliğini veya serbest piyasa ideolojisinin varlığını ya da yaygınlığını tartışmamaktadır. Karşı çıktıkları nokta, neoliberalizmi sadece bu söyleme ve esinlendiği iktisadi politikaya indirgemektir. Neoliberalizm, bu iktisadi söylemi benimsediği her an ve durumda, ortaya yukarıda vurguladığımız paradoks çıkmaktadır. Bu paradoks, yazarların tartışmasının temelini oluşturmaktadır ve bu makalede tartışacağımız konu açısından da çok önemli bir veridir.

layan “büyük şirkete” dönüşümünü maskeleymektedir. Aslında devlet, Marx’ın vurgusu ile paralel biçimde, sermaye birikim sürecini engelleyen veya zorlaştıran her tür sınırı ortadan kaldıran güçlü bir kaldıraç rolünden vazgeçmemiştir (Dardot ve Laval 2012, 6-7). Devletin piyasaya müdahale etmemesi ve deregülasyon söylemi, kurumlar kurumu olan devletin rekabet ilkesini ve girişimciliği toplumun bütününe yayacak yeni bir örgütlenmeyi başlatan şirket mantığını tamamen özümsemekte olduğunu başarılı bir biçimde gizlemektedir. Andrew Dominik’in 2012 tarihli “Killing Them Softly” filminin kapanış repliği, durumu özetlemektedir: “Amerika bir ülke değil, bir şirkettir. Toplum yoktur, bireyler vardır”. “Şirketlerin hizmetinde bir şirket” olarak neoliberal devlet, devletin rolünün ve anlamının önemli boyutlarda değişmesi anlamına gelmektedir. Rekabet normunun dünya çapında yayılması, devletin dönüşümü ile bireyleri ve toplumları da hızla bu norma adapte etmektedir (Dardot ve Laval 2012, 331-333).

Dardot ve Laval, devletin dönüşümünü, neoliberal normun anahtar kavramı halini almış olan “yönetişimcilik” üzerinden somutlaştırmaktadır. 13. Yüzyılda yönetim olgusu ve sanatını tanımlayan bu sözcük, Batı’dan başlayarak, önce iş yeri yönetimini, daha sonra da politik ve normatif bir kapsama ulaşarak küreselleşmenin zorlamalarına tabi kılınan yönetimlerin pratiklerini anlatmak için kullanılmıştır. Kavram, neoliberal ilkeleri ve disiplini dünyaya yayma görevini yerine getiren denetleyici kuruluşların (Dünya Bankası, IMF vb.) jargonuna yerleşmiştir. Günümüzde iktidar kavramına daha yakından bakmayı acil ve gerekli kılacak biçimde, iktidarın üç boyutu bu kavramda birleşmektedir; şirketlerin, devletlerin ve dünyanın yönetilmesi ve yönlendirilmesi. Bu kavram, hukuktaki—ve doğal olarak da politikadaki—zemin kaymasına da işaret etmektedir. Devlet artık, hukukun devletin öğelerinden bir tanesi olarak ele aldığı egemenlik paradigması üzerinden değerlendirilmemektedir. Temel değerlendirme ölçütü, belli bir toprak üzerinde egemenliği sağlamadan, yönetişimin hukuk normlarına ve ekonomiye tam ve iyi uygulanmasına uymaya evrilmiştir. Devlet yönetimleri, şirket yönetimine son derece benzer bir biçimde, uluslararası mali toplulukların, uzmanların ve değerlendirme kuruluşlarının denetimine tabidir. Yönetişim, iktidar uygulamasının yeni bir evresini simgelemektedir. Devlet artık hizmet yerine strateji üretmektedir (Dardot ve Laval 2012, 321-324). Bu değişim, kamusal ve özel kavramlarının dönüşümünden hukuk ve politikanın dönüşümüne kadar, birçok alanda büyük kayma ve iç içe geçmeleri beraberinde getirmektedir. Devletin dönüşümü, makalemizin tartışmakta olduğu rekabet ilkesinin dünya çapında devletlerden kurumlara ve bireylere kadar yayılmasını ve neoliberal düzende krizin rolünü açıklamaktadır.

Bu dönüşüm, aynı zamanda ekonomik krizlerden sonra “kapitalizmin sonu”, “sosyal devlet politikalarının ve Keynes’in geri dönüşü” veya “neoliberalizmin sonu”nu ilan eden—müdahalenin yönünü dikkate almayan—devlet müdahalesi yanlısı söylemin de kör noktasını aydınlatmaktadır. David Harvey, neoliberal devleti, neoliberal kurumların kümesi olarak ele almaktadır. Harvey, neoliberal dönemde devlet müdahalesinin anlamını, yeniden dağıtım politikaları ile açıklamaktadır. Neoliberalizm, dünya çapında bir “yaratıcı yıkım” dalgasını başlatmıştır ve devlet bu yaratıcı yıkımın yeni dağıtım politikalarının baş aktörüdür. Devletin buradaki rolü, sınıfsal mücadelelerin sonucu olarak sosyal refah devleti döneminde üst sınıflardan alt sınıflara doğru akışı düzenleyen dağıtım politikalarını

ve kazanılmış hakları “esneterek” yeniden dağıtım ve rekabete yer açmaktır. Bu noktada Harvey’nin de vurguladığı giderek artan gözetim, güvenlik saplantısı ve olağanüstü hâl söylemlerinin dünya çapında artış göstermesi, her türlü muhalefetin ağır bedeller ödeterek susturulması, devlet aracılığı ile yeniden dağıtımın daha kötü bir rolünü de göstermektedir (Harvey 2007, 38-39). Neoliberalizmde devlet müdahalesi en aza indirilmemekte, aksine piyasa mantığına içkin biçimde müdahale artmaktadır. Yani devlet müdahalesinin artması ve devletin büyümesi, neoliberalizmin sonu olmadığı gibi, neoliberalizmin ekonomi-politik mantıktan ötesini hedeflediğini de göstermektedir. Bu noktada—her anlamıyla—krizin de yeni bir boyutu ortaya çıkmaktadır.

Yaratıcı yıkım mantığı, şiddetin neoliberal iktidara içkin olduğunu ima etmektedir. Sermaye yeniden dağıtılmaktadır ve yeniden dağıtımı mümkün kılmak ve bir taraftan da toplumsal denetimi sağlamak gibi, ikili bir rol üstlenmiş olan neoliberal devlet ve düzen, istikrarsızlık, düzensizlik, çatışma ve krizlerden faydalanmaktadır. Bu mantığın izini neoliberalizmin şiddetle örülmüş tarihinde sürmek mümkündür (Gambetti 2009, 145-146). Neoliberalizmin küresel yayılımındaki şiddet ve yıkım, Harvey (2005) ve Klein’in kitaplarında da (2010) ele alınmaktadır. Neoliberalizmin tarihinde iz bırakmış olan yaratıcı yıkım mantığı, neoliberal düşünürlerin yaklaşımlarında da derin bir iz bırakmıştır. New Orleans selinin ardından *The Wall Street Journal*’a bir makale yazan Milton Friedman, makalede selin bir trajedi olduğunu vurgulamaktadır. Ancak bu trajedi, aynı zamanda eğitim sisteminde radikal bir reform için de bir fırsat sunmaktadır. Friedman’a göre, ancak bir kriz gerçek bir değişim yaratabilir. Kriz yaşandığında yapılanlar ve bir daha yaşanmaması için alınan önlemler, pusuya yatmış düşüncelere dayanır. Bu durumda yapılması gereken, her türlü—ekonomik ya da politik—alternatifi geliştirmek ve bu alternatiflerin uygulanabileceği zeminin oluşması için fırsatları/krizleri kollamaktır. Friedman’ın bu düşüncesi, neoliberalizmin rekabet ilkesinin anlamı ve mahiyetine dair önemli ipuçları vermekte ve makalede ele aldığımız kriz iletişimi ve yönetiminin temel mantığı ile de birebir örtüşmektedir. Naomi Klein yaratıcı yıkım mantığını, psikiyatride şok terapileri ile yapılan insan zihnini silme deneyleri ile paralellik kuran “şok doktrini” metaforu ile anlatmaktadır. Yazar, kapitalizmin bu yeni evresini “felaket kapitalizmi” olarak adlandırmaktadır. Yazara göre, Friedman’ın en kalıcı stratejik miraslarından bir tanesi, neoliberal bir strateji olarak kriz vurgusu olmuştur (Klein 2010, 3-7).

Harvey de neoliberalizmin kriz ile özel bir ilişkisi olduğunu vurgulamaktadır. Marx’ın ilkel birikim süreci ile benzer bir biçimde, yeniden dağıtımın neoliberal sürecini “zapt yoluyla birikim” (*accumulation by dispossession*) kavramsallaştırmasıyla anlatmaktadır. Bu süreçte önemli rol oynayan araçlardan bir tanesi, krizlerin yönetimi ve manipülasyonudur (Harvey 2007, 34-37). Neoliberal yeniden birikim sürecinin önemli bir unsuru olan kriz yönetiminin, rekabet ilkesini yerleştirmek açısından da önemli bir rolü vardır. Kriz yönetiminin en temel ilkesi, sürekli hazırlıklı olmaktır. Sürekli hazırlıklı olma vurgusu, bir taraftan neoliberalizmin krizden kaçınmadığının ve krizin süreçte bir unsur olduğunun üstü kapalı bir işaretini verirken, diğer taraftan da süreçte kaybedenlerin gerekli risk analizlerini yapamadıklarını, yani kaybetmelerinin meşru olduğunun da altını çizmektedir: “Bir ekonomik krizde varlıklar gerçek sahibine geri döner” (Wade ve Veneroso’dan

Hegemonik Bir Akıl ve Söylem Olarak Neoliberalizm

aktaran Harvey 2007, 37). Bu nedenle Marx'ın klâsik ekonomik çerçeveden okunması, neoliberalizm ile kriz arasındaki ilişkiyi yanlış değerlendirmek ve hafife almak olacaktır. Kapitalizmin bu yeni evresinde, kapitalizm, krizden kaçınmak yerine, onları sermayenin yeniden dağılımının aracı olarak kullanmaktadır. Bu verimli araçtan kaçınmak yerine, bu aracı sistemik olarak da üretmektedir (Gambetti 2009, 149).

Harvey'nin hem "Neoliberalism: A Brief History"de (2005), hem de "Neoliberalism as Creative Destruction" (2007) adlı makalesinde vurguladığı neoliberalizmin sağduyu ve düşüme biçimlerine, toplumun ortak aklına eklenmiş olduğu gerçeği, neoliberalizmin söylem ve pratiklerinin, neoliberal dönüşümün tarihi ve anlamı ile beraber, dikkatli bir biçimde ele alınması gerektiğini göstermektedir. Bu söylem ve pratiklerden özel bir öneme sahip olan kriz iletişim ve yönetimi, makalede, basitçe fakültelerin işletme ve halkla ilişkiler bölümlerinde bir ders, küreselleşme ile işletmelerin gündemine yerleşmiş bir konu veya salgın hastalık ya da doğal afet dönemlerinde uygulanacak planlar olmaktan çok ötede, neoliberal mantığın bir semptomu olarak okunmaktadır. Ancak bu okumanın temellerini açıklayabilmek için hegemonik bir söylem ve akıl olarak neoliberalizme daha yakından bakmak gerekmektedir.

Yukarıda da vurguladığımız gibi, neoliberalizmin basitçe serbest piyasa ideolojisine indirgenmesi, neoliberal süreci ve paradokslarını açıklamadığı gibi, neoliberalizmin kalbindeki mantığın yeterince ciddiye alınmaması gibi önemli bir probleme de yol açmaktadır. Neoliberalizm, piyasanın rekabet ilkesinin bireyler, toplumlar ve devletler nezdinde benimsenmesi ve insani olanın dönüştürülmesidir. Neoliberal düşünürlerin eğitimi ciddiye almaları ve neoliberal düşünceleri yayacak düşünce kuruluşlarına (*think tank*) önem vermeleri, bunu vurgulamaktadır. Böylece neoliberalizm sadece politik ve ekonomik bir ütopya olmaktan çıkmakta, insani olanı ve insan doğasının gerçekliğini hedeflemektedir. Margaret Thatcher'ın da vurguladığı gibi, iktisat sadece bir yöntemdir; amaç ruhu değiştirmektedir.

Piyasa ve rekabet ilkesinin insan doğasına içkin olduğunu vurgulayarak neoliberalizm, Spencer'cı sulara geri dönmüştür. Dardot ve Laval, Spencer'ın "sosyal Darwincilik" olarak bilinen yaklaşımını, "toplumsal rekabetçilik" olarak adlandırmaktadırlar. Yazarlara göre neoliberalizmin çeşitli dalları, bu yaklaşımın izlerini taşımaktadır. Spencer'ın yaklaşımı, rekabeti bireysel ve kolektif varlığın, ulusal ve uluslararası yaşamın genel normu olarak konumlamıştır (Dardot ve Laval 2012, 121-126). Neoliberalizm, Spencer'ın yaklaşımına paralel biçimde, insan doğasını temsil etme iddiası ile beraber gelmektedir. Bu iddia, neoliberal dönüşümün hedefinin siyasal veya ekonomik bir dönüşümün çok ötesinde, insani ve toplumsal varoluşa dair bütünlüklü bir proje olduğunu göstermektedir. Fredric Jameson, piyasanın insan doğasında olduğu önermesini, zamanımız ideolojik mücadelesinin en kritik noktası olarak vurgulamakta ve bu önermeye meydan okunmasının önemine dikkat çekmektedir (Read 2012 [2008], 83).

Bu önerme, küresel kapitalizm demokrasi ile özdeşleştiği ve "tarihin sonu" ve "alternatif yok" inancı ile pekiştirildiğinde, çok daha baskın hale gelmektedir. Thatcher'ın "alternatif yok" sloganı, neoliberal dünyaya karşı çıkan kitlelerin "başka bir dünya mümkün" sloganı beraber düşünüldüğünde, bu kapanmanın zamanımız ideolojik mücadelesindeki önemini

göstermektedir (Read 2012, 94). Harvey de Thatcher'ın "alternatif yok" doktrinine karşı alternatif üretmemenin, ilerici siyasetin önündeki en büyük engellerden olduğunu vurgulamaktadır (2008 [2002], 32). Neoliberalizmin hegemonik bir söylem ve akla dönüşmesini sağlayan tek şey, Dardot ve Laval'ın da isabetli bir şekilde işaret ettiği üzere, neoliberal fikir ve argümanların gücü değildir; sol doktrinlerin zayıflaması ve kapitalizme yönelik tüm alternatiflerin çökmesi sonucu ortaya çıkan "küresel/neoliberal demokrasinin zaferi" ve "neoliberalizmden çıkış yok" düşüncelerinin toplumsal ve bireysel varoluşa gıyirdiği deli gömleğinin bir sonucudur (Dardot ve Laval 2012, 261).

1980'lerde Batı toplumlarını ve modernleşme yolunda onları takip eden toplumları etkilemiş olan değişim dalgası, yaşamın bütün alanlarını kapsamış, bir yaşam normu oluşturmuştur. Bu norm, rekabetin yaşamın bütün alanlarına sirayet etmesidir. Dardot ve Laval'a göre, bu dünyanın yeni aklıdır. Bu akıl, küresel ve bütünleştirme gücüne sahip bir akıldır. İktisadi alanla sınırlı kalmamış, insani yaşamın bütün boyutlarını bütünleştirme eğilimi ile yaşam biçimleri oluşturan dünyalar yaratmıştır (Dardot ve Laval 2012, 2-3). Bu aklın temelinde, Foucault'nun tespit ettiği üzere, *rekabetçi homo economicus* imgesi yer almaktadır (Foucault 2008, Read 2012, May 2012, Dardot ve Laval 2012).

İnsanın toplumsal var olma biçimini ve insani olanı hedef alan neoliberalizmi ve hegemonik hale gelmiş olan neoliberal aklı kavrayabilmek için, Foucault ve onun College De France'da—neoliberalizm üzerine—verdiği dersler, önemli anahtarlar barındırmaktadır. Birçok yazar, neoliberalizmin farklı boyutlarını Foucault'nun kavramları eşliğinde tartışmaktadır (bk. Read 2012, May 2012, Gambetti 2009 ve 2012, Dardot ve Laval 2012). Düşünür, toplumsal kurumlar, söylemler ve pratikler yolu ile iktidarın bireylerdeki yansımalarına odaklanmakta ve bireyin tahakkümünün izlerini sürmektedir. Foucault, moderniteyi tıp, psikiyatri, cinsellik ve kriminoloji gibi farklı perspektiflerden de incelemiştir. Bu perspektiflerin her biri, sonunda karmaşık yollardan birbiri ile örtüşmekte ve modern özne ve modern toplumun kuruluşu üzerine önemli bakış açıları sunmaktadır (Best ve Kellner 2011 [1991], 56-59).

Düşünür, özellikle 1970'li yıllardaki çalışmalarında, modern iktidar kavramı ile beraber, 1968 hareketlerinden itibaren döneme damgasını vuran "bireyselleşme" kavramı üzerine de çeşitli yorum ve incelemelere girişmiştir. Yine 1977-1978 yıllarında verdiği derslerde özellikle biyopolitika, normallik ve normalizasyon üzerinden modern iktidarda güvenlik paradigmasının izlerini—ve bunun henüz doğmakta olan neoliberal iktidardaki önemini—ve 1978-1979 yılında verdiği derslerde de biyopolitika kavramı üzerinden neoliberal dönüşümü tartışmaya açmaktadır (Foucault 2007, 2008). Düşünürün kavramları, günümüzde neoliberalizmi çözümlenmek ve anlayabilmek adına da çok önemli araçlar sunmaktadır (Gambetti 2009, 159).

1978-1979 yıllarında College De France'da verdiği derslerde Foucault, liberalizm ve neoliberalizmin kapsamlı bir incelemesini yapmıştır. Klâsik liberalizm ve neoliberalizm arasındaki ortak nokta, her iki düşünsel projenin de politikanın temelini *homo economicus* fikrini, yani ekonomik özneyi yerleştirmesidir. Klâsik liberalizm, Adam Smith'in insanda var olan bir eğilim olarak belirlediği değiş-tokuş, takas ve mübadele eğilimini

taşıyan ekonomik özneyi merkeze koymaktadır (Read 2012, 84). Smith'e göre, kendi çıkarını gözeten ekonomik özneler, piyasanın görünmez elinin verdiği dengeyle, toplumsal çıkarı maksimize etmektedirler. John Stuart Mill'in katkısıyla iktisatçılar, ekonomik özne ve refah üretimi konusundaki bilgi üretimini, fiziksel mekaniğin hareket yasalarına paralel biçimde, insan doğası yasalarına dayandırmaktadırlar. Bu kurgu, *homo economicus*, veya diğer adları ile ekonomik özne/ekonomik adam kavramında berraklaşmıştır (Nelson 2008 [2006], 21, 27).

Klâsik liberalizm piyasayı doğallaştırırken, özel/kamusal kurgusu ile de devletten ayrı özerk bir alan olarak ifade etmektedir. Piyasaya müdahale etmemek, doğaya saygı göstermektir. Foucault'ya göre piyasa, devlet erkinin ve yönetimin yeniden yorumlanması ve eleştirilmesidir; yani ekonomi-politik, yönetim ve iktidar kavramlarının incelenmesi ile ilişkilidir. Neoliberalizm, klâsik liberalizmle ortak bir biçimde merkeze ekonomik özneyi yerleştirmiştir ve ekonomik faaliyetin toplumsal ve politik ilişkilerin temel belirleyeni olduğu sürecin kapsamını daha da genişletmiştir. Neoliberalizme özgü olan ise, odağa mübadele yerine rekabeti yerleştirmesidir. Bu, çok önemli bir farktır; çünkü rekabetin sağlanabilmesi için devletin piyasa koşullarına müdahalesi gerekmektedir. Mübadelenin yerini rekabetin alması, piyasanın doğal bir düzen olarak görülmesinin de sonudur. Neoliberalizm, piyasayı inşa edilmiş bir düzen olarak ele almaktadır. Bu durumda da kurulması, yerleşmesi ve gelişmesi için politik planlama ve program gerekmektedir (Read 2012, 84-85; Foucault 2008, 51-75, 129-159; Dardot ve Laval 2012, 148-154, 177-179).

Neoliberalizmin mübadele yerine rekabeti odağa yerleştirerek klâsik liberalizmden farklılaşmasının makalemiz açısından temel önemi, Foucault'nun ekonomik öznedeki kaymaya vurgusudur. Rekabet etme eğilimi teşvik edilen *homo economicus*'un, ekonominin kapsam ve alanındaki genişlemeye paralel biçimde, özneleştirilme ve kendini özneleştirme biçimlerinde önemli bir kayma yaşanmıştır. İnsani bütün davranışlar, ekonomik olarak anlaşılabilir ve yönlendirilebilir. İşçi, girişimci bir özneye, yani insan sermayesine dönüşmüştür. Ekonomik özne, kendine yatırım yapan bir girişimcidir. Bu neoliberal dönüşümün anahtarlarıdır; yeni yönetim biçimi, bireye disiplinci müdahalelerde bulunmak yerine, verili kültürel, teknik ve hukuki temelleri değiştirebilmek için, ödül ve maliyet hesabı ile bireyin içinde yaşadığı çevreye müdahale etmektedir (Read 2012, 85; May 2012, 99).

Foucault'ya göre, 1979 yılında henüz anaakım söylemde marjinal kalmakta olan neoliberal ideal, yeni bir hakikat rejimi ve insanların özneleştirilmesinin yeni bir yoludur. Bu, liberal kurguda devletin hukuki öznesi olan *homo juridicus*'tan çok farklı motivasyonlar ve ilkelerle biçimlenen yeni bir özneyi öngörmektedir. Neoliberalizm, insanların yönetimi ile kendi içsel yönetimlerini birbirine bağlayan bir yönetim teknolojisi ile yeni bir "yönetimsellik" tesis etmektedir. Bu yönetimselliğin işlediği koşullar, artık haklar ve yasalardan, çıkar, yatırım ve rekabete kaymaktadır. Toplumsal sözleşmeyle devlet tarafından korunmak için özgürlük ve haklar arasında yapılan ilk mübadeleye dayanan haklar, mübadele için vardır; ancak çıkar mübadele edilemez. Devlet, bu nedenle arzulanan eylemleri düşük maliyetli veya maliyetsiz hale getirerek, arzulanmayan eylemleri de maliyetlerini yükselterek çıkar, arzu ve davranışları yönlendirmeyi hedeflemektedir. Bu yönetimsellik, yönetmeden yönetmiş gibi görünmektedir; yani özgürlük ve denetim biçimleri, baskı ve

mecburiyetler arasında çelişkili bir ilişki kurulur. Piyasanın özgürlükleri, politikanın stratejisinin bütünüleyici bir parçasıdır. Bu, yeni bir iktidar biçimi anlamına gelmektedir. Neoliberalizmde iktidar eylemleri belirlemez, kısıtlamaz; ancak eylemlerin koşullarına etki eder. Bu da Foucault'ya göre iktidarın daha az cismani, daha az kısıtlayıcı; ancak çelişkili biçimde daha da yoğun olması sonucunu doğurmaktadır.

İnsan sermayesine dönüşmüş olan girişimci özne, politik bir fail olan işçiden farklılaşacaktır; bunu da bireyin bir işletme gibi davranması sağlamaktadır. Bu durumda neoliberalizm basitçe bir ideolojinin veya inancın çok ötesine geçmektedir. Neoliberalizm, bir taraftan rekabet güdüsü ile yönlendirilen girişimci özneleri üretecek strateji, taktik ve politikaları üretirken, kendisi de bu strateji, politika ve taktiklerin üretim sürecinde yeniden üretilmektedir (Read 2012, 86-88). Foucault, neoliberalizmin tarihsel koşullarından bahsetmez; ancak özellikle 14 Mart 1979 tarihli dersinde (2008, 215-239) neoliberalizmin tarihine dair farklı bir anlayış imkanı sunmaktadır. Emek ve sermaye arasında gerilimi oluşturan mücadelenin koşulları, insan sermayesi ile çözülmektedir. Emek, fabrikanın ya da işyerinin belirli alanları ile sınırlı olmaktan çıkar, "esnekleşir" ve artık arzulan amaçları elde etmenin aracı olan bir eylemdir. Emek eyleme, insan sermayesi de bu eylemin etkilerine ve tarihine dönüşmektedir. Neoliberal politikalar, girişimci ve risk fikrini piyasanın ötesine, gündelik ilişkiler düzlemine yayarak sömürü gerçeğini gizlemektedir. Böylece kapitalist ile işçi sınıfı arasındaki karşıtlık, bu yeni yönetim teknolojisi ile yok edilmektedir.

Neoliberalizm ekonominin toplumun bütününe yayılmasını gerektirmektedir. Bu yayılım, altyapının üst yapıyı belirlemesinin, yani her şeyin son kertede bir ekonomik temeli olmasının sonucunun çok ötesidir. Piyasanın perspektifinin toplumun bütünüyle eş süreli hale gelmesinin sonucudur bu. Neoliberalizm, sınıf iktidarının restorasyonu ve kapitalizmin restorasyonunun ötesinde, kapitalizmin rasyonaliteyle eşitlenmesi, hegemonik akılsallığa dönüşmesidir. Bu durum, Marx'ın sermayenin biçimsel ve gerçek kapsamı ile işaret ettiği durumun ötesinin gerçekleşmesidir (Read 2012, 88-91). Doğrudan kapitalist üretim süreci ile bağlantısı olmayan kurumların kullanım değerlerinin kapitalist kâr amacı ile bütünlüştürerek var olan iktidarı sağlamlaştırılmaları, sermayenin gerçek kapsamıdır (Negt ve Kluge 1993, 178-179). Marx Grundrisse'de sermayenin bedeninin fiziksel gücünün ötesinde, toplumun bütününe yayılan ve tek tek bireylerde vücut bulan "genel zeka"yı, genel toplumsal bilgiyi, yani toplumun ortak aklını da sömürmekte olduğunu vurgulamaktadır. Teknolojik gelişmelere paralel olarak serbest zaman arttıkça, en büyük üretken güç olan emeğin üretken gücü de etkilenecektir. Bu, sabit sermaye olarak insanın üretimidir. Marx'ın terminolojisinde sabit sermaye, makine veya fabrikaya karşılık gelmektedir. Ancak Grundrisse'de insanın sabit sermaye olarak adlandırılması, bugün açıklayıcıdır. Bu Marx'ın sermayenin biçimsel ve gerçek kapsamıyla işaret ettiği geleceğin bir parçasını, yani toplumun sermaye dahilinde gerçek anlamda kapsanması ihtimalini işaret etmektedir. Bu sermayenin biçimsel ve gerçek kapsamıyla kastedilenin ötesidir; çünkü üretim artık fabrikanın ve işyerinin dışında, çeşitli toplumsal ilişkilerde gerçekleşmektedir. Bu nedenle emeğin artık bir mekanda kontrol altına alınması yerine, Negri'nin vurguladığı gibi, tecrit etme ve dağılım üzerinden yönetilmesi söz konusudur.

Neoliberalizmin rasyonel düşünme biçimi haline gelmesi ve sermayenin toplumu gerçek

anlamda kapsamı, neoliberalizmin yanlış bilinç veya ideolojinin çok ötesine geçmesi anlamına gelmektedir. Foucault'cu uyarı, neoliberalizmin bir yönetimsellik olarak bireylerin yaşam ve öznelliklerinin yapılanışına içkin olmayı hedeflediği yönündedir. Bu uyarı, neoliberalizmin çelişkileri ya da başarısızlıklarını vurgulayan bir karşı çıkışın neden başarılı olamayacağına dair bir uyarı olarak okunmalıdır. Neoliberalizm, yurttışla ekonomik özne, kamusal ile özel, piyasa ile emek arasındaki farkları silmektedir. Rekabet, bütün alanları, farkları ve ilişkileri ortak paranteze almaktadır. Her şey, çıkarlar, özgürlükler ve riskler çerçevesine alınmaktadır. Bu liberal demokrasinin, modern hukuk devletinin de sonu anlamına gelmektedir; kamusal hak, fayda veya müzakere gibi kavramlar artık hiçbir anlam ifade etmemektedir. Bu Read'in çok isabetli bir biçimde vurguladığı gibi, Harvey'nin zapt yoluyla birikim süreci ve onun ana unsurları (özelleştirme, finansallaşma, krizlerin manipülasyonu ve yönetimi ile devlet aracılığı ile yeniden dağıtım) olarak adlandırdığı süreç ve unsurların, stratejik araç olmanın çok daha ötesinde, yeni yönetimsellik biçiminin "ethosu" olmasının bir sonucudur. Belirsizlik ile güçlendirilen "özel" in her alanı yutması, her meselenin özelleştirilmesi ve devletler, şirketler ve bireylerin rekabet mantığı ile yönetilmesi sonucunda neoliberalizmin özgürlük ve bireyselleşme söyleminin kendi üzerine kapanması anlamına gelmektedir. Neoliberalizm, bir yönetimsellik, bir politik rasyonalite biçimi olarak her şeyi kapsamaktadır, dışarıyı kalmamıştır (Read 2012, 90-99).

Neoliberalizmin hegemonik bir akıl ve söylem olarak ele alınması ve neoliberal yönetimselliğe dair Foucault'cu okuma, kriz iletişimi ve yönetiminin günümüz gerçeklik ve öznellik üretimine dair dikkate alınması gerektiğini işaret etmektedir. Belirsizlik ve kriz aracılığı ile topluma ve bireylere yayılan rekabet "ethos"u, yeni iktidarın hedefini, özne/sermaye arasındaki farkı sıfırlama arzusunu göstermektedir. Bu ethos sayesinde, her türlü yabancılaşma duygusu, birey ile onu istihdam eden şirket arasındaki her tür mesafe ortadan kalkacaktır (Dardot ve Laval 2012, 366-367). Spongebob Squarepants adlı çizgi filmde, Sünger Bob karakteri ile simgelenen arzu, yeni girişimci bireye duyulan arzudur. Çakır'ın da vurguladığı gibi, Sünger Bob'un sünger olması, çağımızın önemli esneklik kavramı ile ilişkilidir ve çizgi film, çocukları girişimci yeni dünyaya hazırlamaktadır (2012, 308). Benzer biçimde, ders, kurs, el kitabı olarak gençlere ve çalışanlara öğretilen ve ana mesajları gündelik dile de yerleşen kriz iletişimi ve yönetimi, girişimci yeni dünya ve yeni akılsallık gerçekliklerini örmektedir.

Kriz yönetimi, risk yönetimi, kriz iletişimi gibi kavramlar, son yıllarda yoğun bir biçimde gündelik yaşamlarımızda karşımıza çıkmaktadır. Bu kavramların her biri, işletmeler açısından 1980'lerden bu yana giderek daha önemli hale gelmektedir. Kriz yönetimine ilişkin teorik çalışmalar da, yine özellikle 1980'lerden itibaren tırmanışa geçmiştir. Kriz yönetimi çalışmalarının bu tarihlerden itibaren artarak devam etmesinin nedeni, literatürde ağırlıklı olarak küreselleşmenin hızlanması, teknolojik devrimler ve bu devrimlerin bilginin dağılım hızı ve etkisini arttırmış olmasına dayandırılmaktadır (Anthonissen 2008, Açıköz 2009, Uzun 2007, Thompson 2004, Tağraf ve Arslan 2003, MEGEP 2007). Küreselleşmeyle bağlantılı olarak işletmeler, artık sadece hissedarlarına ve çalışanlarına (veya neoliberal söylemle paydaşlarına) karşı değil, sendikalara, çevre örgütlerine, hayvan hakları örgütlerine, medyaya, bloggerlara, eylem gruplarına, finansal uzmanlara, küresel kredi

kuruluşlarına, hükümetlere ve parlamentolara karşı da sorumludur (Anthonissen 2008,10). Bu nedenlerin her biri doğrudur; ancak kriz yönetimi alanında artan çalışmalar, neoliberal dönüşüm ile beraber ele alındığında tablo biraz daha netleşmektedir. Neoliberalizmde işletmeler, devletlerin değişen rolü nedeniyle küresel kamusal yaşama her geçen gün daha fazla eklenmektedir ve kamusal yaşamdaki rolleri de giderek artmaktadır. Sponsorluk, sosyal sorumluluk, hayırseverlik (filantropi)², işletmelerin kamusal yaşamdaki rollerinin birkaç örneğidir ve her birinin neoliberalleşmeye paralel olarak kamusal yaşamda etkinliği artmaktadır. Yukarıda da açıkladığımız gibi, kriz ile neoliberalizm arasında özel bir ilişki bulunmaktadır. Servet ve zenginliğin sürekli yeniden dağıtıldığı neoliberal iklimlerde, işletmeler de yaratıcı yıkımdan sonra ayakta kalabilmek için krizlere hazırlıklı olmak durumundadır.

Kriz yönetimi ve iletişimi alanında özellikle verilen kriz tanımı, dikkatle incelenmeye değer bir tanımdır. Literatürde verilen tanımlar, krizin beklenmeyen ve sürpriz içeren bir durum olması, rutin prosedürlerle çözülebilen günlük problemlerin aksine, rutin dışı ve uç veya özgün önlemlerle çözülebilmesi, belirsizlik yaratması, fırsat yaratması, öncelikli amaçlar, itibar ve imaj açısından yoğun tehdit yaratması gibi yönlerine ağırlık vermektedir (Ulmer vd. 2006, Mitroff 2005, Coombs 2006). Kriz yönetimi ve iletişimi literatüründe kriz tanımları içinde özellikle belirsizlik ve belirsizliğin işaret ettiği fırsatlar vurgusu, kanımızca yeni dönemin ruhu ile beraber okunması gereken önemli bir vurgudur. Bu vurgu, Friedman'ın krizlerin doğurduğu fırsatlara vurgusu ile paraleldir. Kriz, normal zamanlarda uygulanamayan veya dirençle karşılaşılan birçok düşüncenin ve yeni atılımın uygulanabileceği zemini hazırlayabilmektedir. Friedman, kriz döneminde insanların daha önce ortaya atılmış ve o güne kadar denenmemiş olan birçok düşünceye sarılabildiklerini, bu nedenle de o an zemin uygun olmasa bile alternatif geliştirmenin ve alternatiflerin uygulanabileceği zemini/krizi/fırsatı beklemenin önemini vurgulamaktadır (Klein 2010, 3-7). Bu düşünce biçimi, "krizi yönetmek" denilen fikrin ruhunu oluşturmaktadır.

Kriz yönetimi ve iletişiminin belirsizlik durumuna vurgusu, yine yeni/esnek kapitalizm ile birlikte okunması gereken bir vurgudur. Belirsizlik, müphemlik ve parçalanma kavramları, yeni kapitalizm ile beraber, 1980 sonrası döneme damgasını vurmuş kavramlardır. Bu kavramların her biri, neoliberalizmin toplumsal, politik ve küresel etki ve sonuçları ile ilgilidir. Zygmunt Bauman'ın *Modernlik ve Müphemlik* (2003 [1991]), *Küreselleşme Toplumsal Sonuçları* (2006 [1998]), *Siyaset Arayışı* (2000 [1999]), *Akışkan Aşk* (2009 [2008]) ve *Liquid Modernity* (2000) gibi kitapları ve birçok çalışması, neoliberalizmin esneklik ve belirsizliğinin toplumsal ve politik hayata etkilerine odaklanmaktadır. Richard Sennett'in *Karakter Aşınması* (2008 [1998]), *Yeni Kapitalizmin Kültürü* (2009 [2006]) gibi çalışmaları da aynı kavramların çalışanlar ve toplum üzerindeki etkilerini incelemektedir.

Neoliberal dönem, Bauman, Sennett, Harvey, Beck gibi birçok düşünür tarafından be-

² Fulya Akyıldız'ın "Kriz, Kapitalizm, Hayırseverlik" adlı makalesi, neoliberal dönemde yaşanan insani krizlerin "hayırseverlik" maskesi altında fırsata dönüştürülmesini incelemektedir. Makale, özellikle şirketlerin hayırseverlik mantığını kâr amacı ile birleştirerek krizlerden fırsat yaratmalarına değinmektedir (bk. <http://web.inonu.edu.tr/~ozal.congress/pdf/73.pdf>; erişim tarihi 11.01.2013).

lirsizlik ve krizlerden kaçınılan değil, aksine belirsizlik ve krizlerin yeni sisteme için olduğu bir dönem olarak değerlendirilmektedir. Gambetti (2009, 144-145) bunu şöyle özetlemektedir: “Zira neoliberal düzeni liberal düzenden farklı kılanı tek kelimeyle ifade etmek mümkün olsaydı, büyük olasılıkla “müphemlik” üzerinde karar kılmak gerekirdi. 20. yüzyılın sonunda neoliberalizmin açmış olduğu yarık, sadece yeni ve şaşırtıcı olmasından değil, müphemliğin kaide haline gelmesinden de kaynaklanır”. Bauman, *Liquid Modernity (Akışkan Modernite)* adlı kitabında, “hafif kapitalizmin uçağında uçan yolcuların korkuyla pilot kabininin boş olduğunu keşfedeceklerini” vurgulamaktadır. Üstelik yolcuların, otomatik pilot olarak etiketlenmiş olan gizemli kara kutudan da, uçağın hangi yöne uçmakta olduğu, hangi havaalanına ineceği veya yolcuların güvenli bir şekilde varış noktasına ulaşabilmeleri için uymaları gereken kurallar konusunda bilgi almalarının hiçbir yolu yoktur (2000, 59). “Hafif kapitalizm” ile kast edilen esnek, küresel, post-fordist veya neoliberal kapitalizm olarak da adlandırılan dönemdir. Neoliberalizme için olan belirsizlik, Foucault’nun klâsik liberalizm ve neoliberalizm arasındaki temel ayrım olarak işaret ettiği rekabet ve girişimciliğin genel bir akılsallık haline gelmesinin nedenlerinden bir tanesidir (2008, 129-159; 215-239). Yani belirsizlik, rekabetin ve girişimciliğin yayılmasının ve genel bir akılsallık haline getirilmesinin araçlarından biridir.

Belirsizlik ve krizlerin kaçınılmazlığı vurgusu, kriz iletişimi ve yönetimi literatürünün geneline hakimdir. Krizi fırsata çevirme vurgusu da, rekabet ve girişimciliği dünyanın yeni akli olarak yaşamın tüm alanlarına yayan neoliberal akılsallığın temel itkisidir. Literatürde paradoksal bir kriz tanımına da yol açmış olan bu akılsallık, kriz iletişimi ve literatürüne hakimdir: “Kriz, işletmeye zarar vermesi söz konusu olan bir durumun avantaja dönüştürülmesi açısından verilen tepkilerin yetersizliği durumudur (Barnard, 1996, 53)” (Açıkgöz 2009, 244). Tanımda krizi fırsata dönüştürememe, krizin kendisi olarak adlandırılmaktadır. Neoliberal akılsallığın yansımaları olarak, gerçek kriz, ondaki fırsat potansiyelini ıskalamış olmak olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım, bugün içinde yaşadığımız akılsallığı göstermesi açısından önemlidir. Olumsuzlukları olumluya çevirme fikri, elbette yeni veya sadece bu çağa özgü değildir. Kriz iletişim ve literatüründeki birçok çalışma, bu nedenle esas vurguyu neoliberalizme değil, krizden çıkarılabilecek ders ve krizin pozitif gücüne yönelmektedir.

Krizlerin özünde toplumdaki negatif güçler olmadığı ve krizlerin pozitif çıktılara dönüştürülebileceği fikri, literatürdeki temel argümanı oluşturmaktadır. Her kriz veya kriz riski, öğrenmek, gelişmek ve güçlenmek için birer fırsattır. Kimi çalışmalar, Çin kültüründeki kriz sözcüğüne vurgu yapmaktadır. Mandarin dilinde kriz sözcüğünü oluşturan sembol, “tehlikeli fırsat” olarak da yorumlanabilmektedir (Ulmer vd. 2006, 3). Nathan’a göre bu durum, eski bir bilgeliğin Çin alfabesine yansımalarının sonucudur. Tehdit ve fırsat karakterlerinin yazımı, aynıdır. Kriz, bir tehdit veya fırsat olabilir; tehdit ve fırsat, aynı madeni paranın iki yüzüdür adeta (Nathan 2000, 12).

Çin kültürü dışında, örnekler çoğaltılabilir; bütün kültürlerde felaketlerden öğrenerek ve güçlenerek çıkma üzerine birçok örnek vardır. Bizde de benzer bir vurgu, “kâr zararın kardeşidir” (faide zararın kardeşidir) atasözünde vardır. Tehdit ve fırsat, yarar sağlayan bir durum ile zarar veren bir durum geçişlidir; adeta bir paranın iki yüzü gibidir. Bunun

dışında “her ziyan bir öğüttür” ve “her düşünüş bir öğreniş” atasözleri de kötü durumlar-
dan öğrenerek ve güçlenerek çıkmayı vurgulamaktadır. Ancak neoliberal dönemin krize
ve krizin işaret ettiği fırsata yaptığı vurgu, felaketlerden ders alma veya kötü bir durumdan
güçlenerek çıkma vurgusundan çok daha farklı bir vurgudur. Neoliberal vurgudaki yenilik,
krizi yaratıcı yıkımın bir aracı olarak selamlamasında yatmaktadır.

Temel vurgu, her zaman hazırlıklı olmak ve strateji üretmektir; sürekli yeniden dağıtım ve
belirsizlik sistemin yeni araçlarıdır. “Krizi yönetememek” iki yönlü bir araca dönüşmek-
tedir böylece; belirsizlik ve yeniden dağıtıma hazırlıklı olmayan kaybetmeye mahkumdur
ve bu kayıp, sistemin ürettiği bir şey olmaktan çıkıp, bireysel olarak karşılanması ve yüz-
leşilmesi gereken bir kayba dönüşmektedir. Krizde varlıklar gerçek sahiplerine dönecektir
(Harvey 2007, 37). Bu vurgu, Bauman’ın bireyselleşme kavramının bugünkü anlamına
dair saptadıkları ile paraleldir. Bireyler, bugün dünyanın sistemik olarak ürettiği risklerle
yalnız karşılaşmak durumundadır ve riskten zarar görmesi, doğrudan bireye suç olarak
yüklenmektedir. Hastalandı ise sağlık rejimine uymadığı içindir veya krizde kaybeden iş-
letme, etkin bir kriz iletişimi yürütemediği için suçludur. Sistemin çelişkileri, bu yolla
görünmez kılınmaktadır (Bauman 2005 [2001], 63-64). Bauman’a göre, risk bilgisinin
işleyiş biçiminde, kolektif biçimde üretilen tehlikeler, bireysel kurbanların dünyalarına bo-
şaltılır ve risk özelleştirilir. Bunlar, insanın bireysel olarak karşılaştığı ve bireysel çabalar-
la mücadele ettiği gerçeklikler olarak yansıtılır. Örtük mesaj, tehlikeyi en aza indirmenin
bireylerin, kurum ve işletmelerin elinde olduğu yönündedir. Ancak bu örtük mesaj, kriz
ve risklerin üretiminin artık kaçınılmaz olduğu yönündeki teorik verilerle çelişmektedir
(Bauman 2011 [1993], 245). Neoliberal dönemin yeniliği tam burada yatmaktadır; risk ve
krizler sistemin yapısına içkindir ve üretilmektedir; bu risk ve krizler aynı zamanda sistemin
devamını sağlayan yaratıcı yıkımın araçlarıdır. Girişimci özneye düşen, her olasılığı
hesaplamaktır. Bu özne, kendisinin eksperisi, kendinin işvereni, kendinin mucidi, kendinin
girişimcisi olmak durumundadır. Neoliberal akılsallık, rekabette hayatta kalabilmenin tek
yolunun, kendini güçlendirme yönünde kendi üzerinde etkide bulunmak olduğunun altını
çizmektedir. Her faaliyet, bir üretim, bir yatırım, bir maliyet hesabıdır. Kişisel bir disiplin
olarak iktisat, hayatta kalmanın yoluna dönüşmüştür (Dardot ve Laval 2012, 370).

Ulmer, Sellnow ve Seeqer, *Effective Crisis Communication: Moving From Crisis to Op-
portunity* adlı kitaplarında, içinde yaşadığımız dönemde birçok farklı kriz riski ile yüz
yüze olduğumuzu vurgulamaktadırlar. Fırtına, tsunami, orman yangınları gibi doğa afet-
lerinden, gıda kaynaklı hastalıklar gibi örgütsel krizler ve şirket suistimalleri ve terörizme
kadar birçok farklı kriz riski altında yaşamaktayız. Yazarlar, nerede yaşadığımız veya nasıl
bir iş yaptığımızdan bağımsız olarak, birçok farklı kriz tipinin yaşamlarımızı alt üst etme
potansiyeli ile yüz yüze olduğumuzu vurgulamaktadırlar. Hiçbir toplum, kamusal veya
özel hiçbir örgüt veya işletme, krizlerden kaçınmamaktadır (2006, 2). Kriz yönetimi ve
iletişiminin krizin kaçınılmazlığı vurgusu, Ulrich Beck’in sanayi sonrası toplumları “risk
toplumu”—hatta “dünya risk toplumu”—olarak adlandırmasına paralel bir vurgudur.

Beck, sanayi toplumu servet üretirken, sanayi sonrası geç modern toplumun risk ürettiğine
dikkat çekmektedir. Riskler ve etkileri küreseldir ve hiç kimse ya da hiçbir toplum, risk-
lerden muaf değildir. Risklerin yayılması, kapitalist gelişme mantığını yeni bir aşamaya

taşımaktadır. Risklerin gerçekleşmesi ve krizlere dönüşmesi halinde kaybedenlerin yanı sıra kazananlar da olacaktır. Yeni modernliğin riskleri, kazananlar için yeniden paylaşım anlamına gelmektedir. Riskler karşısında varlığını sürdürebilmenin birincil koşulu, risklerin bilincinde olmaktır. Bu nedenle bilgi, yeni bir politik anlam kazanmaktadır. Beck'in risk toplumunda felaketin siyasi potansiyeline yaptığı vurgu, özellikle önemlidir ve neoliberal düzende bu vurgu, birçok boyutu ile doğrulanmaktadır. Risklerden kaçınma ve riskleri yönetme işi, iktidarın ve yetkinin yeniden örgütlenmesine yol açmıştır. Yazara göre risk toplumu, felaket toplumdur ve felaket toplumunda olağanüstü halin normal duruma dönüşmesi tehlikesi vardır (Beck 2011 [1986], 27-29).

Riski saptama ve yönetme ile krizi yönetme işi, demokratik açıdan çok problematik olan politik boyutunun yanı sıra, Bauman'ın da dikkati çektiği gibi, bugün ciddi bir iş koluna da dönüşmüştür. *Journal of Contingencies and Crisis Management* adlı dergi, yöneticilere, politika yapıcılara, yönetim danışmanlarına ve akademik araştırmacılara yönelik çıkan bir dergidir. Risk ve kriz, ciddi bir sektör ve yeni uzman meslekler tabakası da oluşturmaktadır. Bu sektör, krizin ve belirsizliğin kaçınılmazlığından ve bu yöndeki güncel kabulden beslenmektedir ve büyük bir işe dönüşmektedir. Bu iş kolu, nesnel ve öznel olarak, toplumsal sistemin kriz ve belirsizlik üretme eğiliminin önlenmesinden çok, sürdürülmesine yardımcı olacaktır. Bauman'ın da vurguladığı gibi, hiçbir general savaşın bitmesini istemeyecektir (2011 [1993], 250-251).

Krizin kaçınılmazlığı vurgusu, bir iş kolu da olan kriz yönetiminin, bu alandaki teknik ve bilimsel bilgi üretiminin ve yaygın söylemin de yardımıyla, girişimci özne ve şirketleri, etraftaki her türlü risk ile ilgili durmaksızın strateji üretmeye yönlendirmektedir. Literatürde özellikle üstünde durulan konulardan bir tanesi, kriz olasılıkları ile ilgili senaryo üreterek, kriz yönetimi paket programları hazırlamak ve bunları sık sık güncellemektir. Halkla ilişkilerin görevlerinden bir tanesi, kriz planları hazırlamak ve sürekli strateji geliştirmektir (Uzun 2007, 211). Literatürdeki zengin kriz planı modelleri ve örnek olaylar, sürekli strateji geliştirmenin önemini altını çizmektedir. Kriz yönetiminin temel ilkesi, *krizden kaçınmak* veya *krizi çözmek* değildir. Temel ilke, *krizi ortaya çıkmadan önlemek* ya da *krizi başarıya dönüştürmektir* (Akdağ 2005, 4 ve 5). Neoliberal dönemde krizi yönetmenin sisteme içkin anlamı, kriz yönetiminin temel ilkesinde berraklaşmaktadır. Krizi çözmek veya kaçınmak, neoliberal akılsallık öncesi düşünme biçimlerine aittir. Burada hedef, her şeyi tekrar yoluna koymak veya mümkünse krizden kaçınmaktır. Ancak yeni akılsallık, bize artık krizden kaçınmanın mümkün olmadığını söylemektedir; belirsizlik ve olağanüstü hal, artık kesin ve olağandır. Toplumlara, bireylere, kurumlara ve işletmelere düşen de bu duruma hazırlıklı olmak ve bu durumu bireysel çıkara çevirmek için *stratejik düşünmektir*. Belirsizliği neoliberal akılsallığı yaymanın bir aracı olarak kullanmanın en belirgin özelliği, strateji üretiminde yatmaktadır. Bireyler, işletmeler, kamu veya özel her türlü kuruluş ve devletler, sürekli strateji üretmek durumundadır. Kriz yönetimi planı, "yaşayan bir belge" olmalıdır; yani plan yapılmalı, plan doğrultusunda tatbikatlar yapılmalı, plan üzerinde çalışılmalı ve krizlere hazırlık işletmenin yönetimine içkin hale getirilmelidir (Coombs 2006, 77-91). Krizi yönetimi, daimi bir dinamizme dayanmaktadır. Dinamiklik, çeşitlilik ve sürekli hareket, sistemin yeni ethosudur. Tüm bu kavramlar, ilk bakışta

son derece olumlu bir çağrışıma sahiptir. Ancak, Eagleton'un da vurguladığı gibi, insanlık tarihinin bugüne kadar gördüğü en dinamik biçimde yıkıcı olan üretim sisteminin ışığında bu yaklaşımı yeniden gözden geçirmek gerekmektedir (2006 [2003], 50).

Her an her şeye hazırlıklı olmak, krizlerle yaşamaya alışmak, olağanüstü halin olağanlaşması anlamına gelmektedir. Mitroff, *geleneksel yöntemlerin* çoğunlukla büyük krizlerin çıkışında rol oynadığını vurgulamaktadır. *Geleneksel yöntemler ve normal düşünme biçimleri*, olağandışı ve anormal ruh hallerini tahmin etmek ve onlarla baş edebilmek için *fazlasıyla rasyonel* kalmaktadır. Mitroff'a göre 11 Eylül, bütün toplumların büyük krizlerin yeni biçimleri karşısında ne kadar kırılğan olduklarını ispatlamıştır (Mitroff 2005, 9). Küresel yeni düşünme biçimi, normalin terkidir. Neoliberal ruh hali, paranoyaklığı ayakta kalabilmenin temel koşulu olarak kabul etmektedir. Sürekli strateji üreterek ve tatbikat yaparak yaşamak, neoliberal düzenin normalidir.

Bu ruh halinin temel nedeni, neoliberal iktidar biçimi ve yönetim tekniğinin liberal biçimlerden çok farklı olmasında yatmaktadır. Modern iktidar ve modern hukuk yapısı, kökten bir değişim dönemine girmiştir. Gambetti, suç ve suçlu kategorilerinin esnekleştirilmesini öngören bir denetim mantığının neoliberal dönüşüme içkin olduğunu vurgulamaktadır: "...neoliberalizm, suçtan arındırılmış bir toplum tahayyül etmez; zira sürdürülebilirliği düzen değil, düzensizliğin, huzur değil, toplumsal çatışmanın, istikrar değil, krizlerin sürekliliğine bağlıdır" (2009, 145). Neoliberal dönüşüm, hak söylemi ve hukuk devletinin koruyucu işlevlerinin ve resmi kurumların toplumda bir iyileşme sağlama kapasitelerinin yitirilmesini de beraberinde getirmiştir. Bu nedenle Gambetti, neoliberalizmi liberalizmin sonu olarak ele almakta ve evrenselliğin sonunun postmodernizm değil, neoliberalizm olduğunu vurgulamaktadır (2009, 146).

Kriz yönetimi literatüründe de sıkça anılan 11 Eylül, küresel düzlemde teröre karşı savaş söylemiyle olağanüstü önlemlerin ve anayasal ve hukuksal sınırların kaldırıldığı bir acil durum halinin miladını oluşturmuştur. Agamben, "küresel iç savaş"ın durdurulamayan ilerleyişi nedeniyle, çağdaş siyasette olağanüstü halin egemen yönetim paradigmasına dönüşmekte olduğunu vurgulamaktadır. Normal şartlar altında geçici, olağanüstü ve istisnai olması gereken bir önlemin bir yönetim tekniği olarak yerleşmesi, modern anayasasının anlamını ve yapısını kökten değiştirme eğilimindedir. Olağanüstü hâl ve belirsizlik, demokrasi ile mutlakiyet arasındaki müphemlik eşğine dönüşmektedir (Agamben 2008 [2005], 9).

Modern hukuk yapısının ve modern kurumların koruyuculuğunun yitimi, olağanüstü hali olağana çeviren neoliberal yönetim tekniğinin sonucudur. Bu yönetim tekniğinin temel belirleyen haline gelmesi, sürekli hazırlıklı olma ve strateji geliştirerek bireysel çıkarı artırmaya odaklanan normun yerleşmesinin temel nedenidir. Kriz planı ve tatbikatlar, işletmeler, kurumlar, toplumlar, devletler ve bireyler için, bu nedenle önemlidir. Coombs, kriz planının önemini Başkan Eisenhower'ın "planlar beyhudedir, ancak planlama kaçınılmazdır" sözü ile anlatmaktadır (2006, 79). Neoliberal paradigma ile yerleşmekte olan yeni yönetim tekniği ve bu tekniğin doğrudan bireylerin kendi iç disiplinine bağlanması ile büyüyen neoliberal yönetim teknolojisi, gerçekten de kurumların, devletin, işletmelerin ve

bireylerin devamlı planlama yapmasını ve strateji üretmelerine dayatmaktadır. Türkiye’de kamu kurumlarının ve devletin son yıllarda geçirdiği ve geçirmekte olduğu değişim, bu mantığın işletmelerle sınırlı olmadığını net bir biçimde göstermektedir.

Neoliberal evre, bu açıdan bürokratik akılsallaşmanın yeni bir evresidir. İşletme mantığının bütün topluma sirayet etmesi ve yaşamının ve ayakta kalmanın rekabet normuna endekslenmesidir. Bu mantık, belirsizlik, güvencesizlik ve olağanüstü hâl durumunda yaşamının getirdiği sosyal korku ortamı yardımıyla toplumun kılcal damarlarına kadar yayılmaktadır. Dardot ve Laval’ın “neo-işletmecilik” olarak adlandırdıkları bu mantık, neoliberal söylemin madalyonunun bir yüzünde risklerin doğallaşması, diğer yüzünde ise güvence ve korunmanın ortadan kaldırılması ile ilişkilidir. Bu mantık, kapitalizmin yeni evresi ile ilgilidir, ancak kapitalizmin özünde hiç değişmeden kaldığını göstermemektedir. Büyük yenilik, bireylerin kendileri için oluşturulan yeni koşullara uyumlu olacak biçimde şekillendirilmeleri ve bizzat bireylerin kendi tutumlarıyla bu koşulları giderek daha sert ve daha kalıcı kılmaya katkıda bulunmalarıdır. Yenilik, “girişimci özneler” yaratarak zincirleme bir etki başlatabilmektir. “Girişimci özneler”, rekabet ilişkilerini yeniden üreterek, genişleterek, güçlendirerek—bu tutumları nedeniyle de—giderek sertleşen koşullara daima uyum sağlayacak ve ayakta kalacaklardır. Strateji üretimi ve devamlı teyakkuza haline yapılan vurgu, denetim tekniklerinin davranışların yönetimindeki önemini göstermektedir. “Neo-işletmecilik”, bürokrasinin artışıdır, bürokratik aklın daha sofistike, daha bireyselleşmiş ve daha rekabetçi bir evresidir (Dardot ve Laval 2012, 368-369). Dardot ve Laval’ın çok isabetli bir biçimde vurguladığı gibi, Weber’e göre aklı kafese hapsedilmiş olan kapitalist ekonominin çelik kafesinden hâlâ çıkabilmiş değiliz: “Hatta bazı açılardan herkesin kendi hesabına kendi bireysel küçük ‘çelik kafes’ini inşa etmeye mecbur kaldığı bile söylenebilir” (2012, 369).

Bu yeni neoliberal akılsallığın dikkatle yaklaşılması gereken boyutu, bütün iktidar ilişkilerini neoliberal söylem ağı içinde birbirine bağlama yeteneğidir. İşletme yönetiminin dili, toplumları, bireyleri, kurumları ve devletleri küresel bir iktidar ağı içinde birleştirmektedir. Bu dil, hükümetlerin bugün sık sık kullandığı sözcük dağarcığını oluşturmaktadır. İzlenen politikanın hedefleri, toplumsal ve bireysel yaşamın bütün bileşenlerine bu yolla sirayet etmektedir. Şirket artık sadece taklit edilmesi gereken bir model olmaktan çıkmış, çocuk ve öğrencilerde değer verilmesi gereken bir tutuma, çalışanlarda teşvik edilmesi gereken önemli bir potansiyele, bir taraftan değişimlerin etkisiyle üretilirken, diğer taraftan da her alanda iyileşmeyi üreten bir varoluş tarzına dönüşmektedir. Bireyin içsel yönetimi ile toplumların yönetimi arasında belirgin bir denkliği hedefleyen yeni bir etik, bir ruh hali, bir ethos ortaya çıkmaktadır. Foucault’nun panoptik modernlik okumasının silüeti, bu yeni akılsallığın aynasından yansımaktadır. Düşünürün “...asında iktidarı kendisi tarafından bireyselleştirdiğimiz kanısındayım” vurgusu (2005, 282), bugün neoliberal iktidar ağlarında netleşmektedir. Politik yönetim tarzı ile kapitalizmin kendi kendine yardım eden girişimci bireysel ruhun tek bir ağ üzerinde birleşme eğilimi, neoliberal dönüşümün en önemli yeniliğidir. Yeni iktidar teknolojisi, bir insanın yönetilme tarzını, kendini yönetme tarzına doğrudan bağlamaktadır (Dardot ve Laval 2012, 370 -371).

Sonuç

Kriz yönetimi ve iletişimi üzerine literatürün bu dönemde artması, çeşitli fakülte ve yüksekokullarda ders olarak okutulması, şirketlerde el kitapları, seminer ve kurslar yolu ile öğretilmesi, temel argümanlarının medya dolayımı ile yayılması ve gündelik dile sızması, neoliberal dönüşümün yansımalarıdır. Kriz yönetimi ve iletişimi, neoliberal akılsallığın ve iktidar ilişkilerinin bir semptomudur. Kriz yönetimi ve iletişiminin en temel ilkelerinden “krizi fırsata çevirmek” ve temel kavramlarından “krizi yönetme”nin gündelik dile de yerleşmiş olması, neoliberal söylemin eğitim, medya, işletmeler kanalı ile etkin biçimde yayıldığına işaret etmektedir. Bu yayılımı daha da güçlendiren ise, belirsizliğin sistemin yeni normu olarak yayılması ve rekabeti doğallaştırmasıdır. Bu mantığın devletin neoliberal dönüşümü ve küresel terörle savaş politikaları ile bağlantılı okunması, yeni akılsallığın demokratik ve hukuksal boyutlarının pek de masum olmadığını göstermektedir.

Eğitim alanı, günlük yaşam ve yeni işletme ve yönetim mantığını birbirine bağlayan alanların neoliberal dönüşümün perspektifinden okunması, bu nedenle önemli ve acildir. Dönüşüm, yaşamın bütün alanlarını hedeflemektedir. Bu yeni akılsallığın ifşa edilmesi ve tartışılması, ortaklık ve demokrasi kültürünün yeniden inşası için elzemdir. Türkiye’de akademinin dönüşümünün son dönemecinde, akademinin çeşitli alanlarının bu perspektiften disiplinlerarası ve eleştirel tartışmalara açılması, küçük ama önemli bir adım olacaktır.

Kaynakça

- Açıkgöz, Banu. 2009. Kriz yönetimi ve yapbozun kayıp parçası: Kriz öncesinde, sırasında ve sonrasında iletişim. *Kamu-İş* 10 (3), 241-263.
- Agamben, Giorgio. 2008. [2005] *Olağanüstü Hâl*. çev. Kemal Atakay. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Akdağ, Mustafa. 2005. Halkla ilişkiler ve kriz yönetimi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (14), 1-21.
- Akyıldız, Fulya. 2010. Kriz, kapitalizm, hayırseverlik. *Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi-I* bildiriler kitabı içinde, 1260-1284. Malatya: İnönü Üniversitesi. <http://ozul.congress.inonu.edu.tr/pdf/73.pdf>.
- Anthonissen, Peter F. der. 2008. *Crisis Communication*. London and Philadelphia: Kogan Page.
- Bauman, Zygmunt. 2000. *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Zygmunt. 2000. [1999] *Siyaset Arayışı*. çev. Tuncay Birkan. İstanbul: Metis Yayınları.
- Bauman, Zygmunt. 2003. [1991] *Modernlik ve Müphemlik*. çev. İsmail Türkmen. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Zygmunt. 2005. [2001] *Bireyselleşmiş Toplum*. çev. Yavuz Alogan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Zygmunt. 2006. [1998] *Küreselleşme Toplumsal Sonuçları*. çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Zygmunt. 2009. [2008] *Akışkan Aşk: İnsan İlişkilerinin Kırılganlığına Dair*. çev. Işık Ergüden. İstanbul: Versus Kitap.

- Bauman, Zygmunt. 2011. [1993] *Postmodern Etik*. çev. Alev Türker. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Beck, Ulrich. 2011. [1986] *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*. çev. Kazım Özdoğan ve Bülent Doğan. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Best, Steven ve Douglas Kellner. 2011. [1991] *Postmodern Teori: Eleştirel Soruşturmalar*. çev. Mehmet Küçük. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Coombs, W. Timothy. 2006. *Code Red in the Boardroom*. London: Praeger.
- Çakır, Mukadder. 2012. Küreselleşmenin Meydan Okuyucu Niteliğine Çocuk Medyasından Bir Örnek: Sünger Bob ile Kutsanan Fast Food Kültürü ve Çalışma Etiği, *Ege University 13. International Cultural Studies Symposium: Change and Challenge* içinde, der. Murat Erdem, Lois R. Helmbold, Atilla Silkü ve Esra S. Öztarhan, 299-312. İzmir: Ege University Press.
- Dardot, Pierre ve Christian Laval. 2012. [2009] *Dünyanın Yeni Aklı: Neoliberal Toplum Üzerine Deneme*. çev. Işık Ergüden. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Eagleton, Terry. 2006. [2003] *Kuramdan Sonra*. çev. Uygur Abacı. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Foucault, Michel. 2005. [1994] *Büyük Kapatılma*. çev. Işık Ergüden ve Ferda Keskin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, Michel. 2007. *Security, Territory, Population: Lectures At The Collège De France, 1977-78*. çev. Graham Burchell. London: Palgrave Macmillan.
- Foucault, Michel. 2008. *The Birth of Biopolitics: Lectures At The Collège De France, 1978-79*. çev. Graham Burchell. London: Palgrave Macmillan.
- Gambetti, Zeynep. 2009. İktidarın dönüşüm çehresi: Neoliberalizm, şiddet ve kurumsal siyasetin tasfiyesi. İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi 2009 (40), 143-172.
- Harvey, David. 2005. *A Brief History of Neoliberalism*. Great Britain: Oxford University Press.
- Harvey, David. 2007. Neoliberalism as creative destruction. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* 610 (21), 22-44.
- Harvey, David. 2008. [2002] *Umut Mekanları*. çev. Zeynep Gambetti. İstanbul: Metis Yayınları.
- Klein, Naomi. 2010. [2007] *Şok Doktrini-Felaket Kapitalizminin Yükselişi*. çev. Selim Özgül. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Lowes, David E. 2012. [2006] *Antikapitalist Sözlük*. çev. Ali Rıza Güngen, Bican Polat, Burak Gürel, Çiğdem Dilek Karaoğlu, Evrim Engin, Zeynep Gönen. İstanbul: Versus Yayınları.
- May, Todd. 2012. Yeni Girişimciler: Foucault ve Tüketim Toplumu. *Cogito* 2012 (70-71), 96-106.
- MEGEP (Mesleki Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi). 2007. *Halkla İlişkiler Yaklaşımı*. Ankara: MEGEP.
- Mitroff, Ian I. 2005. *Why Some Companies Emerge Stronger and Better from a Crisis*. New York: Amacom.
- Nathan, Maria. 2000. The paradoxical nature of crisis. *Review of Business*. (3), 12-16.
- Negt, Oskar and Alexander Kluge. 1993. *Public Sphere and Experience Toward an Analysis of the Bourgeois and Proletarian Public Sphere*. Minnesota: University of Minnesota Press.
- Nelson, July A. 2008. [2006] *Hayatımızdaki Ekonomi*. çev. Didem Kizen. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Read, Jason. 2012. Homo economicus'un bir soykütüğü: Neoliberalizm ve öznelğin üretimi. *Cogito* 2012 (70-71), 82-96.
- Sennett, Richard. 2008. [1998] *Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri*. çev. Barış Yıldırım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sennett, Richard. 2009. [2006] *Yeni Kapitalizmin Kültürü*. çev. Aylin Onacak. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Tağraf, Hasan ve N. Talat Arslan. 2003. Kriz oluşum süreci ve kriz yönetiminde proaktif yaklaşım. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 4 (1), 149-160.
- Thompson, Rosemary A. 2004. *Crisis Intervention and Crisis Management*. New York: Brunner-Routledge.
- Ulmer, Robert R., Timothy L. Sellnow, Matthew W. Seeqer. 2011. *Effective Crisis Communication: Moving from Crisis to Opportunity*. London: Sage Publications.
- Uzun, Ruhdan. 2007. İletişim Etiği: Sorunlar ve Sorumluluklar. Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi.

Abstract

Crisis Communication and Management as a Symptom of Neoliberal Reason

Starting from 1980s neoliberal practices have started to change the world. The neoliberalism has not been limited to economic policies but has been evolved to hegemonic discourse and reasoning affecting individuals and peoples by means of modern disciplinary and control techniques and methods as referred by Foucault. This new society, different from disciplinary one, has formed with the governmentality, which is affecting the behavior and thought methods of individuals. This process is related to spread of neoliberalism in different forms around the world. These forms are relevant to not only various events and practices, but also the spread of discourse and reasoning among educational field, media, finance and international institutions. The most indicative feature of this new thinking process is competition principle established with the help of the ambiguity. The crisis communication and management is thought in the courses of the university departments of public relations and business as well as by means of the brochures, educational seminars in the companies. The specific discourses of public relations and business schools such as “to manage a crisis”, “turning crisis into opportunity” have become regular idioms in everyday life. Therefore, this article discusses the discourses of neoliberalism, the processes of thought, and the relations of competition over crisis communication and management.

Keywords

Neoliberalism, crisis communication and management, principle of competition, uncertainty

Ç

evre ve Güvenlik İlişkisi Bağlamında Çevresel Güvenlik Kavramı¹

Tarık Ak

Ankara Üniversitesi Sosyal Çevre Bilimleri Doktora Öğrencisi

Özet

Günümüzde karşılaşılan çevresel sorunlar, çağımızın en önemli meseleleri içerisinde yer almaktadır. Kaynak kıtlıklarından çevre felaketlerine kadar sayılabilecek bu sorunların, bölgesel düzeyden küresel seviyeye kadar kendisini hissettirmesi, dünyanın her kesiminden konuya ilişkin çözüm bulma gayretlerini artırmıştır. Konunun güvenlik boyutuyla birlikte değerlendirilmesi, bu çabaların en önemlilerinden biridir. Çevresel sorunlarının güvenlik bağlamında tartışılması, özellikle son yirmi yılda çevresel güvenlik kavramına ilginin gösterilmesini sağlamıştır. Bu çalışmanın amacı, çevre temelli meydana gelen doğal ve toplumsal problemlerin çözümü için bir güvenlik çerçevesi oluşturmak, çevresel güvenlik kavramını tanımlamak ve bu kavramın tarihsel süreç içerisindeki gelişimini açıklamaktır. Bu kapsamda öncelikle çevresel güvenlik kavramının tanımı yapılacak ve çevre bağlamında güvenliğin konusu ve aktörlerindeki değişimler incelenecektir.

Anahtar Kelimeler

Çevresel güvenlik, geleneksel güvenlik, soğuk savaş, çatışma, insani güvenlik.

¹ Bu makale yazarın doktora tezinin bir bölümüne dayanılarak hazırlanmıştır.

Giriş

Günümüzde çevresel sorunlar, ekolojik dengeyi tehdit ederek hem doğal çevre üzerinde hem de toplumsal yaşamda olumsuz etkiler meydana getirmektedir. Bu sorunlarının coğrafi sınır tanımadan bölgesel ve küresel düzeyde tehditler oluşturması, çevrenin güvenlik bağlamında tartışılması ihtiyacını doğurmuştur. Bu doğrultuda çevre ve güvenlik ilişkisini ekolojik ve toplumsal sorunlar açısından en kapsayıcı şekilde tanımlayan kavramın “çevresel güvenlik” olduğu görülmektedir. “Çevresel güvenlik” kavramı, en sağlıklı şekilde uluslararası güvenlik ortamına tarihsel süreç içerisinde bakılarak anlaşılabilir. Bu nedenle öncelikle dünyada değişen uluslararası güvenlik ortamının incelenmesi ve bu güvenlik ortamında çevrenin konumunun ne olduğunun değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Bu kapsamda konunun işlenişi sırasında, günümüze kadar değişen uluslararası güvenlik ortamlarında gelişen aktörler ve süreçler dikkate alınarak bir çevresel güvenlik kavramına ulaşılmıştır.

“Çevresel güvenlik” kavramının anlaşılması için sorulacak en önemli sorular “hangi seviyede” ve “kimin güvenliği”nin sağlanacağıdır (Lifton 1999, 361; Barnett, vd. 2010, 3). Sorulara ilişkin verilen cevaplar, bizatihi çevrenin kendisinden de başlayarak ulus devlet ve insan/bireye kadar çeşitlilik göstermiştir. İlk bakışta, çevre ve güvenlik ilişkisinin zorlayıcı bir birliktelik gibi görünmesine rağmen, çevresel değişimin doğal çevre ve toplum üzerinde yarattığı baskılar bu güvenlik bağının kurulmasını zorunlu kılmıştır. Söz konusu güvenlik bağının kavramlaştırılma sürecine geçilmeden önce, iki önemli noktanın ortaya konulması gerekmektedir. Bunlar, bu güvenlik ilişkisinde çevrenin konumunun ne olduğu ve güvenliği sağlanacak öznenin konusu ve aktörlerinin tespitidir.

Aslında “çevre”nin de güvenliğin öznesi olmasına yönelik etik tartışmalar yapılmasına rağmen, güvenliği sağlanacak varlığın çevreden ziyade “insan” olduğu kabul edilmektedir. Bunun en önemli nedeni, dünyada uluslararası güvenlik ortamında hala insanı merkez alan realist yaklaşımların meşruiyetinin devam etmesidir. Bu bağlamda “çevre”, güvenliğin sağlanması gereken özne yerine, güvenli hale getirme eyleminin mekânı ve konusunu teşkil etmektedir.

Yukarıda belirtildiği gibi diğer bir önemli nokta da, tarihsel süreç içerisinde güvenliği sağlanacak varlığın konusu ve aktörlerinde değişikliğin yaşanmaya başlanmasıdır. Ulus devletin hâkim olduğu geleneksel güvenlik yaklaşımdan etkilenen güvenlik tanımları, zamanla bireyi ön plana alan insani güvenlik yaklaşımlarına yönelmiştir. Belirtilen hususlar kapsamında bir konuya ilişkin çerçeve oluşturulması için öncelikle, çevresel güvenlik kavramının tanımının yapılması ve müteakiben de tarihsel süreç içerisinde gelişiminin görülmesinin uygun olacağı değerlendirilmiştir.

Son yirmi yıl içerisinde kavrama artan ilginin nedeni, çevresel tehditlerin tek bir bireyden başlayarak bölgesel ve küresel düzeye kadar doğal ve toplumsal sonuçlarının hissedilmiş olmasıdır (Keleş, vd. 2009, 441). Bu durum aynı zamanda bir güvensizlik haline karşılık geldiğinden, Jon Barnett söz konusu kavramı tanımlanırken tersten yol izlenebileceğini ve öncelikle içinde bulunan güvensizlik halinin de ortaya konulmasını önerir. “Çevresel güvensizlik” olarak ifade edilen bu kavram; çevresel yıkım, çevresel bozulma, kirlenme, iklim değişikliği, kaynak kıtlığı, kötü yönetilen kaynaklar, yoksulluk, çatışma, şiddet,

Çevresel Güvenlik Kavramı

istikrarsızlık, çevre mültecileri ve askeri güvenlik gibi konuları içinde barındıran bir güvensizlik hali olarak belirtilmiştir (Barnett 2003, 7; Hecker 2011, 15). Buradan hareketle söz konusu güvensizlik hallerine karşı “çevre”nin güvenlik meselesi olarak alınmasının çevresel güvenlik kavramını ortaya çıkardığı kabul edilmektedir (Mcap ve Bailey 2007, 20). Çevresel güvensizliğe sebep olan tehdit ve risk alanları, devlet ve toplumda temel diğer güvenlik alanlarını da olumsuz etkilemektedir (Grager 1996, 112-113; Barnett 2007, 7). Söz konusu tehdit ve risk alanları, doğal kaynakların tükenmesi ve kirliliği sonucunda¹ insanın varlığını ve refahını tehdit eden ekolojik ve toplumsal gerilimler olarak ortaya çıkmıştır (Algan 2004, 185). Ekolojik gerilimler, çevresel bozulma ve kirlilikler kapsamında özellikle iklim değişikliği, deniz seviyesinin yükselmesi, ozon tabakasının incelmeye, toprağın bozulması, su kıtlığı, teknoloji ve sanayi üretimi kaynaklı çevresel problemlere karşılık gelmektedir (Maltais, vd. 2003, 4). Toplumsal gerilimler ise, klasik güvenlik algılarına eş olan ve kaynaklar yüzünden ortaya çıkan anlaşmazlıklar ve çatışmalar olarak ifade edilmektedir. Ancak burada üzerinde durulan, bu çatışmaların yalnız petrol gibi kolay yenilenemeyen ve doğada kısıtlı bulunan kaynakların haricinde, su gibi yenilenebilen fakat gerekli önlemler alınmazsa nitelik ve nicelik olarak yetersizleşebilecek doğal kaynakların dâhil edilmiş olmasıdır.²

Yukarıda ifade edilen çevresel güvensizlik halinden yola çıkarak çevresel güvenlik tanımına ulaşırsa, şöyle bir tanımlama yapılabilir. Bugün ve gelecekte ekosistemdeki yaşam destek sistemleri ve insan ihtiyaçları için önemli olan varlıkların tedariki, erişilebilirliği ve yönetimi gibi konuların sürdürülebilirliği ile yoksulluğun ve çatışmaların azaltılması için katkıda bulunan süreçlerin belirlenmesidir (Hecker 2011, 12). Çevresel güvenlik; birey, grup ve toplumların çevresel değişimlere karşı kırılgan olmaması ve olumsuz etkilere maruz kalmasını önlemek (Barnett 2007, 5), diğer bir ifadeyle, çevrenin güvenli hale gelmesini öngörmektir (Vogler 2003, 45). Çevrenin güvenli hale gelmesi ise, yöntem konusuna bağlı kalmış, ulusal devletler açısından çevresel bozulma ve bununla ilişkili her türlü şiddet hareketlerine karşı tedbir geliştirilmesi olarak kabul edilirken, küresel seviyede çevre politikalarının oluşturulması ve yaygınlaştırılması olarak görülmüştür.

Günümüzde, çevresel güvenlik kavramı insanın uygun olmayan şartlardan arındırılarak yaşamaya elverişli ortamının sağlanması, su, yiyecek barınak, sağlık gibi ihtiyaçlarının dünyadaki her bir bireyden tüm uluslara ve bütün insanlığa doğru genişletilmesi ve güvenli yaşam alanının oluşturulmasını amaçlamaktadır (Page 2000, 39; Pamukçu 2001, 192; Foster 2001, 378; Aydoğdu 2008, 62). Kavram, kimin güvenliği konusuna yönelik olarak toplum içerisinde belirli çıkar grupları ve azınlık gruplarının menfaatleri yerine,

¹ Çevresel bozulma ve kirliliğe ilişkin tehditler, devletlerin kendi ulusal sınırları içerisinde olabileceği gibi, Kanada ve Japonya’da olduğu gibi iklim değişikliği nedeniyle deniz seviyesinin yükselmesi başta olmak üzere başka ülkelerden gelen veya dışsal ve sınır aşan tehditlerden de kaynaklanabilmektedir. Dabelko (2008).

² Ruanda ve Brundi’deki su, gıda, orman gibi yenilenebilen doğal kaynak nedenli çatışmalar, Mısır ve Hint alt kıtasındaki muhtemel çevresel göçler ve yaratacağı demografik değişimler buna örnek verilebilir.

Çevre ve Güvenlik İlişkisinin Tarihsel Gelişimi

büyük çoğunluğun güvenliğine yönelik süreçlerin geliştirilmesini öngörür. Bu nedenle güçlü toplumsal grupları ve devleti önceleyen yaklaşımlar yerine, her bir insan hayatının güvenliğini esas alır (Barnett 2005, 467-468). Çevresel güvenlik kavramı, aynı zamanda çevre meselelerinin temelini barış ile sağlanmış bir güvenlik ortamı olarak görür. Gıda, su, enerji ve diğer doğal kaynakların temini ve korunması, kaynaklara erişimin sağlanması, sürdürülebilir kalkınma, hastalıkların yayılmasının önlenmesi, ormanlar ve balıkçılık gibi yenilenebilir kaynakların kullanılabilirliğinin barışçıl bir şekilde çözülmesine odaklanır. (Dale, vd. 2004, 119; Hecker 2011, 15).

İnsanlığın 18.yüzyıldan beri doğal çevresine olan etkisine bakıldığında, var oluşundan bu yana olan davranışıyla karşılaştırılmasının imkânsızlığı daha iyi anlaşılabilir. Bu süreçte sanayileşen üretim tarzı ve insan merkezli aydınlanma felsefesi, hali hazır toplumsal yapıları değiştirmiş, insanlığın siyasi ve ekonomik yaşamına yönelik yeni bir yol haritası çizmiştir. Toplumlar arasında çatışma ve işbirliğine dayalı geleneksel ilişkiler ağı, günümüze kadar tehdit ve rekabet alanlarına göre değişerek devam etmiştir (Matthew 1995, 15; Kılıç 2008, 51). 20.yüzyılda devletlerin birbirlerine karşı söz konusu güvenlik tutumu, 1914-1918 ve 1939-1945 tarihleri arasında iki büyük dünya savaşı meydana getirmiştir. 1947 yılından sonra da, ABD ve SSCB arasında Soğuk Savaş adı verilen devlet merkezli çatışma ve rekabet ortamı, askeri tehditleri önceleyen güvenlik sürecini ortaya çıkarmıştır (Lynn-Jones 1991; OECD DAC Working Party 2000, 11; Spector ve Wolf 2000, 411; Buzan 2008, 113). Bu dönemdeki savaş, çatışma ve kriz odaklı güvenlik anlayışında (Waltz 2008, 5; Sandıklı ve Emeklier 2011, 21), çevre konusu güvenlik sürecine dâhil edilmiş³ adeta dışlanmış (Dabelko ve Dabelko 1995, 3). Birkaç istisna dışında⁴ sadece rakip devletlerin askeri güç unsuru ana tehdit⁵ olarak görülmüştür (Dalby 2002, 4; Lynn-Jones, 1991, 5; Pamukçu 2001, 181; Hecker 2011, 12). Soğuk Savaş boyunca güvenlik çalışmalarında çoğunlukla ulus devletlerin askeri yönüyle ilgilenilmiş, askeri kuvvetle ilgili olan bir sorun güvenliğinin konusuna girmiştir. Askeri güçle ilgili olmayan bütün konular ikincil politika kategorisinde sayılmıştır. Bu dönemde güvenlik çalışmalarının odak noktasının güvenlik değil, askeri kuvvet olduğu genel kabul gören bir anlayıştır (Baldwin 2004, 9). Soğuk Savaş'ın etkilerinin azalmaya başlamasıyla birlikte ise, çevre bir tehdit ve risk alanı olarak güvenlik yaklaşımlarında yer almaya başlamıştır (O'Neill 2009, 1). Bu durum günümüze kadar güvenliğinin nesnesi ve aktörleri açısından üç evrede açıklanabilir.

İlki, askeri güvenliği merkeze alan geleneksel güvenlik yaklaşımları içerisinde çevresel güvenlik algısıdır (Whyte 2001, 4664). Son yıllarda neorealist yaklaşımların etkisiyle çevre konusu, ekonomi, insan hakları ve göç gibi potansiyel tehditler arasında sayılmıştır (Şahin 2004, 84). Bu yaklaşımda, çevresel bozulma ve iklim değişikliklerinin kaynak

³ Bu dönemde ulusal güvenliği oluşturan askeri ve stratejik konular birincil politikayı; ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel konular ise ikincil politika alanı olarak kabul görmüştür. Sandıklı ve Emeklier (2012, 8).

⁴ 1989 yılında Soğuk Savaş'ın sonlarına doğru SSCB, ekolojik güvenlik konusunun önemini vurgulamış, buna ilişkin Murmansk Girişimi adıyla işbirliği önerileri getirmiştir. Floyd (2010, 100).

⁵ Soğuk Savaş döneminde askeri tehditlerin en büyüğü nükleer silahlanmadır. Dalby (2002, 5).

kıtlıklarına neden olabileceği ve kaynakların ele geçirilmesi için çatışmaların ve göç hareketlerinin oluşabileceği vurgulanmıştır (Parsons 2009). Bununla ilgili olarak toplumlarda meydana gelen sosyokültürel olay ve çatışmaların anlaşılmasına yönelik Thomas Homer-Dixon ve Toronto Grubu, İsviçre Çevre ve Çatışma Programı (Page 2000, 35) ve Oslo Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü gibi araştırma gruplarının çalışmaları gerçekleştirilmiştir (Maltais 2003, 1). Çalışmaların temel varsayımı, çevre nedenli kaynak ve kıtlıkların çatışmaya neden olacağıdır.

İkincisi; günümüzde halen hâkim olan siyasal aktörleri temel alarak devlet merkezci yaklaşımı savunan, ancak güvenlik çıkmazı sorununun üstesinden gelebilecek çok taraflı devletler arası işbirliği araçlarını savunan yaklaşımdır. Bu yaklaşım; ortak, kolektif ve kapsamlı gibi ifadelerle birlikte tanımlanan bir güvenlik yaklaşımına karşılık gelmektedir (Şahin 2004, 84). Küresel çevre problemleri, doğal kaynak ihtiyaçları ile kasırga, sel vb. çevresel olayların ulusal güvenlik konuları içerisinde yer almasını savunularak (Türk 2008, 95), uluslararası işbirliği araçlarının gelişmesine gayret gösterilmektedir. Özellikle yakın dönemde su ve toprak gibi yenilenebilir kaynakların kıtlığı (Cheremisnoff 2002, 41), küresel ısınma tehdidi, deniz seviyesinin yükselmesi⁶ gibi tehditlerin varlığı, ulus devletlerin işbirliği ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu alanla ilgili yapılan çalışmalarla ilgili olarak, çevresel felaketleri önlemeye yönelik ekolojik uygulamalar, çevre açısından kritik bölgelerin belirlenmesi, çevresel risk değerlendirmeleri, ekolojik ve jeopolitik güvenlik açıkları/kırılganlıkları üzerine odaklanılmış (Whyte 2001, 4664; Spillman 1995, 6-7), uluslararası işbirliği önerilerini desteklenmiştir (Economic and Social Commission for Asia and the Pacific 2006, 26).

Çevresel güvenliğe ilişkin son yaklaşım ise, söz konusu güvenlik konusunun insani güvenlik kavramı ile ortaya konulmasıdır. Bu yaklaşımda, toplumsal yönetim ve sürdürülebilir kalkınma dâhil olmak üzere birey temelinde insan refahına yönelik çevresel koşulların iyileştirilmesi üzerine durulmaktadır. İnsani güvenliğe ilişkin en önemli aktörün, çevresel yaşam alanı olduğu kabul edilmektedir (Maltais 2003, 1). Söz konusu güvenlik anlayışıyla enerji, gıda ve sağlık güvenliği ön plana çıkarılmış, güvenliğin sınırları genişletilmiştir. Güvenliğin konusunun Kuzey Amerika ve Avrupa ülkelerinden tüm dünyaya yayılmasına çaba gösterilmiştir. Yukarıda tanımlanan ve günümüze kadar izlediği süreci açıklanan çevresel güvenlik kavramının bu bağlamda temel prensipleri de ortaya konabilir.

Günümüzde çevresel güvenlik kavramı, bireyden başlayarak ulus devletleri, uluslararası alanda ise tüm toplumları, hatta gezegenin tamamını etkileyebilmekte, çevresel, sosyal, ekonomik konuları içerisinde barındırmaktadır (Lietzmann ve Vest 1999, 35). Çevresel⁷

Çevresel Güvenlik Kavramının Prensipleri

⁶ Dünya üzerinde deniz seviyesinin yükselmesi ve iklim değişikliği gibi tehditler en çok Japonya, Güney Asya, Tuvalu Adaları, Papua Yeni Gine, Kuzey Avrupa ve Baltık Ülkeleri gibi küçük ada ve uzun kıyıya sahip devletleri olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle bu ülkelerde uluslararası işbirliğine yönelik gayretler yoğun olarak görülmektedir. Lietzmann ve Vest (1999, 7).

⁷ Ozon tabakasının incelmeye, iklim değişikliği, küresel ısınma, su kıtlığı, doğal kaynakların tükenmesi, çevresel bozulma, çölleşme, ormanların azalması gibi olaylar doğal riskler olarak

Ekolojik dengenin korunması

ve toplumsal⁸ risk alanlarının dünya üzerinde her bir coğrafi alan ile her düzeyde devlet ve ulus üstü siyasi aktöre karşı genişleyebilme durumu, uluslararası güvenlik politikası açısından da (Zurlini ve Müler 2008, 1350) çevresel güvenliğin her bir prensibi üzerinde dikkatle durulmasına ihtiyaç gösterir. Çevresel güvenlik kavramının çevre ve toplumsal alanda etkisini gösterdiği temel prensipleri şu şekilde açıklanabilir.

Hava, su, toprak, doğal kaynaklar, iklim, biyolojik çeşitlilik gibi yaşam desteği sağlayan ekosistemdeki değişikliklere⁹ yönelik tedbirlerin alınmasıdır. Ekolojik dengenin korunması için en uygun çaba küresel düzeyde çevresel bozulmayı en aza indirecek uygulamaların gerçekleştirilmesi, çevresel değişikliklere karşı toplumun hazırlıklı kılınmasıdır. Ayrıca, herhangi bir çevresel güvensizliğe yol açacak doğal süreçlere ve insani davranışlara yönelik politikaların üretilmesi ve sürdürülebilirliğin sağlanması önem arz etmektedir (Garner 1996, 181; Detraz ve Betsill 2009, 307). Çevresel güvensizliğe yol açan çevrenin bozulması, kirlilik ve biyoçeşitlilik kaybı gibi ekosistemde geri dönüşü olmayan sorunlara karşı, siyasi, ekonomik ve kültürel kurumların bütünleştirilmesi zorunluluğu temel çözüm yöntemi olarak kabul edilmektedir (Dalby 2002, 144; Chalecki 2002; Cousins 2005, 226).

Çatışmaların önlenmesi

Çevresel güvenlik kavramı, çevre ve şiddet arasındaki ilişkiyi (Smith 2001, 389) ulusal ve uluslararası alanda azalan kaynakların¹⁰ kontrolü, erişimi ve kullanımı ile ilgili anlaşmazlıklar açısından açıklamaktadır. Doğal kaynakların paylaşımı ve idamesi ile çevresel değişikliklerin toplumlar ve devletler arasında (Claussen 1995, 40; Grager 1996, 109; Messer, vd. 2001, 1; Detraz ve Betsill 2009, 305; Raleigh ve Urdal 2007, 677) çatışmaların

sayılabilir. OECD DAC Working Party (2000, 18)

⁸ Çevresel güvenliğe ilişkin toplumsal riskler ise; sosyal eşitsizlik, nüfus artışı, göç ve mülteci hareketleri ile çevresel kaynakların korunması için yapılan savaşlar, doğal çevre ve kaynakların saldırı hedefi veya askeri araç olarak kullanılması gibi olaylar sıralanabilir. Page (2000,33-36); Zurlini ve Müler (2008, 1350).

⁹ Ekosistemde yaşam desteği sağlayan yenilenebilir ve yenilenemeyen kaynaklar ile fiziki yapılarıdaki değişikliklerdir. Su, toprak, bitki örtüsü ve hava gibi yenilenebilir kaynaklarda güvenlik konuları ise şöyle sıralanabilir. 1) Bitki örtüsü: yaban hayatı, biyoçeşitlilik, toprak koruma, enerji kaynağı, karbon tutma, oksijen yaşam üretimi, su döngüsünün düzenlenmesi, besin kaynağı, toprak besin ikmali. 2) Su: yaban hayatı için doğal, biyolojik çeşitlilik, insan, bitki ve hayvan tüketimi, enerji kaynağı olması. 3) Topraklar: besin, su döngüsü regülasyonu, mevsimin yağışlı olması sırasında su tutması, suyun filtrasyonu ve artırılması. 4) Hava: O₂, CO₂, temiz hava, enerji kaynağı, hava ve iklim. Hyde Hecker (2011, 13).

¹⁰ Kıtlığın oluşmasıyla ilgili olarak fiziksel, coğrafi, sosyo-ekonomik, çevresel kıtlıktan bahsedilebilir. Fiziksel kıtlık, petrol, doğal gaz vb. yenilenemeyen kaynaklar gibi sınırlı bir kullanıma sahip kaynakların için talep oluşmasıdır. Coğrafi kıtlık, Batı Avrupa ve Japonya'nın petrol konusunda Ortadoğu'ya bağımlılığına benzer şekilde, kaynakların dünya üzerinde eşit dağılmaması ve bazı ülkelerin bu kaynaklar konusunda diğerlerine bağımlı olması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Sosyo-ekonomik kıtlık, devletin doğal kaynaklar hususunda mülkiyet ve satın alma hakkını eşitsiz kullanmasıdır. Çevresel kıtlık ise, doğal kaynaklar üzerinde sürdürülebilir bir yönetim yapısının olmaması nedeniyle çevresel bozulmanın meydana gelmesidir (Türk 2008, 94).

İşbirliği faaliyetlerinin desteklenmesi

çıkmasında¹¹ katalizör görevinde bulunduğu ve mevcut silahlı çatışmaları hızlandırdığı kabul edilmektedir (Spencer 2009; Altunok ve Bayrak 2008, 526; OECD DAC Working Party, 2000, 22). Günümüze kadar dünyada yaşanan gıda kıtlığı, su (Chou, vd. 1997, 96) ve toprak kıtlığı (Cheremisinooff 2002, 41), doğal kaynaklara erişim (Buzan 1991, 459), petrol ve balıkçılık kaynaklarının bozulması gibi çevresel meseleler devletler arasında anlaşmazlıklar yaşatmış¹², kaynaklara sahip olmayan ülkelerle kaynağa sahip olan ülkeler arasında paylaşım sorunları ve onları ele geçirmek için mücadelelerle¹³ karşılaşmıştır (Soysa, vd. 1998, 16; Dabelko 2008).

Doğal kaynakların korunması, paylaşımı ve idamesi bakımından; toplumsal grup ve devletlerarası çatışma riski muhtemel görüldüğünden, kaynakların elde edilebilirliğiyle ilgili olarak meydana gelen çatışmaların önlenmesi, doğal kaynakların sürdürülebilirliğini sağlayacak şekilde korunması hususları çevresel güvenlik açısından öncelikli görülmektedir. Çevresel çatışmaların, uzun dönemli uyum sağlayıcı politikalarla önlenebileceği değerlendirilmektedir (Detraz ve Betsill 2009, 306).

Çevresel güvenlik kavramı, çatışma yerine daha çok uluslararası işbirliği ihtiyacının ön plana çıkarmakta, dünyada ortak bir güvenlik alanı oluşturulmasını öngörmektedir (Vogler 2003, 47). Çevre sorunlarının ulus devletlerin sınırlarını tanımaz nitelikte olması ve söz konusu sorunlara karşı rekabet yerine işbirliğini gerekli kılması bu yaklaşımı desteklemektedir (Dabelko ve Dabelko 1995, 5). Özellikle UNEP gibi birçok uluslararası örgütün CO2 emisyonlarının azaltılma çabalarında olduğu gibi küresel çevre yönetişimi konusuna odaklanması ve ulus devletlere tecrübe aktarımında bulunması işbirliği alanlarını arttırmıştır (Algan 2004, 185; Steinar ve Rosendal 2009, 146).

Ulus devletin işlev ve rolünün sorgulanması

Geleneksel güvenlik yaklaşımının genişlemesi ve çevresel güvenliğin uluslararası işbirliği ve barışa katkısı, geleneksel güvenliğin önemli aktörlerinin meşru güç ve görev alanlarında değişimleri zorlamaktadır. Bunlar içerisinde en önemlisi devletin¹⁴ bizatihi kendisinde yaşanmıştır. İlk dönem çevresel güvenlik çalışmaları, çatışmaların önlenmesine ve

¹¹ Raunda'da nüfusun artması ve kaynakların küçülmesiyle birlikte sosyal sistem çökmüş, Hutu ve Tutsi kabileleri arasında kitlesel kıyımlar meydana gelmiştir. Honduras ve El Salvador halklarının mevcut topraklar üzerinde kıt kanaat geçinmeleri futbol savaşı diye bilinen çatışmalara neden olmuş, çatışmalar sonucunda çevre mültecileri konusu gündeme gelmiştir. OECD DAC Working Party (2000,5).

¹² Son on yılda dünyada genel çatışma oranı düşse de çevre temelli anlaşmazlıklar Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Nijerya, Filipinler, Güney Afrika ülkeleri ve Nepal'de yaşanmıştır. Dabelko (2008).

¹³ Örneğin İsrail'in Batı Şeria'da bölgenin büyük bir kısmını elinde tutma niyetinin Filistin'in kendisine karşı düşmanca tavrından öteye su kaynaklarını elinde tutmak istemesi olduğu birçok entelektüel tarafından iddia edilmektedir. Çin, Hindistan ve Brezilya'da da çevresel sorunlar nedenli çatışmaların yaşanabileceği değerlendirilmektedir. OECD DAC Working Party (2000, 5)

¹⁴ Geleneksel anlayış içerisinde devlet, coğrafi sınırları içinde hukuk yapan, ekonomisi, nüfusu ve egemen bir siyasi iktidarı bulunan bir organizasyondur. Doehring (2002, 17-39)

Askeri faaliyetlerin çevresel etkisinin azaltılması

Demokrasi ve insan haklarının önemsenmesi

doğal kaynakların korunmasına (Rogers 1997, 29) odaklandığından kavram devletlerin geleneksel güvenlik boyutunda gelişmiştir.¹⁵ Ancak, tarihsel süreç içerisinde sivil toplum ve birey gibi aktörlerin gelişimi, çevresel güvenlik kavramının dünya genelinde kapsamının devletten bireye doğru çoğulculaşmasını sağlamıştır. Özellikle güvenlik anlayışının, geleneksel devlet merkezli güvenlik anlayışından insani güvenliğe doğru evrilmeye başlamasıyla birlikte, çevresel güvenlik kavramı da birey ve uluslararası düzeyi kapsayan çok katmanlı bir duruma karşılık gelmiştir. Ayrıca, ulus devletlerin çevresel güvenliğe karşı yetersiz kaldığı ölçüde güvenlik konusunu uluslararası alana ve bölgesel güvenlik boyutuna taşıması, uluslararası çevre hukukunun gelişmesi, çevresel güvenliğin ulus üstü bir anlayışı bünyesinde barındırmasına katkı sağlamıştır (Dalby 2002, 161; Algan 2004, 185). Ulus devletlerin çevre krizlerine karşı işbirliği yoluna gitme zorunluluğu, devletlerin egemenliğini zorlamakla birlikte rollerinde sınırlama da getirmiştir (O'Neill, 2009, 45). Doğal kaynakların ve çevreyle ilgili anlaşmaların çoğunlukla devletlerin toprak bütünlüğü açısından yükümlülükler ya da hareket sınırlamaları getirmesi, ulusal egemenlik anlayışının sınırlandırılması düşüncesini desteklemektedir (Topçu 2008, 192).

Çevre açısından askeri güç, potansiyel güvensizlik ve tehdit kaynağıdır. Çatışma ve askeri faaliyetlerin çevreye olumsuz etkisi, askeri unsurların rolünün azaltılmasını teşvik etmektedir (Barnett 2005, 481; Ritchie 2011, 363). Ancak askeri unsurlara karşı olumsuz yaklaşıma rağmen çevresel felaketlere acil müdahale, insani yardım, barışı koruma gibi görevleri üstlenmesi meşruiyetin devamı için beklenti sağlamaktadır (Ritchie 2011, 366).

Askeri güvenlik kapsamında icra edilen savaşlar, silahların üretilmesi ve kullanılması, askeri tatbikatlar, nükleer testler doğal kaynaklar üzerinde geri dönülemeyecek etkilere yol açmaktadır (Grager 1996, 109). Savaşların çevredeki ekolojik yaşamı tahrip etmesine yakın tarihte bir çok kez rastlanmıştır. 1967-1972 yılları arasındaki Vietnam Savaşı'nda, Güneydoğu Asya'da yaprak döken biyolojik savaş araçlarının kullanılması sonucunda çevresel sorunların ortaya çıkması buna örnek verilebilir. Yine, 1992 Körfez Savaşı'nda petrolün Irak tarafından İran Körfezi'ne pompalanmasıyla büyük bir çevresel felaket yaşandığı yakın tarihe kayıt düşmüştür (Mitchell ve Coco 2004; Türk 2008, 36).

Günümüzde genişleyen güvenlik algılamaları; çevresel güvenlik kavramının insani güvenlikle birlikte anılmasını sağlamış, bu sayede birey temelinde hak ve özgürlükler kabul görmüştür. Demokrasinin, çatışmaları önleyebildiği ve çatışmalara neden olan değişimleri harekete geçirmeye fırsat verebildiği kabul edilmektedir (Barnett ve Adger 2010, 130). Ayrıca, siyasi açıdan hesap verilebilirliği ve şeffaflığı da artırmaktadır (Dalby 2002, 65). İnsan hakları ve hukukun üstünlüğü demokrasiyi desteklemekle birlikte bireyi devlete karşı koruma mekanizmaları geliştirmektedir (Dağı 2000, 6). Bu açıdan çevresel güvenlik kavramı, bireyi merkeze alan, kişisel tercihlerini gerçekleştirebilen, iktisadi ve sosyal fırsatlara sahip toplumsal yapılara değer katarak, ulus devletleri demokratikleşme ve insan hakları konusunda desteklemektedir (Human Development Report, 1994, 5-6; Barnett,

¹⁵ Çevresel hassasiyetlerin, ilk defa ulusal güvenlik nezdinde güvenlik için tehdit olarak da görüldüğünün de unutulmaması gerekir Liptin (1998, 9-10), Mitchell ve Coco (2004).

Sürdürülebilir iktisadi faaliyetin desteklenmesi

2005, 471). Çevre bilincinin yerleşmesi ve çevresel eylemlerin etkinlik kazanması ancak politik fırsatları barındıran demokratik ülkelerde gerçekleşebilmektedir. Bu hareketler hâkim siyasi ideolojilerden uzaklaşabilmekte, ekosistemin genel kanunlarını toplumsal yaşamda daha kolay dile getirebilmektedir (David, vd. 2005, 461-466).

Çevresel bozulma ve değişmelere sebep olan endüstriyel, teknolojik ve iktisadi süreçlerin önlenmesi çevresel güvenlik açısından büyük önem arz etmektedir (Haas 2002, 9; Barnett 2005, 480). Günümüzde sanayileşmiş ekonomilerde, hem sürdürülebilir kalkınma modelleri hem de sürdürülebilir bir çevrenin sağlanmasına yönelik uygulamalara ağırlık verilmiştir (Lietzmann ve Vest 1999, 35; Haas 2002, 9; Keleş, vd. 2010, 68; Barnett, vd. 2010, 27). Sürdürülebilir kalkınmanın çevre, ekonomi ve toplum gibi aktörleri ortaya çıkararak, yönetim temelinde yeni bir denge ve katılımcı bir yönetim modeli oluşturacağı savunulmuştur (Sipahi 2010, 331). Böylece hem çevresel baskıları en aza indiren, hem de kaynakların en etkili kullanıldığı bir yeşil büyümenin sağlanacağı vurgulanmıştır (Freeman ve Soete 2004, 469; Girouard 2011, 19). Ancak, günümüz teknoloji düzeyinin hem sürdürülebilirliği sağlamaya hem de bu bilgi ve değerlerin hızla yaygınlaşmasına katkı yapacağı değerlendirilse de, bu tanımlamaların uygulanabilirliğinin zorluğu da bilinmektedir. Sanayileşmiş ülkeler tarafından yürütülen süreç, gelişmekte olan ülkeleri kendi birincil politika alanlarında zorlamaktadır (Nye 2003, 241). Bu devletlerde çevrenin güvenleştirilmesi yaklaşımı, çevrenin korunması ya da ucuz ve hızlı sanayileşme arasında kısa vadede bir seçim yapmak zorunda bırakılmaktadır (Grager 1996, 112-113; Özer 2009, 15).

Sürdürülebilir kalkınmanın, Soğuk Savaş sonrası sanayileşme ve kaynak kullanımı için radikal bir değerlendirme sağlamasına rağmen paradigma değişimi için yeterli olmadığı (Jonston 1992, 199; Williams 1996, 54), ekonomik büyüme ve çevre koruma arasında seçim yapılması gerektiğinde çevrenin kaybeden taraf olduğu (Desai 1998, 295) görülmüştür.

Nüfus artışının olumsuz etkisini azaltılması

Nüfus artışı ve demografik yapı, doğrudan çevresel bozulma ve çatışma gibi problemlere neden olmamakla birlikte çevrenin kalitesini etkileyen sosyo-ekonomik yapılarla etkileşim içindedir (Pirages 1997, 39). Yenilenebilir kaynaklardaki nitelik ve nicelikte meydana gelen düşüş, nüfus artışıyla birlikte ülkede kaynak dağılımını kendi lehinde bulunduran toplumsal grupları cesaretlendirerek çatışmaya açık durum yaratabilmektedir. Kaynak eşitsizliği nüfus baskısıyla birleşince ekolojik olarak kırılgan olan coğrafyalarda doğum ve ölüm oranı olarak demografik yapıyı değiştirmekte (Engalman 1997, 49), göçe ve çatışmaya (Falkenmark 1995, 32) neden olabilmektedir (Cincotta 2004, 25-26; Mcap ve Bailey 2007, 27; Raleigh ve Urdal 2007, 678; Baechler 1998, 24-25; Whyte 2001, 4663).

Yüksek nüfus yoğunluğu¹⁶, bilgi eksikliği ve bölgesel kaynakları koruyacak sermaye ye-

¹⁶ 2003 yılı Birleşmiş Milletler Nüfus Bölümüne göre, dünya nüfusu 1950'den 1998'e kadar iki katına çıkmış, son 10 yıl içerisinde yaklaşık %14 oranında artarak 6.4 milyara ulaşmıştır. İyimser bir tahminle 2050 yılında 9 milyar olacağı değerlendirilmektedir. Bu nüfus artışının toprakların aşırı ve verimsiz kullanımı, toprak erozyonu ile iklim değişikliğiyle birlikte doğal kaynak kıtlığını daha da artıracığı ifade edilmiş, bunun yansımaları olarak 1984 ve

Çevresel göçün azaltılması

tersizliği ile birleşince çevresel bozulma ve yoksulluğu tetiklemektedir. Ancak, gelir artışı, demokratik yönetim ve teknolojinin nüfus artışının çevreye olan etkisini hafiflettiği de bilinmektedir (Mcap ve Bailey 2007, 27; Sherbinin 1995, 26). Özellikle teknoloji sayesinde tarımda yaşanacak kıtlık vb. durumlara karşı, inovasyon gibi kazanımlarla uzun dönemde ekonomik ilerlemeyi ve barışın devamlı kılınabileceği görüşü kabul görmektedir (Urdal 2005, 5).

Çevresel güvenlik açısından temel istikrarsızlık ve güvensizlik konularından biri de çevresel göçtür (Vogler 2003, 47). Siyasi ve ekonomik hayata doğrudan etki eden çevre, farklı coğrafyalara göçü zorunlu kılabilir (Barney 2006, 94; Carius, vd. 1997, 56; Foster 2001, 58; Lietzmann ve Vest 1999, 43). Göç, egemen devletler arasında veya ülke içinde toplumsal grupların hareket etmesi olarak tanımlanmaktadır. Ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal süreçlerin karmaşık bir tezahürü olarak yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası düzeyde oluşabilmektedir (Mcap ve Bailey 2007, 28; Raleigh ve Urdal 2007, 675; Altunok ve Bayrak 2008, 526). Göçün çıkış noktalarında kıyı erozyonu, su seviyesinin yükselmesi gibi doğal felaketler, tarım uygulamalarında yapılan yanlışlar, kaynakların eşitsiz dağılımı gibi durumlar yaşanır (Martin 2010, 398). Varış alanları olarak ise, uygun tarım arazileri, iyi bir iklim ve daha iyi yaşam koşullarına sahip coğrafyalar amaçlanır (Bilsborrow 2002, 76-78; Sherbinin 1995, 27-31; Vasconcelos 2003). Göç, yeni gelenlerle yerleşik olanlar arasında gerilimleri, çatışmaları ve kaynak rekabetini tetikleyebilir¹⁷ (Raleigh ve Urdal 2007, 678; Barnett ve Adger 2010, 124).

Şehirleşme sürecinde kaynak güvenliğinin sağlanması

Çevresel güvenlik kavramı, şehirleşme olgusuna şehirlerdeki kalkınma ve kaynak kullanımını açısından ilgilidir. Son yüzyılda modernizm ve sanayileşme süreci, büyük şehirleri beslenmesi için fakir bölgelerdeki kaynakların kullanılmasını hızlandırmıştır. Bu durum, büyük miktarlarda yiyecek, kereste, petrol, elektrik, mineraller ve her tür ürünün kırsal kesimlerden gelişen şehirlere taşınmasına neden olmuştur (Dalby 2008, 191-192). Yüksek nüfusun şehre göç etmesi, on milyon ve daha fazla nüfusa sahip şehirleri ortaya çıkarmaktadır. Yüksek seviyede şehirleşme ile düşük seviyede kişi başı yerli üretim birleştiğinde şehirdeki siyasi istikrar için tehdit oluşturmaktadır (Mcap ve Bailey 2007, 29). Çevresel sorunlarla ilgili olarak görülen endüstri, ticaret, enerji tüketimi, su kullanımı, atık üretimi gibi nedenler devlet kurumlarının zayıflamasına neden olmaktadır. Şehir kaynak tüketimi, atık üretimi, sera gazı emisyonları, su baskınları, göçler, su yetersizliği ve kalitesinin bozulması, salgın hastalıkların yayılması, altyapının bozulması riskleriyle karşılaşılabilir. Bu durum, insani güvenlik için birer tehdit oluşturmakla (Litttle ve Cocklin, 2010, 81) birlikte yoksulluk ve kaotik şehir yapılarıyla sonuçlanabilmektedir (Brennan 1999, 9;

1998 yılları arasında dünyanın tahıl hasat üretiminin % 9 oranında düşerek nüfus artışının gerisinde kaldığı belirtilmiştir (Mackenzie 2004, 13).

¹⁷ 2004 yılında Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği, Çad'ta gerçekleşen göç hareketlerinde mülteciler ve yerel halk arasında sınırlı kaynaklar nedeniyle çatışmaları attırdığını bildirmiştir. Darfur'da da milisler açlık ve kirli su nedeniyle ölüm riski taşıyan ve evlerinden uzaklaşan 1.65 milyon insandan binlerce kişiyi öldürerek etnik temizlik gerçekleştirmiştir (Mackenzie 2004, 13-14).

Yoksulluğun azaltılması

Sonuç

Dalby 2002, 22; Mcap ve Bailey 2007, 30).

Yoksulluk, insanların refaha yönelik mal ve hizmet açısından en az gereksinimlerle geçinmesi olarak tanımlanmaktadır. Yoksulluk, çevresel güvenlik açısından tehdit olarak algılanmakta olup, yoksulluğun ekolojik, açlık ve hastalıkların yayılması gibi felaketlere karşı eğilimli olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca düşük gelir ve tüketim gibi unsurlar, çatışmaya açık bir durum oluşturabilmektedir (Hecker 2011, 19-20).

Çevresel problemlerin ekonomi üzerinde en büyük etkisi yoksulluk olarak ortaya çıkmaktadır. Az gelişmiş ülkelerin milli gelirlerinin tarımsal üretime dayanmış olması ve burada olabilecek doğal felaketler, çevresel bozulma ve toprağın bozulması ani bir gelir düşüşüne ve sosyal problemlere neden olmaktadır. Afrika ülkelerindeki toprağın bozulması nedeniyle düşük olan yerel üretim buna örnek verilebilir (Sachs 2003, 31; Carius, vd. 1997, 59).

Çevresel güvenliğin kavramlaştırılma ihtiyacının ilk olarak dünyada çevresel bozulma ve değişimin tehdit unsuru olarak ortaya çıktığı 1970'li yıllardan itibaren başladığı, ancak literatürde çevresel güvenlik kavramına ilginin kaynak kıtlıkları temelinde meydana gelen çatışmaların araştırıldığı 1990'lı yıllardan itibaren önem kazandığı kabul edilmektedir. Hatta günümüze kadar çevresel güvenliğin kavramlaştırılmasında gelişen evrelere bakıldığında, ilk aşamada kavramın anlaşılmasındaki güçlüğün temel nedeninin, kavramın ilk olarak devletin konusu olması itibariyle geleneksel güvenlik yaklaşımları açısından değerlendirilmiş olmasıdır. Ancak, günümüze kadar geleneksel güvenlik yaklaşımının çevre gibi meseleleri içine alarak genişlemesi;

- ulusal güvenlikten grupların ve bireylerin güvenliğine geçişi,
- ulusların güvenliğinden uluslararası güvenliğe yönelmeyi,
- ulus devletlerin politik sorumluluklarının ve yetkilerinin uluslararası kuruluş, yerel ve bölgesel yönetimler ile sivil toplum örgütlerine doğru dağılma baskısını ortaya çıkarmıştır.

Güvenlik alanında yaşanan söz konusu çeşitlilik ve çoğulculuk çevresel güvenlik kavramının gelişim evrelerinde etkili olmuştur. Özellikle geleneksel güvenlik yaklaşımında egemenlik, çatışma ve devlete yapılan vurgu çevresel güvenlik kavramının oluşturulmasında teorik kolaylık sağlamış, siyasetçiler açısından bugün dahi işler bir yaklaşım haline gelmiştir. Uluslararası güvenlik ihtiyacı açısından yer verilen çevresel güvenlik kavramına ise, hala temkinli davranılmaktadır. İlk bakışta uluslararası işbirliğinin küresel ısınma, tarım, enerji, ormancılık, ulaşım ve balıkçılık gibi karmaşık birçok soruna eğilmesi konunun küresel düzeyde anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından, söz konusu güvenlik sorununun yoksulluk etrafında şekillendiği, bu açıdan bu devletler için küresel ısınmanın lüks bir konu olduğu görülmüştür. Bu nedenle küresel bir çevre güvenliği, güney yarım küredeki ülkeler tarafından çoğunlukla kuzeydeki ülkelerin egemenliğine karşı gelinen, milli menfaatlerine aykırı, emperyalizmin yeni bir kolu olan ekolonizasyon ve eko-emperyalizmin araçlarından biri olarak sayılabilmektedir. Ancak yine de söz konusu kavramlaştırma çalışmaları; uluslararası işbirliği çabası içerisinde bütünsel bir bakış açısı sunarak, güvenlik konusunda ekonomik, politik ve sosyal faktörler arasında

ilişkileri ortaya koymaya gayret göstermiştir. Bu yaklaşımda, çevresel tehdite vurgu yaparak geleneksel güvenlik yaklaşımını inşa eden askeri süreçlerden dikkati kaydırmayı sağlamıştır. Çevresel işbirliği seçeneğinin, toplumlar arasında gerilimi azaltacağı, sınır ötesi işbirliğine ve barışa katkı sağlayacağı kabul edilmektedir.

Çevresel güvenliğin, insani güvenlik kavramıyla birlikte ifade edilmesi ise, birey ve toplum için olumlu yönde bir gelişme olmuştur. Geleneksel güvenlik yaklaşımlarında merkeze egemen devletin alınması, çevre unsuruna egemen devlet ve üzerinde yaşayanların güvenliği üzerinden bakılmasına neden olmuştur. İnsani güvenlikte çevre unsuruna ise, insanın yaşamı ve gelişimi için gerekli alanın korunması esasında bakılmıştır. Bu açıdan insani güvenlik yaklaşımı;

- devletten çok bireye odaklanmış,
- insanın güvenliği ele alınırken, devletin güvenliği için bir tehdit görülmemiş,
- insan güvenliğinin sağlanmasında devlet dışı aktörler dâhil edilerek küresel düzeyde işbirliğine açık olunmuş,
- insanların kendilerini savunması için her alanda güçlendirilmesi hususları ön plana çıkmıştır.

İnsani güvenlik kapsamında öngörülen çevresel güvenlik anlayışı, geleneksel güvenlik anlayışından öteye giderek çevre ve şiddetin dar ilişkisinden sakınmıştır. Geleneksel güvenliğe eleştiri getirerek, birey ve grupların sürdürülebilirliği ve refahını kapsayan güvenlikle ilgilenmiştir. Yerel siyasal öncelikler yerine küresel toplumun sorunlarına odaklanılmıştır.

Sonuç olarak; çevre konusunda ekolojik sorunlara ilave olarak kaynak çatışmalarının önlenmesi, açlık, yoksulluk, çevresel göç, aşırı nüfus artışı, kültürel çevrenin korunması gibi toplumsal sorunlara da çözüm aranması ve method olarak çatışma yerine işbirliğinin teşvik edilmesi, konuyla ilgili aktör olarak devletin yanında sivil toplumlara da yer verilmesini sağlamış, ekolojik güvenliği aşan bir çevresel güvenlik anlayışını ortaya çıkarmıştır. Böylece çevresel güvenlik kavramı salt kaynak kıtlıkları ve çatışma konusundan farklılaşarak, daha önce ön plana çıkmayan çevrenin doğal ve toplumsal etkilerine karşı işbirliğine vurgu yapmıştır. Kuzey Amerika ve Avrupa'da kaygı duyulan küresel ısınmadan, Afrika'da kaynak kıtlıkları ve salgın hastalıklara kadar ortaya çıkan söz konusu olumsuz etkiler, yerel, bölgesel ve küresel düzeyde güvenlik konuları olarak çevresel güvenlik kavramı içerisinde değerlendirilmiştir.

Çevresel güvenliğin sağlanmasında, ulus devletlerin tek başına yeterli olamayacağı bilinmekle birlikte uluslararası organizasyonlarında gayretleri yetersizdir. Günümüzde asıl ağırlık hala ulus devletlerdedir. Çevresel problem ve güvenliğin uluslararası boyutu artıka, ulusal egemenliklerinin yumuşamasıyla karşılaşılması kaçınılmazdır.

Kaynakça

- Algan, Nesrin. 2004. Environmental security in the Aegean Sea. *Turkish-Greek Relations; The Security Dilemma in the Aegean* içinde, der. Mustafa Aydın ve Kostas Ifantis. London: Routledge.
- Altunok, Taner ve Rıza Bayrak. 2008. Teknolojik ve çevresel faktörlere göre savunma sistemlerindeki etkin organizasyon yapılarının analizi ve model önerisi. *Dördüncü Savunma Teknolojileri Kongresi Bildirileri içinde*, der. M.İ. Gökler, R.O. Yıldırım, B. Kazandır, Y. Yazıcıoğlu, Ender Ciğeroğlu, G.O. Özgen, A. Öztürk, 523-532. Ankara.
- Aydoğdu, İlke Bezen. 2008. Tehlikeli atıkların yarattığı çevre sorunlarının çevresel güvenlik bağlamında incelenmesi, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Baechler, Günther. 1998. Why Environmental transformation causes violence: a synthesis. *Environmental Change & Security Project Report* (4), 24-44.
- Baldwin, David A. 2004. Güvenlik kavramı. *Uluslararası Güvenlik Sorunları* içinde der. Kasım Kamer ve Zerrin A. Bakan, 1-36. Ankara: ASAM Yayınları.
- Barnett, Jon. 2003. Security and climate change. *Global Environmental Change* (13), 7-17.
- Barnett, Jon. 2005. Environmental security for people, in the meaning of environmental security: ecological politics and policy in the new security era. *New Developments in Environmental Sociology* içinde, der. Michael R. Redclift ve Graham Woodgate, 467-486. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Barnett, Jon. 2007. Environmental security and peace. *Journal of Human Security* 3 (1), 4-16.
- Barnett, Jon, Richard A Matthew, Karen L. O'Brien. 2010. Global environment change and human security: an introduction. *Global Environmental Change and Human Security* içinde, der. Richard A. Matthew, Jon Barnett, Bryan McDonald, Karen L. O'Brien, 3-32. Cambridge: MIT Press.
- Barnett, Jon ve W. Neil Adger. 2010. Environmental Change, Human Security and Violent Conflict. *Global Environmental Change and Human Security* içinde der. Richard A. Matthew, Jon Barnett, Bryan, McDonald, Karen L. O'Brien, 119-136. Massachusetts: MIT Press.
- Barney, Gerald O. 2006. Ecological security: a 'more imaginative' response in involving youth. *Journal of Science and World Affairs* 2 (2), 93-97.
- Bilsborrow, Richard E. 2002. Migration population change and the rural environment. *Environmental Change & Security Project Report* (8), 69-94.
- Brennan, Ellen M. 1999. Population, urbanization, environment and the security: a summary of the issues. *Environmental Change & Security Project Report* (5), 4-14.
- Buzan, Barry. 1991. New patterns of global security in the twenty-first century. *International Affairs* 67 (3), 431-451.
- Buzan, Barry. 2008. Askeri güvenliğin değişen gündemi. *Uluslararası İlişkiler* 5 (18), 107-123.
- Carius, Alexander, Sebastian Oberthür, Melanie Kemper ve Detlef Sprinz. 1997. Environment and security in an international context. *Environmental Change & Security Project Report* (3), 55-65.
- Chou, Sophie, Ross Bezark ve Anne Wilson. 1997. Water scarcity in river basins as a security problem. *Environmental Change & Security Project Report* (3), 96-105.
- Cincotta, Richard P. 2004. Demographic security comes of age. *Environmental Change & Security Project Report* (10), 24-29.
- Chalecki, Elizabeth L. 2002. Environmental security: a case study of climate change. http://pacinst.org/reports/environment_and_security/env_security_and_climate_change.pdf (erişim tarihi: 12.08.2012)

- Cheremisinoff, Nicholas P. 2002. Environmental security: the need for international policies. *Pollution Engineering* 34 (5), 40-41.
- Claussen, Eileen. 1995. Environment and security: the challenges of integration. *Environmental Change & Security Project Report* (1), 40-43.
- Cousins, Ken. 2005. Twenty-nine days: responding to a finite world. *From Resource Scarcity to Ecological Security* içinde, der. Dennis Pirages ve Ken Cousins, 217-226. New Delhi: Academic Foundation.
- Dabelko, Geoffrey D. ve David D. Dabelko. 1995. Environmental security: issues of conflict and redefinition. *Environmental Change & Security Project Report* (1), 3-13.
- Dabelko, Geoffrey D. 2008. An uncommon peace environment, development, and the global security agenda. <http://www.environmentmagazine.org/Archives/Back%20Issues/May-June%202008/Dabelko-full.html> (erişim tarihi: 08.05.2012)
- Dağı, İhsan. 2000. İnsan Hakları, Küresel Siyaset ve Türkiye. İstanbul: Boyut Kitapları.
- Dalby, Simon. 2002. *Environmental Security*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Dale, Virginia, Steve Bartell, Robin Brothers ve John Sorensen. 2004. Systems approach to environmental security. *Ecohealth* 1 (2), 119-123.
- David, John F., Ann Hironaka, Evan Schofer. 2005. Environmentalizm as a global institution. *New Developments in Environmental Sociology* içinde, der. Michael R. Redclift ve Graham Woodgate, 461-466. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Desai, Uday. 1998. Poverty, government and global environment. *Ecological Policy and Politics in Developing Countries, Economic Growth, Democracy and the Environment* içinde der. Uday Desai, 295-305. Albany: State University of New York Press.
- Detraz, Nicole ve Michele M. Betsill. 2009. Climate change and environmental security: for whom the discourse shifts. *International Studies Perspectives* (10), 303-320.
- Doehring, Karl. 2002. *Genel Devlet Kuramı*. çev. Ahmet Mumcu. İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- Economic and Social Commission for Asia and the Pacific. 2006. *State of the Environment in Asia and the Pacific 2005, Synthesis, Economic Growth and Sustainability*. Thailand: Un Publications.
- Engalman, Robert. 1997. Human population prospects: implications for environmental security. *Environmental Change & Security Project Report* (3), 47-54.
- Falkenmark, Malin. 1995. Eco-conflicts-the water cycle perspective. *Environmental and Conflict Project, Occasional Report* (14), 31-47.
- Floyd, Rita. 2010. *Security and the Environment, Securitization Theory and US Environmental Security*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Foster, Gregory D. 2001. Environmental security: the search for strategic legitimacy. *Armed Forces & Society* 27 (3), 373-395.
- Freeman, Chris, Soete, Luc. 2004. *Yenilik İktisadı*. Ankara: Tübitak Yayınları.
- Garner, Robert. 1996. *Environmental Politics*. London/New York: Prentice Hall.
- Girouard, Nathalie. 2011. The green growth strategy: reshaping the OECD's work agenda for the years to come. *Uluslararası Ekonomik Sorunlar* 11 (42), 17-28.
- Grager, Nina. 1996. Environmental security? *Journal of Peace Research* 33 (1), 109-116.
- Haas, Peter M. 2002. Constructing environmental conflicts from resource scarcity. *Global Environmental Politics* 2 (1), 1-11.
- Hecker, Jeanne H. 2011. *Peace Sustainable Development Through Environmental Security*. Hague: Institute for Environmental Security.

- Jonston, Ronald J. 1992. *Environmental Problems, Nature, Economy, and State*. London: Belhaven Press.
- Keleş, İhsan, Hatice Metin ve Hatice Ö. Sancak. 2005. Çevre Kalkınma ve Etik. Ankara: Birlik Matbaacılık.
- Keleş, Ruşen, Can Hamamcı ve Aykut Çoban. 2009. Çevre Politikası. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kılıç, Selim. 2008. Küreselleşme sürecinde ekonomik, ekolojik ve toplumsal riskler. *Akademik İncelemeler* 3 (1), 31-54.
- Lietzmann, Kurt M. ve Gary D. Vest. 1999. Environment and security in a international context. *Environmental Change & Security Project Report CCMS Pilot Study* (5), 34-35.
- Lifitin, Karen T. 1998. The greening of sovereignty an introduction. *The Greening of Sovereignty in World Politics* içinde, der. Karen T. Lifitin. Cambridge: The MIT Press, 1-27.
- Lifitin, Karen T. 1999. Constructing environmental security and ecological interdependence. *Global Governance* (5), 359-377.
- Little, Laura ve Chris Cocklin. 2010. The vulnerability of urban slum dwellers to global environment change. *Global Environmental Change and Human Security* içinde, der. Richard A. Matthew, Jon Barnett, Bryan, McDonald ve Karen L. O'Brien, 77-95. Massachusetts: MIT Press.
- Lynn-Jones, Sean M. 1991. International security studies after the Cold War: an agenda for the future. http://belfercenter.hks.harvard.edu/files/disc_paper_91_11.pdf (erişim tarihi: 11.11.2012)
- Mackenzie, Margaret Brusasco. 2004. Environmental security: a view from Europe. *Environmental Change & Security Project Report* (10), 12-18.
- Maltais, Aaron, Kirstin Dow, Asa Persson. 2003. Integrating perspective on environmental security. *Stockholm Environmental Institute, Risk and Vulnerability Report*. Stockholm: Stockholm Environment Institute.
- Martin, Susan. 2010. Climate change, migration and governance. *Global Governance* (16), 397-414.
- Matthew, Richard A. 1995. Environmental security: demystifying the concept, clarifying the stakes. *Environmental Change & Security Project Report* (1), 14-23.
- Mcap, Robert M. ve Kathleen S. Bailey. 2007. Latin America and debate over environment protection and national security. *The DISAM Journal* 29 (4), 18-34.
- Messer, Ellen, Marc J. Cohen ve Marchione Thomas. 2001. Conflict: a cause and effect of hunger. *Environmental Change & Security Project Report* (7), 1-20.
- Mitchell, Marisa Noel, Coco, Linda Elizabeth. 2004. War, militarization and the environment: an annotated bibliography. <http://globetrotter.berkeley.edu/bwep/greengovernance/papers/Bib/B08-MitchellCoco.pdf> (erişim tarihi: 12.11.2012)
- Nye, Joseph S. 2003. *Understanding International Conflicts*. New York: Pearson.
- OECD DAC Working Party. 2000. *State of the Art Review of Environment, Security and Development Co-operation, Working Paper*.
- O'Neill, Kate. 2009. *The Environment and International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Özer, Deniz Kızılsümer. 2009. Çok Taraflı Çevre Sözleşmeleri. Ankara: Usak Yayınları.
- Page, Edward. 2000. Theorizing the link between environmental change and security. *Review of European Community & International Environmental Law* 9 (1), 33-43.
- Pamukçu, Konuralp. 2001. Küresel ısınma örneğinde uluslararası ekolojik yaklaşım uluslararası politikada yeni bir bakış. *Harp Akademileri Bülteni* (198), 180-195.

- Parsons, Rymn J. 2009. Taking up the security challenge of climate change. Charlisle: Strategic Studies Institute,
<http://www.StrategicStudiesInstitute.army.mil>
- Pirages, Dennis. 1997. Demographic change and ecological security. *Environmental Change & Security Project Report* (3), 37-46.
- Raleigh, Colianadh ve Henrik Urdal. 2007. Climate change, environmental and armed conflict degradation. *Political Geography* (26), 674-694.
- Ritchie, Nick. 2011. Rethinking security: a critical analysis of the strategic defence and security review. *International Affairs* 87 (2), 355-376.
- Rogers, Katrina S. 1997. Ecological security and multinational corporations, *Environmental Change & Security Project Report* (3), 29-36.
- Sachs, Jeffrey D. 2003. The strategic significance of global inequality. *Environmental Change & Security Project Report* (9), 27-35.
- Sandıklı, Atilla ve Bilgehan Emekler. 2011. 21. yüzyılda yeni güvenlik anlayışları ve yaklaşımları, Uluslararası Balkan Kongresi'ne sunulan tebliğ, 28-29 Nisan 2011, Kocaeli.
- Sandıklı, Atilla ve Bilgehan Emekler. 2012. Güvenlik yaklaşımlarında değişim ve dönüşüm. *Teoriler Işığında Güvenlik, Savaş, Barış ve Çatışma Çözümleri* içinde, der. Atilla Sandıklı, 3-70. İstanbul: Bilsam Yayınları.
- Sipahi, Esra B. 2010. Küresel çevre sorunlarına kolektif çözüm arayışları ve yönetim. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (24), 331-344.
- Sherbinin, Alex de. 1995. World population growth and US national security. *Environmental Change & Security Project Report* (1), 24-39.
- Smith, Heather A. 2001. Facing environmental security. *Journal of Military and Strategic Studies* 4 (1), 36-49.
- Soysa, Indra de ve Nils Petter Gleditsch. 1998. To cultivate peace: agriculture in a world of conflict. *Environmental Change & Security Project Report* (5), 15-25.
- Spector, Bertrami ve Amanda Wolf. 2000. *Negotiating security: new goals, changed process. International Negotiation* 5 (3), 411-426.
- Spencer, Tom, Nick Mabey, Chad Briggs, Elena Bellucci ve Geraud de Ville. 2009. Climate change & the military: the state of the debate.
[http://www.tomspencer.info/articles/ State of the Debate.pdf](http://www.tomspencer.info/articles/State%20of%20the%20Debate.pdf) (erişim tarihi: 13.11.2012)
- Spillman, Kurt P. 1995. From environmental change to environmental conflict. *Environmental and Conflict Project, Occasional Report* (14), 4-10.
- Steinar, Andresen ve Kristen Rosendal. 2009. The role of the in the coordination of multilateral environment agreements. *International Organizations in Global Environmental Governance* içinde, der. Frank Bernd Siebenhüner ve Anna Schreyögg, 133-150. London: Routledge.
- Şahin, Çiğdem. 2004. Sözcelerin Gücü adına... güç Bush'ta artık. *Uluslararası Güvenlik Sorunları* içinde, der. Kamer Kasım ve Zerrin A. Bakan, 82-101. Ankara: ASAM Yayınları.
- Topçu, Hayırsever F. 2008. *Küreselleşme ve Uluslararası Çevre Politikaları: Yönetimden "Yönetişim"e Geçiş Sorunu*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Türk, Seçil Mine. 2008. *Marmara Denizinde Çevresel Güvenlik*. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- UN. 1994. *United Nations Environment Programme, Human Development Report*. New York.
- Urdal, Henrik. 2005. Defusing the population bomb: is security a rationale for reducing global population growth. *Environmental Change & Security Project Report* (11), 5-11.

- Vogler, John. 2003. Küreselleşmenin çevresel boyutları ve güvenlik stratejileri. *Küreselleşme ve Uluslararası Güvenlik Birinci Uluslararası Sempozyum Bildirileri* içinde, der. N.Reşat Ödün, 45-60. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Waltz, Kenneth. 2008. Uluslararası politikanın değişen yapısı, *Uluslararası İlişkiler* 5 (17), 3-44.
- Whyte, Anne V. 2001. Environmental security. *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences* içinde, der. Neil J. Smelser ve Paul B. Bates, 4663-4667. Oxford: Pergamon.
- Vasconcelos, Alvaro de. 2003. Security as a component of comprehensive policy, <http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/01/Alvaro-De-Vasconcelos.pdf> (erişim tarihi: 15.06.2012)
- Williams, Marc. 1996. International political economy and global environmental change. *The Environment & International Relations* içinde, der. Jonh Vogler ve Mark F. Imber, 41-58. London: Routledge.
- Zurlini, Giovanni ve Feliks Müler. 2008. Environmental security. *Systems Ecology*, der. Sven Erik Jrgensen ve Brian D. Fath (2), 1350-1356.

Abstract

Environmental Security Concept in the Context of Relationship Between Environment and Security

Environmental issues facing us in today's, is located within the most important issues of our time. Resources that can be considered up to the environmental disaster of famine issues, is making itself felt anywhere in the world from the regional level to the global level and has led efforts to find a solution in the international arena. Especially, this subject which is evaluated together with the security dimension is regarded as one of the most important of these efforts. The purpose of this study, to create a security framework for solving natural and social problems occurring based on environment, to define the concept of environmental security, to explain the development of this concept is within the historical process. In this context first of all, description the concept of environmental security will be made and the changes in security issues and actors in the context of the environment will be examined.

Keywords

Environmental security, traditional security, the Cold War, conflict, human security.

K itap İncelemesi

M. Gürsan Şenalp

Atılım Üniversitesi, İktisat Bölümü

Carmen M. Reinhart ve Kenneth S. Rogoff, Bu Defa Farklı: Finansal Çılgınlığın 800 Yıllık Tarihi, çev. L. Konyar, İstanbul: NTV Yayınları, 2010, 512 sayfa, ISBN-978-605-5813-92-5.

Reinhart ve Rogoff (bundan sonra R-R) isimlerini ilk defa duyduğumda Ankara’da SBF’de iktisat doktora öğrencisiydim. Bazı derslerde ikilinin beni ve benim gibi çok sayıda genç akademisyeni meslekten soğutan anlaşılması son derece zor makalelerini okuduğumuzu, günlerce bu makalelerdeki yoğun matematiksel denklemleri çözmeye çalıştığımızı hatırlıyorum. Amaç, modelleri bir de kendimiz çözerek böylesine akademik şöhretlerin ortaya koyduğu sonuçların ayınlarına ulaşabilmektir. Bunu yaparken de söz konusu matematiksel tekniklere, ekonometrik teori ve uygulamalara giderek daha fazla hakim olmamız yani iyice pişmemiz bekleniyordu. Böyle diyorum ama sanmayın ki ortada “hoca”larımızla kurduğumuz kutsal usta ve çırak ilişkileri vardı. Benim deneyimim, tam tersine, her koyunun kendi bacağından asıldığı bir ortamda şekillendi.

Zaten mantık baştan sakattı. Gerçek bir araştırmacı olma yoluna hiç girmeden işe taklitçilikle başlanıyordu. Küresel bir meslek olarak iktisat ve “iktisatçılar piyasası”na hakim olan son derece yoğun rekabet hepimizi geleceğin Reinhart’ları Rogoff’ları olmaya özendirdiyordu. Makaleler, bizim için bilimsel soruşturmanın nesnelere değil çözümleri gereken teknik meselelerdi. Yazarının ne söylediğinin veya ortaya koyduğu bulgunun toplumsal anlamları nadiren tartışma konusu edilirdi. Edilmek istense de gerçekten vakit yoktu, çünkü bir an önce ekonometrik sınamalar yapılmalı, ulaşılan sonuçlara iktisadi açıklamalar giydirilmeliydi. Entellektüel laf salatalarına düzeneğin karnı toktu. Dahası acaba modeli-

miz doğru düzgün kurulmuş muydu? Yoksa, falanca değişken filanca olguyu daha kuvvetli mi açıklardı? Şu şu değişkenlerin birbiriyle bağlantısı olabilir miydi? Bu modellerle uluslararası atıf endekslerinde taranan “A sınıfı” bir dergide yayın yapılabilir miydi? Bu yolda ilerleyen bir iktisatçının hayatını kuşatan sorular ve sorunsallar, ister istemez, onu gerçek dünyaya karşı duyarsızlaştıran, entellektüel olarak fakirleştiren bir kalıp oluşturuyordu. Ortam, eleştirel perspektiflere ve disiplinler-arası diyaloga tamamen kapalıydı.

İktisatta empoze edilen matematik ve ekonometri dozunun aşırı olduğuna ve bunun ideolojik/politik bir nedeni olduğuna şüphem yoktu. Şanslıydım, ilerleyen yıllarda bu biçimselcilik çıkmazından uzaklaştım ancak halen iktisat alanındaki doktorasını İngiltere’de yapmakta olan kardeşim, içeriden bir bakışla, bütün olayın “verilere işkence eden ekonometrik testlerle bulunan sonuçları matematiğin suikastçı yapıldığı teorik modellerle destekleme telaşı” olduğunu söylüyor. Ona göre bu neredeyse herkesin farkında olduğu ama hiç kimsenin dile getirmedığı acı bir gerçek.

Evet, R-R’ye dönersek. Akademik iktisatçıların çok iyi bildiği bu iki Harvard profesörü geçen yıl çok büyük bir akademik skandalla dünya gündemini salladılar. Olay Türkiye’de az da olsa yankı buldu. Yaşananlar yukarıda değindiğim kaygı ve kanaatleri bütünüyle haklı çıkaran türdendi. Kısaca bu muhteremler “Borç Zamanında Büyüme” adlı makalelerinde bir ülkenin kamu borç stokunun milli gelire oranının % 90’ı geçtiği taktirde iktisadi büyümenin keskin bir şekilde düşüş göstereceğini öne sürüyorlardı. Tam da kriz döneminde yayımlanan bu makale radikal kemer sıkma (austerity) politikalarının temel dayanağı ve referans kaynağı olmuştu. Yani çıkarsamaları açıkça politiktir ve sınıfsaldır. Bu, krizin faturasını emekçilere kesmek isteyenlerin ekmeğine yağ süren “bilimsel bir bulgu” ydu. Sorun şu ki, Reinhart ve Rogoff’un özgeçmişlerine baktığımızda bu sınıfsal çıkarsamaların tesadüfi olmadığını derhal anlıyorsunuz. Reinhart, 1980’lerde yatırım bankası Bear Stearns’ün baş ekonomisti ve başkan yardımcısı, günümüzde ise bir Dış İlişkiler Konseyi (CFR) üyesi. Rogoff da CFR üyeliğinin yanı sıra, 2001-2003 arasında IMF’de baş ekonomist ve araştırma direktörü olarak görev yapmış. Ne diyelim, ikili adeta başlıbaşa kanlı canlı birer üniversite-sanayi işbirliği.

Gelgelelim çok geçmeden Massachusetts Üniversitesi Amherst’ten doktora öğrencisi Thomas Herndon ve hocaları Michael Ash ve Robert Pollin (yani Asaf Savaş Akat’ın “diğer taraf” dediği¹ solcu akademisyenler), R-R’nin (incelenen bazı ülkelere ait verilerin analizden çıkarılması gibi) oldukça şüpheli istatistikî yöntemleri içeren bir dizi “hata” neticesinde bu sonuca ulaştığını şüpheye yer bırakmaksızın gösterdiler.² R-R ikilisi ise hatayı kabul etmekle birlikte suçu bilgisayar programına yıkma yoluna gitmiş ancak bu çaba ikna edici olmanın çok uzağında kalmıştı. İşin içinde bu denli meşhur isimlerin olması ve konunun

¹ Asaf Savaş Akat, “İktisat Camiasında Skandal,” *Vatan*, 21 Nisan 2013

² Bkz. E. Ahmet Tonak, “Ünlü, saygın ve meslekte ağırlığı olanlar,” *BirGün*, 28 Nisan 2013.. Ayrıca Mehmet Erman Erol, “Reinhart-Rogoff skandalı ve burjuva iktisadının sefaleti,” *BirGün Pazar*, 28 Nisan 2013.

el yakan politik boyutları nedeniyle kızılca kıyamet koptu.³ Dahası burjuva iktisat dünyasının bir numaralı dergisi *American Economic Review*'in editörü makalenin normal bir "hakem sürecinden geçmeksizin" basıldığını duyurmak zorunda kaldı.

Bu durum elbette R-R ikilisinin, çok büyük bir veri tabanı araştırması üzerine yükselen ve burjuva akademik dünyasının klasikleri arasına girmiş olan 2009 tarihli kitapları *Bu Defa Farklı*'nin başarısına gölge düşürüyor. Bu kitaptaki ana mesajın 2013'teki skandala dönüşen çalışmanın ana fikriyle uyumlu olduğunun da altını çizmeliyim. Yazarlar bu çalışmada beş kıtadan altmış altı ülkenin sekiz yüz yıllık makroekonomik ve finansal zaman serilerini oluşturmuş ve son büyük krize ilişkin "biz bunu daha önce de yaşadık" tezini işlemişler. R-R'ye göre krizlerin ortak teması aşırı borç birikiminin yarattığı sistemik risklerin sanılandan çok daha büyük olmasıdır. Bu bağlamda çalışma geçmiş kriz deneyimleri ile günümüzdeki benzerliklerine vurgu yapıyor. Bu bakış her canlanma ve finansal canlılık döneminde "bu defa farklı" diyerek davranan ve her çöküşte Ergin Yıldızoğlu'nun deyimleriyle "yeniden şaşırılmayı" başaran burjuva iktisatçıları açısından olumlu bir gelişme.⁴ Kitapta finans krizi tipleri devlet borçlarının ödenememesi, bankacılık krizleri, yüksek enflasyon krizleri ve 1990'lardaki Asya, Avrupa ve Latin Amerika'da yayılan döviz krizleri olarak sınıflandırılmış ve uzun bir tarihsel kesitte incelenmiş. Her ne kadar kitabın alt başlığı "finansal çılgınlığın sekiz yüz yıllık tarihi" diye Türkçeleştirilmiş olsa da orijinali İngilizce olan metinde yer alan ifade "finansal ahmaklık"tır (financial folly). R-R kitabın çeşitli yerlerinde ülkelerin kurumlar ve finansal araçların zaman içinde değişebileceğini fakat insan doğası değişmediğini vurguluyor (s.31, 354). Yani, yazarlar 30'lu yıllardan sonra 2007'de içine girilen bu İkinci Daralma'yı da insan doğasının son tezahürü olarak ele alıyor. Böylece "bayağı iktisadın" kaskatı sınırlarına gelmiş dayanmış oluyoruz. R-R için finans krizi sekiz yüz yıl ötede dahi incelenebilir bir olgudur ve kapitalizme özgü yanları dikkate değmez. Ah, şu hükümetlerin muhasebe kayıtlarını gizlemeye eğilimli, şeffaf olmayan ve insanların o kolay kazanç düşkünü doğaları yok mu?

Her ne kadar biz buralardan daha öncede geçtik diyorlarsa da kitapta krizi yapısal bir sorun olarak gördüklerine dair hiç bir emareye rastlamıyoruz. Krizlerin döngüsellığı ve kapitalizme içkinliğı doğal olarak tartışma konusu edilmiyor. Kitabın son bölümünde finans krizlerinin neden bu denli acı verici olduğu tartışılırken finans piyasaları ve reel ekonomik faaliyet arasındaki güçlü bağlantıdan söz edilmekte ancak bu ilişki tek yönlü bir biçimde canlandırılmaktadır. R-R için finans sisteminin felce uğraması ekonominin normal işleyişini yani üretimi olumsuz etkilemektedir (s.47). Sözün kısası 512 sayfalık bu uzunca kitap, şimdiden, hem krizin bir üretim tarzı olarak kapitalizmin krizi olduğunu itiraf etmemeyi başaran hem de okurlara muazzam bir makroekonomik bir veri seti sunan klasik bir eser statüsüne kavuşmuş durumdadır.

³ Bu konuda Aykut Kibritçioğlu'nun tartışmanın kapsamlı bir dökümünü verdiği bloguna bakılabilir. <http://kibritcioglu.com/iktisat/blog/?p=2984>

⁴ Ergin Yıldızoğlu, *Kriz: Teori ve Gözlem*, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, s.28. Ayrıca bkz. Sungur Savran, "Üçüncü Büyük Depresyon," *Devrimci Marksizm*, Sayı 16, İlkbahar-Yaz 2012, s.10